

Львівський державний університет внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
(до 20-ї річниці Конституції України)

Матеріали наукового семінару

24 червня 2016 р.

Львів
2016

УДК 342.4(477)
ББК 67.9 (4Укр)400.1
С89

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 22 червня 2016 р. № 11)*

*Упорядник
М. В. Ковалів,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики
С89 (до 20-ї річниці Конституції України): матеріали наукового
семінару (24 червня 2016 р.) / упор. М. В. Ковалів. – Львів:
ЛьвДУВС, 2016. – 372 с.

Збірник містить тези доповідей та повідомлень із проблем теоретичного та прикладного значення теорії та практики сучасного конституціоналізму, реалізації положень Конституції України в законодавстві та діяльності органів влади в умовах суперечливого розвитку суспільства, стабілізації й упорядкування відносин у різних сферах суспільного життя.

Тези підготовлено в авторській редакції.

УДК 342.4(477)
ББК 67.9 (4Укр)400.1

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2016

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Вітаю учасників наукового семінару, присвяченого важливій проблемі чималого теоретичного та прикладного значення – проблемам теорії та практики сучасного конституціоналізму. Вона є особливо актуальною для України, яка знаходиться у перехідному стані, коли кардинально змінюють суспільно-політичні координати державно-правового розвитку.

28 червня цього року ми відзначимо річницю прийняття Конституції України, яка 20 років є правовим базисом Української держави, розвитку суспільства та утвердження демократії. Надзвичайно важливими є консолідація суспільства навколо ідеї проведення конституційної реформи, формування високого рівня правової свідомості та правової культури населення держави, виховання у громадян поважного ставлення до Основного Закону України.

Нині український конституціоналізм є у глибокій кризі, про що свідчить низка важливих ознак. Триває гостра дискусія з фундаментальних питань конституційного творення.

По-перше, яка конституція сьогодні потрібна країні: говоримо про черговий етап конституційної модернізації, чи має бути повністю перезавантажена конституційна основа держави. По-друге, як прийматимемо конституцію – парламентом чи на всенародному референдумі? По-третє, якою має бути на сучасному етапі модель політичного режиму, які гарантії уникнення узурпації влади?

Невирішеність цих питань означає вичерпаність ресурсів пострадянського конституціоналізму. Водночас для України – це своєрідний виклик, що потребує продовження конституційних дебатів саме у напрямі конструювання нового конституційного порядку.

Український конституціоналізм на основних етапах розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових учень минулого та досягнень світової конституційної думки, але мав порівняно самостійний характер і був вельми розмаїтим і за формами конституцій та інших конституційних актів (договори, універсали тощо), і своїм змістом: від виняткового глобалізму до крайнього регіоналізму, передбачаючи республіку і монархію, унітарну та федеративну держави тощо.

Отже, ми можемо охарактеризувати конституціоналізм як історичне поняття, з певними особливостями його створення та розвитку в процесі державотворення Європейських країн; цей аспект дає змогу проаналізувати український конституціоналізм через короткий історичний екскурс (а саме процес становлення та розвитку української державності на різних її етапах).

Саме поняття «конституціоналізм» не можна вважати первинним чи навіть самостійним, оскільки воно є похідним від терміна «конституція» і в етимологічному, і в науково-теоретичному плані. Конституція – той суспільний договір, який фіксує форми, способи, принципи, основи, права, обов'язки та інші взаємопов'язані відносини держави та суспільства й їх реалізації.

Прийнята у червні 1996 року Конституція України, увібравши досягнення вітчизняної та зарубіжної наукової юридичної думки, впродовж 20 років слугує правовою основою розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, правовим базисом формування і вдосконалення інститутів державної влади, становлення громадянського суспільства. У ній з урахуванням європейських стандартів демократичної держави та історичного досвіду конституціоналізму було відображено стан розвитку українського суспільства та держави, визначено засади конституційного ладу України, закріплено основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Реалізація положень Конституції України в законодавстві та діяльності органів влади в умовах суперечливого розвитку суспільства сприяла певній стабілізації й упорядкуванню відносин у різних сферах суспільного життя.

Натомість ігнорування або порушення конституційних норм призводять до конфліктів і погіршення політичного клімату та правопорядку в державі.

Стан сучасного українського суспільства та політичного процесу в Україні об'єктивно потребує вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин. Ці зміни мають сприяти досягненню визначеної у чинній Конституції України мети, пов'язаної, зокрема, з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, а також з необхідністю забезпечення наступництва у конституційному творенні. Вони також продиктовані практикою застосування положень Конституції України, виявленням та необхідністю усунення в її змісті певних недоліків, а саме: недостатності гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, недоліків в організації та функціонуванні державного механізму, недосконалості системи стримувань і противаг, яка мала б забезпечувати збалансованість та єдність цього механізму.

Подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави зумовлює необхідність належного наукового забезпечення процесу творення національного конституційного законодавства з урахуванням європейського і світового досвіду сучасного конституціоналізму.

Практика реалізації Конституції України та внесення до неї змін свідчать про її певну, зокрема концептуальну, недосконалість, завдяки чому виявлено недоліки, що впливали на виникнення політико-правових конфліктів або на законність їх вирішення. Рівень захищеності конституційних прав громадян досі є низьким, не реалізується повною мірою головний обов'язок держави перед людиною. Тож суспільство та держава постають перед необхідністю усвідомлення вказаних недоліків і внесення відповідних змін до Конституції України.

Формування концепції змін до Основного Закону та на її основі законопроект про внесення змін до Конституції України стає дедалі важливішим чинником стимулювання подальшого розвитку вітчизняної конституційно-правової думки, підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення. Варто зазначити, що доцільним є активніше

залучення вчених-правознавців до вирішення проблеми конституційного реформування державного управління.

Водночас наукове забезпечення конституційно-правової модернізації має ґрунтуватися на засадах глибокого опанування теорії сучасного конституціоналізму, всебічного аналізу практики взаємодії України з міжнародними інституціями в питаннях конституційної реформи, творчого досягнення здобутків європейського правового і політичного простору, інтегруватися до якого прагне Україна. Це дасть змогу визначити оптимальні шляхи конституційного будівництва, які б органічно поєднували ліпші зарубіжні напрацювання в цій галузі й усталені вітчизняні правові традиції.

Бажаю плідної роботи, успіху в утвердженні ідеалів та принципів українського конституціоналізму!

В. В. Середа,
доктор юридичних наук, доцент,
ректор Львівського державного університету
внутрішніх справ

С. М. Балабан,
*завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Євроінтеграційні прагнення України переконують в необхідності уніфікації національного законодавства на основі міжнародно-правових норм. Не є виключенням сфера фізичної культури та спорту, приведення якої до міжнародних стандартів на основі перегляду наявних підходів до розвитку і функціонування спортивних правовідносин, а також ролі держави в їх становленні, гостро стоїть на порядку денному.

В нинішніх умовах побудова нової моделі правового регулювання фізкультурно-спортивних відносин в Україні має відбуватися з урахуванням зарубіжного досвіду, насамперед конституційних основ публічного адміністрування сферою фізичної культури та спорту. Зокрема, в розвинутих країнах питання розвитку фізкультурно-спортивної галузі вирішуються на вищому законодавчому рівні, включаючи конституційний. Не є виключенням й Україна, Конституція якої в ч. 3 статті 49 містить положення про те, що «державна дбає про розвиток фізичної культури і спорту». Зрозуміло, ця норма є декларативною, однак вже її наявність в основному законі має важливе значення, оскільки тим самим закладено правові основи відповідної діяльності органів державної влади в названій сфері суспільних відносин.

На відміну від України Конституції багатьох європейських країн, прийняті у другій половині ХХ століття, як правило, містять питання щодо державного регулювання фізичного виховання та спорту. Наприклад, п. 9 статтею 16 розділу II Конституції Греції 1975 року проголошується те, що спорт знаходиться в юрисдикції держави, яка надає допомогу та контролює діяльність усіх спортивних асоціацій відповідно до закону

[1, с. 646–696]. При цьому, як відмічають фахівці, «в той час як інші положення Конституції Греції гарантують спортивним федераціям автономію... грецький спорт загалом є суб'єктом всебічного законодавчого та адміністративного контролю і нагляду з боку держави» [2, с. 1251]. Ці норми протилежні конституційним положенням деяких країн південної Америки, зокрема Конституції Бразилії, що передбачає автономію (незалежність) спортивних організацій від держави. Однак останнім часом намітилась тенденція до обмеження досить широкої автономії спортивних організацій в Бразилії. Прийняття у 1998 році нового Закону про спорт, яким поширено на спортсменів дію національного трудового законодавства, стало першим значним кроком на шляху визнання основоположних загальногромадянських прав (насамперед, трудових) за спортсменами та усвідомлення недопустимості обмеження суверенітету держави шляхом надання об'єднанням спортивних клубів дозволу на встановлення правил, що протирічать законодавчим приписам. Безумовно, з метою завершення здійснення відповідних перетворень в Бразилії необхідною є зміна вищезазначених конституційних положень, що дозволить державним органам повною мірою регулювати відповідні відносини не тільки в сфері аматорського, але й професійного спорту [3, с. 58–85].

Досить змістовною в частині регулювання фізкультурно-спортивної сфери є Конституція Португалії. Остання містить цілий ряд положень (ст.ст. 64, 70, 79, 228), які відносять фізичну культуру та спорт до засобів зміцнення здоров'я, а також передбачають обов'язок держави у співробітництві з навчальними закладами, спортивними асоціаціями та іншими соціальними групами стимулювати, направляти і підтримувати заняття фізичною культурою і спортом та їх поширення, а також запобігати насильству в спорті.

Названі конституційні положення визначають загальний перелік напрямків діяльності органів державної влади в сфері фізичної культури та спорту і створюють передумови для детального визначення їх компетенції у законодавчих актах республіки [4, с. 100].

Згідно Конституції Австрії (стаття 15) спорт є самостійною сферою діяльності земель, що дозволяє окремим землям розробляти та вводити в дію закони про спорт, а також закони, як не мають прямого відношення до спорту, але впливають на нього (наприклад, закон про школу) [4, с. 17].

Деякі конституції провідних європейських країн (Іспанії, Ірландії, Нідерландів) хоча й не мають прямої згадки про спорт, але все ж таки містять статті, пов'язані із охороною здоров'я та прийняттям превентивних заходів щодо її зміцнення [4, с. 41, 42, 95]. Конституція України навпаки лише «проголошує» дбайливе ставлення держави до розвитку фізичної культури і спорту, проте реальних результатів слід лише очікувати.

Особливий інтерес серед конституцій країн Східної Європи представляють Конституції Македонії та Хорватії. Наприклад, перша містить положення про те, що держава сприяє і допомагає спорту (п. 5 ст. 47), а друга – навіть закріплює обов'язок країни розвивати фізичну культуру і спорт, та, визначаючи компетенцію органів місцевого самоврядування, наділяє муніципалітети правом розв'язувати питання місцевого значення, в тому числі в галузі спорту, надаючи цим значну свободу дій органам місцевого самоврядування в цій сфері (статті 68, 128 Конституції Хорватії).

Більшість європейських конституцій містять положення щодо фізичної культури та спорту, оскільки лише встановлення відповідальності держави за їх розвиток на самому високому законодавчому рівні може бути основою для подальшого правового регулювання фізкультурно-спортивних відносин в будь-якій країні.

Серед Азіатських країн найбільш прогресивним в частині правового регулювання фізкультурно-спортивної галузі є законодавство Китайської народної республіки (КНР), оскільки Конституція КНР ще у 1982 році закріпила положення про те, що держава всебічно розвиває фізичну культуру і спорт, проводить масові спортивні заходи, зміцнює здоров'я населення [4, с. 75–76]. При цьому прийнятий у 1995 році Закон КНР «Про фізичну культуру і спорт» [4, с. 75–76] не лише відобразив основні зміни в обсязі повноважень органів державної влади

в названій сфері, але й фактично «...став продуктом перехідного періоду від планової до ринкової економіки» [5, с. 269]. Конституція КНР та названий вище закон принципово змінили підхід до системи управління сферою фізичної культури та спорту, оскільки встановили обов'язок регіональних та місцевих влад створювати умови для заняття спортом, всебічно враховувати думку населення під час здійснення своєї діяльності та співпрацювати з громадськими об'єднаннями в цій сфері, здійснювати фінансування будівництва спортивних споруд, а також контроль і нагляд за діяльністю різних організацій у змагальних видах спорту тощо.

Враховуючи суттєві досягнення китайських спортсменів, можна стверджувати, що у правовому полі система управління фізичною культурою і спортом в КНР є однією з найбільш розвинених, оскільки чітко визначає як компетенцію відповідних органів управління на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, так і права спортивних організацій, передбачаючи межі їх автономії. Фактично завдяки реформам головною метою китайського спортивного законодавства стало запровадження більш розвинутої, децентралізованої, адаптованої до швидкоплинних тенденцій в спорті системи управління у відповідності з державною політикою і під державним наглядом [6, с. 136].

На відміну від провідних країн світу українське «спортивне» законодавство знаходиться в стадії становлення. Попри конституційну згадку про дбайливе ставлення держави до розвитку фізичної культури і спорту, назвати систему взаємовідносин між державою і суб'єктами фізкультурно-спортивної діяльності досить складно. Поодинокі досягнення українських спортсменів свідчать скоріше не про виважену державну політику в цій сфері, а про особисті мотивації окремо взятого спортсмена. Така ситуація викликає необхідність: визначення оптимальної моделі публічного адміністрування фізкультурно-спортивною галуззю, й, насамперед, допустимими межами втручання держави у сферу спорту; уніфікацією національного спортивного законодавства; вдосконалення правових механізмів боротьби з насильством і вживанням допінгу в спорті; лібе-

ралізації спортивних трансферів та їх правового врегулювання; лібералізації законодавства щодо спортивних трансляцій; підвищення ясності й прозорості правових основ діяльності інвесторів, які вкладають кошти в спортивні проекти, а також підвищення правових гарантій захищеності інвестиційних інтересів; підвищення захищеності прав спортсменів, у тому числі їх економічних прав та права на охорону здоров'я тощо.

-
1. Конституции государств Европы: в 3-х т. Т. 1 / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 824 с.
 2. Wise N. Aaron, Meyer S. Bruce. International Sports Law and Business. Volume 2. The Hague: Kluwer Law International, 1997. – 2185 p.
 3. Национальное законодательство о физической культуре и спорте: хрестоматия: в 2-х т. – Т. 1: Законодательные акты о физической культуре и спорте / авт.-сост. В. В. Кузин и М. Е. Кутепов. – М.: СпортАкадемПресс, 2002. – 535 с.
 4. Понкин И. В. Справочник зарубежного законодательства о спорте / И. В. Понкин, А. А. Соловьев; предисл. С. В. Алексеева // Комиссия по спортивному праву Ассоциации юристов России. – М., 2011. – 131 с. (Серия: «Актуальные проблемы спортивного права». Вып. 7).
 5. Shixi Huan. The Practice of China's Sports Law. // International Sports Law Review (I.S.L.R.). – Athens, 2002. Volume IV: Issues 3&4. – P. 255–270.
 6. Nafziger A.R. James, Wei Li. China's Sports Law // International Sports Law Review (I.S.L.R.). Athens, 2001. Volume IV: Issues 1&2. – P. 125–154.

О. М. Балинська,
*доктор юридичних наук, професор,
проректор Львівського державного
університету внутрішніх справ*

ПРАВОВА ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Правова охорона конституції розглядається як складова більш масштабного поняття, яким є охорона конституції. Остання розглядається як у широкому, так і у вузькому розумінні. В широкому розумінні охорона конституції – це система різноманітних заходів щодо забезпечення реальної дії Основного Закону, а саме: юридичних, політичних, економічних, соціальних, освітньо-виховних тощо.

Справді, охорона конституції не відбувається сама собою. Вона вимагає серйозної організаційної роботи як щодо формування певного світогляду, загальнокультурної, політичної та правової свідомості, так і щодо створення норм та інститутів, матеріальних ресурсів, які забезпечують усебічну дію Основного Закону.

Суб'єктами охорони конституції в такому широкому розумінні є всі ті державні органи, об'єднання громадян, фізичні і юридичні особи, які сприяють реалізації конституційних норм.

У вузькому розумінні охорона конституції – це сукупність лише юридичних засобів, що забезпечують і гарантують дію конституційних норм. Тобто тут йдеться про, власне, правову охорону конституції. В науковій літературі вона визначається по-різному. Загалом правову охорону конституції можна визначити як сукупність правових засобів (гарантій), за допомогою яких забезпечується реалізація конституційних норм і дотримання режиму конституційної законності [1, с. 97].

Завданням правової охорони конституції є контроль за правомірністю дій суб'єктів права, а у разі виявлення правопорушень – вжиття заходів для відновлення порушеного правопорядку, застосування державного примусу до правопорушників, створення умов для запобігання правопорушенням.

По суті, охорона (захист) конституції – обов'язок і завдання всіх державних органів і посадових осіб, які виконують їх шляхом застосування різноманітних правових засобів у межах наданої їм компетенції. Водночас особлива відповідальність покладається на вищі органи державної влади: главу держави, парламент, уряд.

Захист конституції здійснюють правоохоронні органи, зокрема суди та прокуратура. У сфері захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина важливу роль відіграє інститут Уповноваженого парламенту з прав людини (омбудсмена).

Однак у науці конституційного права правовими засобами охорони конституції зазвичай вважають не стільки перелічені гарантії, скільки передбачені конституцією інституційні та процедурні гарантії дотримання державною владою, її різноманітними органами конституційної законності. Отже, правова охорона конституції охоплює сукупність не всіх юридичних засобів, а лише спеціально-юридичних, тобто таких, які передбачені нормами конституційного права.

Крім того, визначаючи зміст механізму правової охорони конституції, можна вказати, що мається на увазі не стільки контроль за дотриманням Основного Закону, що здійснюється громадянами, їх об'єднаннями, органами місцевого самоврядування і т. д. (факультативний, тобто необов'язковий контроль), скільки контроль, що здійснюється державними органами, для яких цей обов'язок прямо передбачений конституційно-правовими нормами (обов'язковий контроль).

Правова охорона конституції забезпечується певними засобами, а саме реалізацією відповідних правових гарантій.

Гарантії правової охорони конституції – це інституційні та процедурні засоби та заходи, які забезпечують правову охорону та захист інститутів і принципів, закріплених у конституції, а також спрямовані на забезпечення стабільності останньої. Вони становлять єдиний механізм, систему взаємобумовлених і взаємозалежних елементів.

Загальновизнаними гарантіями правової охорони конституції є:

- конституційний контроль;
- конституційно-правова відповідальність;
- гарантії стабільності конституції (особливий порядок прийняття конституції та внесення до неї змін).

Указані гарантії реалізуються в діяльності відповідних суб'єктів, які наділені конкретними повноваженнями щодо реалізації відповідних засобів правової охорони конституції. В літературі перелік цих суб'єктів визначається по-різному.

Наприклад, О. Ф. Фрицький суб'єктами правового захисту Конституції України вважає главу держави – Президента України, який згідно з ч. 2 ст. 102 Конституції є гарантом додержання Конституції; Верховну Раду України, котра є єдиним органом законодавчої влади, і до повноважень якої належить внесення змін до Конституції; Кабінет Міністрів України, який згідно з п. 1 ст. 116 Конституції забезпечує виконання Конституції і законів України; центральні та місцеві органи виконавчої влади; правоохоронні органи (суди, прокуратура) та адвокатуру; Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції.

М. В. Тесленко основними суб'єктами правової охорони Конституції України називає державу, суспільство (як важливий інститут громадського контролю) і конкретну особу, особистість (як інститут основоположних прав і свобод). Водночас їх вона вважає й об'єктами правової охорони Конституції.

Очевидно, що визначене вказаними авторами коло суб'єктів передбачає широке розуміння правової охорони Конституції України. Крім того, як нам видається, всі зазначені суб'єкти є суб'єктами правовідносин у сфері правової охорони Конституції, проте не всі з них є суб'єктами такої охорони. Тобто, суб'єктами правової охорони Конституції можуть uważатися лише ті органи (спільноти), які: по-перше, здійснюють конкретні повноваження у сфері правової охорони Конституції; по-друге, визначені повноваження реалізують на основі та відповідно до Конституції (конкретних її норм); по-третє, відповідна діяльність має на меті забезпечити режим, власне, конституційної законності, тобто така діяльність спрямована на

забезпечення верховенства Конституції України та її прямої дії на всій території держави.

Зважаючи на це, правова охорона Конституції України реалізується через організаційну діяльність таких суб'єктів, як: Український народ; Президент України; Верховна Рада України; Конституційний Суд України.

Правову охорону Конституції зазначені органи здійснюють у межах наданих їм повноважень і в порядку, визначеному законодавством.

Вони можуть створювати спеціальні допоміжні органи й установи: комітети, ради, комісії тощо. Основна відповідальність за правову охорону Конституції України покладається насамперед на Президента України як гаранта додержання Основного Закону та Верховну Раду України. Проте діяльність щодо забезпечення правової охорони Конституції ці органи здійснюють поряд з іншими видами діяльності.

На відміну від них, для Конституційного Суду України функція правової охорони Конституції є визначальною. Він спеціально створений для забезпечення верховенства Конституції в правовій системі держави.

1. Ковалів М. В. Конституційне право України: навч. посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, М. М. Бліхар. – Львів, 2014. – 402 с.

В. В. Барнич,
*курсант факультету № 1
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Питання визначення категорії конституціоналізму стає ключовим у сучасній теорії конституційного права. Це обумовлює безперечну актуальність аналізу проблемних аспектів конституціоналізму в нашій державі. Дану проблематику можна зустріти у працях багатьох вітчизняних теоретиків: М. О. Баймуратова, М. П. Орзиха, В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького, Ю. М. Тодики, але надані ними дефініції у цій сфері є неузгодженими між собою та потребують додаткового аналізу із метою наступного їх удосконалення.

Розглянемо аспекти системи сучасного конституціоналізму. Як зазначає з цього приводу А. Р. Крусян, актуалізація теорії і практики сучасного конституціоналізму спричинена процесами конституційного реформування в Україні, оскільки політикоправова система конституціоналізму є важливою інструментальною і процедурною гарантією становлення, розвитку, функціонування громадянського суспільства та правової держави, тому конституціоналізм уявляється основною метою конституційних перетворень у країні [1].

На думку Г. П. Циверенка, конституціоналізм розглядався як необхідний атрибут правової держави демократії, у та ліберальної якій поважається гідність особи, гарантовані права та свободи громадян, не допускається втручання у сферу приватних інтересів. Водночас у сучасній політико-правовій літературі використовуються різні підходи до визначення конституціоналізму, оскільки ХХ століття з його масштабними соціально-політичними потрясіннями, формуванням загальнолюдських цінностей, появою та зростанням ролі міжнародних стандартів прав людини та громадянина надало сучасній конституційній доктрині нової спрямованості [2]. Втім, як зауважує з цього

приводу Н. А. Богданова, основні правові цінності, що характеризують теорію конституціоналізму, посідають, як і раніше, важливе місце в політико-правовій думці [3].

Вітчизняні фахівці констатують, що у сучасній юридичній літературі конституціоналізм зазвичай розглядають у нерозривному зв'язку з обмеженням влади держави як надію на існування конституційних важелів відносно встановлення державних обмежень, юридичне обмеження держави і загальну протидію свавіллю правління, сукупність принципів, порядку діяльності й інституціональних механізмів, що традиційно використовуються з метою обмеження державної влади. Це, однак, не виключає різноманіття поглядів щодо розуміння поняття «конституціоналізм» [2, с. 174]. Професор М. Ф. Орзіх також вказує, що в українській конституційно-правовій науці конституціоналізм не отримав єдиного визначення, тому інтерпретується по-різному, а огляд різних його характеристик дає змогу цьому автору зробити висновок, що «в науці склалися три основні підходи до його визначення: політичний, філософсько-історичний і юридичний» [4].

Дійсно, Ю. М. Тодика визначає конституціоналізм саме в політичному розумінні – як особливий характер відносин між державою і суспільством, що є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів і механізмів [5, с. 5]. Водночас В. М. Шаповал окреслює конституціоналізм як політико-правову ідеологію, інтелектуальні узагальнення, властиві певному етапу історичного розвитку, вказуючи, що при цьому конституціоналізм «сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей» [6, с. 17]. Інші сучасні автори пропонують розглядати конституціоналізм як «правову ідеологію, яка відображає і прогнозує розвиток відповідної нормотворчості та нормозастосування» [7, с. 5].

М. А. Рябінін під конституціоналізмом розуміє вчення про конституцію як обґрунтований інструмент політичного управління державою і створену у суспільстві політичну систему, засновану саме на конституції та конституційних методах управління державою [8, с. 7].

Як зазначали вітчизняні автори, у філософсько-історичному аспекті категорію українського конституціоналізму слід розглядати з двох позицій – широкої і вузької. При цьому в широкому розумінні конституціоналізм еволюціонує починаючи від міфологічних форм світобачення до раціональнологічних форм мислення, до ознак теоретичного знання, виникнення політико-правової науки. У вузькому сенсі конституціоналізм визначається як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва буржуазії, яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонування держав, у яких забезпечувалося б верховенство народу, виняткове правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система [5, с. 5–8].

Л. В. Соніна вважає, що конституціоналізм є політико-правовим режимом, що полягає в конструюванні індустріального чи постіндустріального суспільства і встановленні у ньому засад конституційності (гармонії, справедливості) з метою забезпечення його повноцінного існування й розвитку шляхом втілення в праві, правосвідомості, суспільнодержавному устрої ідей (цінностей) пріоритету конституційного законодавства, забезпечення людської гідності, прав та свобод людини і громадянина, демократії та децентралізації, сильної державної влади, свободи економічної діяльності, інших ідей (цінностей), а також шляхом виділення в суспільстві соціальних груп, здатних відстоювати названі ідеї (цінності)» [9, с. 54]. Таким чином, можна побачити, що у цьому визначенні цінності конституціоналізму розглядаються як певні ідеї, а не практика.

Можна порівнювати думку А. А. Єрофєєва про те, що сучасне конституційне право нерідко оперує такими категоріями, як цінності і пріоритети, які мають у первісному значенні не правовий, а швидше філософський або соціологічний зміст. У той же час використання цих категорій в конституційно-правовому аспекті викликає необхідність визначення саме їх правового змісту, а також особливостей, зумовлених їх правовим наповненням, ці поняття у зв'язку з практичними цілями або дослідницькими завданнями стають втягнутими у сферу права, отримуючи таким чином власний юридичний зміст,

набуваючи статусу правових в силу їх укорінення в понятійному ладі юридичної науки. Поняття такого роду виникають і існують у власних областях, змістовно адаптуються до характеристик юридичної науки і особливостей юридичної практики набувають відмінний від свого прототипу обсяг, включаються в систему юридичних понять, тобто беруть участь у формуванні предмета науки. Такі поняття можна умовно назвати консолідованими, оскільки вони включаються в юридичний обіг не механічно, а зазнають серйозних змін, адаптуються до завдань юридичних досліджень і набувають нового змісту [10, с. 42].

Конституціоналізм у сучасній науковій доктрині розуміється у філософському, політичному та юридичному вимірах. Юридичне розуміння конституціоналізму передбачає нормативне закріплення та практичну реалізацію ознак конституціоналізму, конституційних цінностей та принципів, із формуванням відповідної регулятивної методології та механізмів. Ознаки, цінності та принципи конституціоналізму є вкрай широкою категорією, чітких рамок якої в теорії конституційного права досі не існує; водночас саме формування системи конституційних цінностей (аксіології конституціоналізму) в Україні дозволить у майбутньому сформувати повноцінну концепцію вітчизняного конституціоналізму. Це має стати підґрунтям для додаткових наукових досліджень.

1. Крусян А. Р. Сучасний конституціоналізм – мета конституційних перетворень в Україні / А. Р. Крусян // Вісник Харк. нац. ун-ту. – Серія Право. – 2009. – № 841. – С. 42–47.

2. Циверенко Г. П. Основні підходи до визначення поняття «конституціоналізм» у сучасній науковій думці / Г. П. Циверенко // Держава та регіони. – Серія Право. – 2009. – № 1. – С. 171–175.

3. Богданова Н. А. Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. – М., 2001.

4. Орзих М. Ф. Современный конституционализм: теория и перспективы развития / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www/kspmr.com/MAG/?id_article_4d а 0dac591.

5. Конституційне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К., 2002.

6. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: нариси з історії, теорії і практики: монографія / В. М. Шаповал. – К., 2005.

7. Сазонникова Е. В. Конституционная культурология: постановка проблемы / Е. В. Сазонникова // Конституционное и муниципальное право. – 2007. – № 12. – С. 4–6.

8. Рябинин Н. А. Государственность и российский конституционализм / Н. А. Рябинин // Конституционные основы организации и функционирования институтов публичной власти в Российской Федерации. – Екатеринбург, 2001. – С. 55–57.

9. Сони́на Л. В. Конституционализм в Российской Федерации как политикоправовой режим: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / Л. В. Сони́на. – Екатеринбург, 2001.

10. Ерофеев А. А. Ценности в современном конституционном праве Российской Федерации: теоретико-методологические подходы к определению понятия / А. А. Ерофеев // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – № 22. – С. 41–45.

І. В. Басиста,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін та ОРД факультету №3
Національної академії внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ – ПОВАГИ ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Зі змісту статей 28, 68 Конституції України випливає, що кожен має право на повагу до його гідності і зобов'язаний не посягати на гідність інших людей. У частині першій статті 7 КПК України серед інших двадцяти двох загальних засад кримінального провадження законодавець виділяє також і повагу до людської гідності. Детальному розкриттю змісту цього поняття також присвячено статтю 11 КПК. Зокрема, унормовано положення про те, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому,

що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу в принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

У юридичній енциклопедичній літературі разом із гідністю людини тлумачиться і поняття людської честі. Тобто ці два поняття розглядаються у тісному нерозривному симбіотичному зв'язку. Це є виправданим з огляду їх сутнісного розуміння. Адже честь і гідність – це охоронювані законом особисті немайнові права. Честь у вузькому розумінні – позитивна соціальна оцінка громадянина чи організації, а гідність – самооцінка особистості. Честь і гідність громадян як невід'ємні від особи немайнові блага охороняються як цивільним, так і кримінальним правом. Честь у широкому розумінні – це певна соціальна оцінка громадянина, об'єктивне ставлення до нього, яке утворює його моральну і ділову репутацію, внутрішнє моральне достоїнство людини, благородство її душі та чиста совість. Гідність – усвідомлення особою своїх якостей, здібностей, світогляду і суспільного значення [1, с. 351]. Протягом життя ми всі робимо вчинки та приймаємо рішення. Деякі з них є правильними, деякі призводять до помилок. Таким чином ми вчимося та розвиваємося. Є також певні орієнтири, на які ми маємо рівнятися – морально-етичні принципи, затверджені суспільством. Гідність – це вміння тримати себе та свої думки чистими, що допомагає вчинити правильно, навіть якщо для цього доведеться боротися з особистими емоціями та переступати через свої слабкості. Гідність – це внутрішнє відчуття благородства та відчуття власної відповідальності за своє життя та життя близьких [2].

Тлумачення змісту людської гідності зазнало впливу різних факторів: позитивних (філософія, релігія, розвиток культури і цивілізації) та негативних (приниження людини, масові вбивства людей, тоталітарні, расистські та нацистські ідеології, а також збудовані на них політичні системи). Особливої гост-

роти питання людської гідності набуло після Другої світової війни, яка була найбільшою за людськими жертвами. Людська гідність у той час почала пов'язуватися з правами людини, що викликало так звану «революцію людської гідності». Права людини почали тлумачитись як такі, що покликані утверджувати людську гідність, високі духовні і моральні якості, а головне – захищати людину від сваволі державної влади. У цьому напрямі було прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів (зокрема, в рамках ООН), котрі визначають людину найвищою цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод – головним обов'язком демократичної держави [3].

У кримінальному процесі ці моральні цінності охороняються правовими засобами, що є свідченнями підвищення морального змісту кримінального процесуального закону. Існуюча в рамках закону свобода вибору того чи іншого рішення або варіанта дії припускає наявність певного критерію (міри оцінки), що дозволило б в системі правових відносин керуватися моральними цінностями і, розв'язуючи проблему вибору, залишатися рівно в межах дозволеного правом і морально допустимого та виправданого. В кримінальному провадженні можливі численні ситуації, що ставлять правозастосувача не тільки перед правовим, а й перед моральним вибором. Найбільшою мірою це відноситься до застосування примусових заходів до різних учасників процесу. І якщо, наприклад, можна виправдати застосування примусу до підозрюваного, то який має вигляд застосування таких заходів до свідка, потерпілого? Відповідь на це питання навряд чи може бути однозначною в усіх випадках. Система моральних оцінок не завжди легко укладається в ложе правових оцінок. Іншими словами, тут допускається різне прочитування норми закону. Категорії справедливості, свободи, відповідальності хоча і є загальними для моралі і права, проте в системах моральних і правових оцінок вони не завжди співпадають за змістом. Правова оцінка поведінки в сфері кримінального судочинства – це оцінка з позиції відповідності його закону (норми права – масштаб оцінки). В кримінальній процесуальній діяльності засада законності визначається пріоритетною: розслідування і судовий розгляд

мають проходити в точних межах закону; відступи від нього ні за якими мотивами неприпустимі, в тому числі й за мотивами моральними. Дотримання закону в будь-якому випадку слід визнати відповідним нормам моралі. Морально допустима поведінка не завжди є морально схваленою. Морально допустимою буде поведінка, що не виходить за межі права й загальноприйнятих традицій, які склалися в цій сфері професійної діяльності. Так, можна вважати морально допустимим законне й обґрунтоване застосування до суду взяття під варту як превентивний захід або забезпечення примусовими заходами виконання процесуальних обов'язків. У кримінальному судочинстві цим охороняється публічний інтерес, який може виявитися важливішим, ніж інтерес окремої особи. Проте сумнівно стверджувати, що це викликає схвалення з позицій загальної моралі, де домінують інші цінності: довір'я, великодушність, співчуття, милосердя, прощення тощо [4, с. 274–275].

У спеціальній літературі висловлено й більш полярні погляди, зокрема про те, що значну конкуренцію до юридичних норм складають норми моралі, які сформувалися на основі праць Конфуція та інших мислителів. Філософи Нового часу пішли ще далі у критичних поглядах на симбіозний зв'язок права і моралі, зокрема прикладом цього є вислів про те, що надмірно точне дотримання норм права породжує найвищу несправедливість [5, с. 590]. Категорично заперечувати таку позицію у наші дні було б безпідставним, адже реалії сьогодення яскраво підтверджують прості істини: право і мораль мають як низку спільних, так і відмінних рис, однак одне без одного вони існувати точно не можуть, оскільки створюють так звану «систему стримування і противаг».

Значна кількість вчених-процесуалістів закликають звернути до мінімуму застосування примусу, який унормовується правовими нормами. Однак виникає риторичне запитання про те, чи є така практика в процесі кримінального провадження завжди доцільною і чи буде відповідати вимогам чинного КПК?

Очевидно, що не завжди, але «економно» підходити до застосування примусу необхідно. Лише законний та «економічний примус» у кримінальному провадженні здатний забезпе-

чити його елементарну моральність, дотримання засад кримінального провадження в цілому та поваги до людської гідності зокрема.

1. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

2. Катерина Судин. Українська молодь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dyvensvit.org/articles/102766.htm.

3. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.12 / Гришук Оксана Вікторівна; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/349746.html.

4. Грошевий Ю. М. Вибрані праці / Ю. М. Грошевий; упор. О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х.: Право, 2011. – 656 с.

5. Гегель Г. В. Ф. Философия права // История политических и правовых учений. Ч. 1: Зарубежная политико-правовая мысль: хрестоматия / сост. В. В. Ячевский. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного ун-та, 2000. – 1000 с.

В. В. Башук,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Проблематика національної безпеки є найважливішою, найскладнішою, багатоаспектною і являє собою інтегральне явище суспільного та політичного життя держави. Це підтверджується кількома факторами. По-перше, необхідно підкреслити, що в історичних межах XX і XXI ст., простежуються кардинальні трансформації, які відображають низку значних загроз і небезпек для людства. Сюди можемо віднести, передовсім, стрімкий зріст кількості природних катастроф світового маш-

табу. Поряд із цими загрозами та небезпеками слід зосереджуватися і над катаклізмами, загрозами і небезпеками, які відображають особистий соціальний характер із якісно іншою природою. Такого роду загрози та небезпеки є притаманними як глобальному, так і регіонально-локальному вимірам. Актуалізація саме таких загроз і небезпек для існування людства та людини, вимагає окремого як правового, так і філософського осмислення. По-друге, актуальність філософсько-правового дослідження проблематики національної безпеки держави обумовлюється і загальним цивілізаційним зрушенням у межах XX–XXI ст.ст. від одного цивілізаційного типу, спрямованого на чуттєву цивілізацію до структурно-нового типу, спрямованого на ідею, духовність, релігійність норм тощо. Своєю чергою такого роду цивілізаційне зрушення передбачає як ускладнення соціальних структур, так і зріст невизначеності й непередбачуваності майбутнього в розвитку людства. Тобто тут мають місце такі поняття як «мегаризик», «меганебезпека» та ін.

Необхідно зазначити, що на усіх етапах розвитку людства актуальність національної безпеки не втрачала своєї значимості, виражаючи різні прояви, змістовність і смисли. Фактично всесвітня історія – це всього лиш соціогенез (складова частина) по відношенню до глобальної історії – біогенезу, яка, своєю чергою, є структурним елементом універсальної історії – унігенезу. Звідси, будь-який розвиток здійснюється систематично, з проходженням структурних фаз, які концептуально різняться між собою. Отже, в контексті національної безпеки, перехід від однієї фази розвитку суспільства до іншої відображає системність перебудови. Тому перехід на вищий системний рівень обов'язково означатиме й утворення нової системи властивостей безпечного розвитку.

До прикладу, генерал Н.С. Леонов виокремив чотири складові національної безпеки, які, на його думку, є найважливішими в аспекті двохсторонньої захищеності. З-поміж них такі: по-перше, – це територія держави, котра є, передовсім, історичним наслідком кожного народу, а, відтак, головним його багатством; по-друге, – це населення держави, оскільки якими б не були території, значення вони набувають лише

в контексті їх заселення, тому й рівень кожної держави вимірюється, передовсім, категорією населення, тобто здатністю народу генерувати світовий прогрес і в економічній, і в науково-технічній площинах; по-третє, – це матеріально-технічне багатство держави; по-четверте, – це якість життя народу, самотність народу, врешті, його цивілізаційність тощо [1]. Таким чином, кожен народ володіє тими чи іншими духовними цінностями, з притаманними йому території і цивілізацією, специфікою формування особистості. Тому зруйнування такої особливості є ознакою порушення національної безпеки, відтак втративши державний образ захисту, держава стає відкритою до яких завгодно загроз і небезпек, що впливають на цивілізацію збоку інших зовнішніх чинників.

У цьому, характерному для змісту кореляції держави та права, контексті набувають значимості такі принципи як первинність і верховенство права. Своєю чергою, первинність права необхідно трактувати крізь призму двох взаємопов'язаних аспектів: історичного і функціонального. Перший з них відображає природну обумовленість первинності права, яке ніким не дароване, і ніким, знову ж таки, не може бути відібране, виникає поряд із суспільними відносинами та й самим суспільством. Другий аспект, підтверджуючи позицію першого, відображає те, що держава не лише виникла після виникнення права, а як вимога на нього в якості органу, котрий зобов'язаний надати праву загально зобов'язуючої форми та забезпечити його функціонування. Поряд з тим, обидва вищезазначені аспекти дають змогу зосередитися як на верховенстві права в державі, так і на залежності держави від права. Тим не менше, до прикладу О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін. стверджують, що в реальності цей принцип порушується. Держава всупереч свого об'єктивного покликання часто наділяється статусом творця права. В цьому випадку право та держава немов би міняються позиціями: держава – це джерело права, натомість право набуває вторинності та статусу інструменту для обслуговування державних інтересів. Звідси, швидше за все, й виникає думка, що надані громадянам, соціальним групам і націям права та свободи є, свого роду, «дарунок» держави народу. Відтак держава в змозі реалізовувати дозування права,

або ж узагалі позбавити дарованого, що, на практиці, неодноразово доводилося. Таким чином, дотримання принципів первинності та верховенства права спрямоване на недопустимість відокремлення держави від народу, а, отже, свавілля по відношенню до народу [2, с. 298–299].

Урешті решт, філософсько-правові засади національної безпеки держави дають змогу сформулювати наступні характеристики безпеки життя і діяльності, базованих, передовсім, на загальноприйнятій системі цінностей, котрі виражають інтереси та потреби того чи іншого суспільства: по-перше, це стосується права на життя кожної особи та прагнення держави забезпечити реалізацію цього права; по-друге, це стосується безпеки розвитку особистості як мети суспільства та держави, включаючи правові гарантії на гідні умови життя; по-третє, це стосується взаємної безпеки громадян, держав і народів.

Можемо зазначити, що національна безпека будь-якої держави повинна ґрунтуватися на гуманістичних цінностях, які передбачають традиційне співвідношення принципів суспільного та духовного співжиття. Сюди також можемо віднести: справедливість, відповідальність, християнські чесноти, взаємодопомога, взаємна участь держави та її громадян у формуванні громадянського суспільства та ін. Тобто, справжній вимір національної безпеки, як і інших видів та форм безпеки, виражає досягнення мети поза межами загрози безпеці іншим.

Значимість, яку приписуємо філософсько-правовому виміру національної безпеки, в межах методологічної основи наукової теорії безпеки, відображається крізь призму рішення низки практичних проблем щодо безпеки людини, суспільства, держави. Більше того, вихідними моментами дослідження національної безпеки є, передовсім, моральність, власність, влада, як інститути, що існують завдяки людській діяльності.

1. Леонов С. Н. Основы национальной безопасности / С. Н. Леонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.radonezh.orthodoxy.ru/oboz/n19-20/ob.htm>

2. Философия права: учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др.; под ред. О. Г. Данильяна. – М.: Эксмо, 2005. – 416 с.

В. С. Бліхар,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВПЛИВ ЗАСАД МІЖНАРОДНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ

Розширення географічної території, на якій упроваджуються європейські соціальні стандарти, свідчить про зовнішній вплив більш глибоких суспільних процесів, оскільки зміна вектору коливання історії у зовнішніх формах функціонування суспільства свідчить про зміну його аксіологічних пріоритетів. Виражається поступовий перехід від дегуманізації до гуманізації, деструктивного і споживацького ставлення між людьми, до довілля загалом, взаємин, що характеризуються сприйняттям людини не як засобу. Саме у цій перспективі імплементація міжнародного державотворення сприйматиметься як крок уперед у постійному процесі формування громадянського суспільства.

У суспільстві, де існує, хоча би певною мірою, економічна незалежність і є можливість зібрати необхідну суму коштів, але й водночас є небезпека комерціалізації, без сумніву, втрачається основа основ міжнародного державотворення й правотворення – аксіологічний вимір відносин. Як і втрачається такий вимір в умовах безапеляційної економічної свободи аж до її «ідеологічного» рівня, оскільки це неодмінно призводить до примусового послуху офіційній ідеологічній лінії курсу суспільства та держави.

Справді, у тоталітарному соціалістичному суспільстві дуже складно зібрати відповідні кошти для пропагування національних ідей. Крім того, якщо би кошти все ж таки й знайшлися, то такому «гіпотетичному прихильникові капіталізму» доведеться умовити державну паперову фабрику продати йому папір, державну типографію – надрукувати брошури, державне

поштове відділення – розіслати їх людям, державне відомство – надати йому зал для виступів тощо» [1, с. 47]. За таких обставин стає обґрунтованим існування як мінімум більшої сприятливості для політичної свободи у капіталістичному суспільстві, яке великою мірою ґрунтується на пріоритеті громадянського суспільства та економічної свободи. Попри це, для такого суспільства є доволі значний ризик комерціалізації і знецінення інших важливих цінностей людського екзистенційного виміру.

Зрештою, попри цю небезпеку знецінення, не можна не погодитись із існуванням закономірності – безпосередньої залежності політичної свободи від економічної. Як і не можна не погодитись із тим, що економічна свобода має більше передумов у капіталістичному суспільстві, ніж у соціалістичному. Зрештою, економічна свобода є важливою не лише для окремої особистості чи невеликих груп того чи іншого суспільства. Вона визначає рівень конфігурації у значної частини міжнародної політичної карти.

Таким прикладом може бути існування і руйнування однієї із найбільших наддержав – СРСР. Власне, її снування, особливо порівняно мирний розпад, є ілюстрацією функціонування закономірностей економічного та політичного вимірів буття соціуму. Тому важливість існування свободи не обмежується її ґносеологічним виміром.

Існування чи неіснування свободи стосується не лише пізнавальної, а й тих сфер, що перебувають понад світом ідей, які безпосередньо стосуються матеріального виміру екзистенції людської особистості зокрема чи суспільства й держави загалом.

У цьому випадку йдеться про те, що за існування свободи, особливо в економічній сфері, кожний громадянин держави і член суспільства, як і суспільство та держава, матимуть кращі матеріальні ресурси, ніж у випадку, коли би такої свободи не існувало. Свобода, виявлена в економічному вимірі, як вільна конкуренція спрямовує до постійного вдосконалення і продуктів виробництва, і якості послуг.

Окрім того, постійно знаходяться шляхи зниження кінцевої ціни такого продукту, що, своєю чергою, робить такий

продукт доступним для дедалі більшої частини суспільства й держави.

Якщо розглядати таке суспільство, як вільних в економічному вимірі громадян, то воно складатиметься із сукупності різноманітних самостійних приватних господарств, кожне з яких «використовує свої наявні ресурси для виробництва товарів і послуг, які воно обмінює на товари і послуги, вироблені іншими господарствами, роблячи це умовах взаємоприйнятних для обох учасників угоди ... воно одержує можливість задовольнити свої потреби непрямым чином, виробляючи товари і послуги для інших, а не безпосередньо для свого власного користування. Спонукальним мотивом для прийняття такого опосередкованого варіанту є, зрозуміло, збільшення сукупного продукту, викликане розподілом праці та спеціалізацією функцій» [1, с. 39].

Що стосується адміністративної децентралізації, то вона полягає у передачі із центру в регіони повноважень щодо прийняття рішень, ресурсів, а також відповідальності за роботу певних видів соціальних служб. Цей вид децентралізації має дві форми – делегування та деконцентрація. Перша означає перерозподіл влади та відповідальності на місцеві органи управління та виконавчі агентства. Крім цього, назагал зберігається вертикальна підпорядкованість, хоча й здійснюється часткове зміщення відповідальності на субнаціональний рівень. Що стосується декоцентрації, то у цьому випадку влада та відповідальність передається від центру на другий рівень владної структури, зберігається ієрархічна підпорядкованість влади міністерствам, а через них – центру. Фіскальний тип децентралізації є найбільш повним, адже безпосередньо пов'язаний із бюджетними практиками, – ресурси передаються для керування ними на місцях.

Головними критеріями під час передачі повноважень є такі фактори: доступність ресурсів, взаємозв'язок регіонів і можливість здійснювати управління на місцях. Що стосується дивестиції, то вона означає те, що «планування і адміністративна влада або інші функції передаються у добровольчі, приватні або суспільні організації. Вона часто поводить

з частковою передачею адміністративних функцій, в поєднанні з дерегуляцією або з частковою приватизацією» [2].

Зрештою, для підвищення ефективності регіонального розвитку важливим є не лише визнання слушності цієї потреби із боку центральної влади, а й невимушене бажання регіонів, особливо їхньої можливості здійснювати заходи, які би сприяли ефективності розвитку регіонів. У такому випадку зростає необхідність усвідомлення потреби в існуванні інституційних механізмів забезпечення розвитку регіонів. Особливо це стосується існування таких механізмів в українській національній перспективі. Адже в жодному нормативно-правовому документі, навіть у Концепції державної регіональної політики України, не існує чітко встановленого переліку інститутів і організацій, які мали би бути такими, що утворюють інституційну структуру регіонального розвитку. Відтак під інституційним механізмом слід розуміти «сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного (доброго, належного) врядування, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку регіону/держави, має принципове значення на шляху євроінтеграційних прагнень України, розбудови громадянських інститутів, оскільки виступає цементуючим і формоутворюючим базисом для становлення демократичної, правової, соціальної держави» [3, с. 93–94].

Моделі існування інституційних механізмів, які довели свою ефективність у європейській перспективі та одночасно відповідали і потребам місцевих спільнот, і загальнодержавним пріоритетам конкретних країн, доцільно імплементувати і в національну ідею державотворення нашої країни. Для прикладу, серед таких інституційних механізмів можна виокремити: 1) агентства регіонального розвитку, які не є політично заангажованими, як і є нейтральними в економічному вимірі, оскільки не передбачають отримання прибутку і в основному виконують консультативну функцію; 2) інститути, головна функція яких полягає у забезпеченні соціального діалогу

у суспільстві, як також дотримання соціально-партнерських процедур комунікаційного виміру професійних спілок чи федерацій роботодавців. Власне учасники, які беруть участь у такому виді інституційного механізму, мають повноваження, що ґрунтуються на принципі взаємної згоди, вони беруть участь у прийнятті важливих рішень, які стосуються різноманітних питань сфери соціальної політики; 3) різноманітні фонди, які можна назвати головними механізмами практичної реалізації регіональної політики.

Головна їхня функція полягає в управлінні програмами, що проявляється у їх затвердженні, як і у розподілі фінансів (Європейський соціальний фонд, Європейський фонд регіонального розвитку, Фінансовий фонд та ін.).

Сучасний рівень глобалізації як своєрідний виклик національній ідеї державотворення і у принципі правотворення окреслює важливі запитання, правильною відповіддю на які може бути якісне удосконалення рівня управління і досягнення ним значної ефективності, що, своєю чергою, підвищить конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні.

Ефективність такого управління, відповідно і конкурентоспроможність держави, великою мірою залежатимуть від того, наскільки уряд може забезпечити економічний розвиток, соціальну стабільність та утвердження культурної перспективи.

Складно не погодитися із важливістю цієї ситуації, як і з усвідомленням складності та багатовимірності впливу міжнародного державотворення на сферу внутрішнього функціонування держави і національний вимір її політичного життя.

1. Фрідман М. Капіталізм і свобода / Мільтон Фрідман; пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2010. – 320 с.

2. Гройсман В. Децентралізація влади. Реформа місцевого самоврядування / Володимир Гройсман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/3023/pdf>

3. Регіональна економіка: підручник / за ред. Є. П. Качана. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 800 с.

В. А. Бондаренко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Львівського державного університету
внутрішніх справ,

Н. О. Пустова,
студент юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ТА СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО УКРАЇНИ

Приватність (від англ. *«privacy»* – усамітнення, приватна, особиста справа) – це сукупність обмежень, які зумовлені як міжнародними (всесвітніми та регіональними), так і національними актами, що регламентують втручання сучасної демократичної держави у приватне та сімейне життя особи.

Право на приватність розглядається у сучасному світі як фундаментальне право людини, гарантоване, зокрема, Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією ООН про працівників-мігрантів, Конвенцією ООН про права дитини, а також Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі також – Конвенція, Європейська конвенція, Європейська конвенція з прав людини).

Конституція України визнала найвищою соціальною цінністю не лише людину, але й її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку. А відтак, такою цінністю стала чи не вся сфера приватного та сімейного людського життя. І гарантування прав і свобод у цій сфері в Україні, їх утвердження та забезпечення повинні ефективно визначати зміст і спрямованість діяльності держави, зокрема, задля практичного втілення принципу відповідальності держави перед людиною за діяння першої.

Виконання такого завдання, як видається, неможливе без урахування у діяльності держави рішень Європейського суду з прав людини (далі – Суд) у справах щодо порушення ст. 8 Конвенції.

Значна кількість таких рішень у справах проти України не перекладені офіційно на державну мову. І зокрема тому відповідні правові позиції Суду не знаходять належного застосування у вітчизняній юридичній практиці. Вказане зумовлює актуальність теми цього дослідження, фрагмент якого представлений у даній роботі.

Стаття 8 Конвенції містить положення, згідно з яким кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Також відповідно до п. 2 цієї статті органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Ця норма встановлює право і допустимі обмеження цього права з боку держави. При цьому обмеження прав, передбачених ст. 8 Конвенції, сформульовані досить загально, що і зумовлює особливості її тлумачення.

Право на повагу до приватного життя є одним з небагатьох прав людини, які не мають точного визначення. Е. О. Цадикова у своїй дисертаційній роботі висловила думку, що «право людини на приватне життя є природнім і фундаментальним правом, що знаходить правове оформлення у вигляді конституційного права на недоторканність приватного життя» [1].

Е. О. Філімонова наголошує, що «закріплення даного права у міжнародно-правових актах підкреслює його значення, гарантує кожній людині однакове його розуміння, вільну реалізацію незалежно від змін у тій чи іншій державі та ефективний захист у разі незаконного втручання у приватне життя» [2].

Найбільш повно та ґрунтовно розкриває зміст дефініції Н. С. Полторацька: «Право на недоторканність приватного життя – це природне, суб'єктивне право, яке відноситься світовою спільнотою до числа основних, які дають людині можливість вільно і свідомо вибирати модель своєї поведінки у сфері приватного життя, а також це недоторканність, охорона, захист цієї сфери» [3].

Право на повагу до приватного та сімейного життя в ієрархії прав людини пересічного українця і займає далеко не перше місце.

Разом із тим, повага до цього права, нерідко, є умовою дотримання інших прав та свобод. Так, Суд вказав, що повага до приватного життя охоплює не лише вузьке коло близьких людей, де кожен може вести своє життя відсторонившись від зовнішнього для нього світу, але й може охоплювати, до певної міри, право індивіда на встановлення і розвиток стосунків з подібними собі [4].

Комунікаційний аспект

Прослуховування телефонних переговорів і перегляд кореспонденції. У справі «Волоха проти України» [5] Суд встановив, що після припинення кримінальної справи дозвіл на прослуховування було скасовано тільки через рік після цього. Заявників не поінформували про застосування заходів зі спостереження після того як їх було припинено.

Суд вказав, що українське законодавство не вказувало з достатньою чіткістю межі та умови здійснення органами влади дискреційних повноважень в даній галузі і не надавало достатніх гарантій від зловживання цією системою спостереження. Так само відсутні ефективні національні засоби правового захисту у зв'язку з скаргами щодо статті 8 Конвенції.

Просторовий аспект

Проведення обшуку та право на житло. У справі Васильчука [6] Суд розглядав питання, присвячені порядку проведення обшуку місця проживання заявників.

Суд вказав, що спосіб в який працівники міліції, на основі дозволу місцевого суду, проводили обшук, зокрема безпідстав-

но пошкодили деякі меблі, розкидали по підлозі речі та медикаменти є непропорційний меті проведення обшуку.

Крім того, скарги на незаконний обшук не були належно розслідувані. Таким чином Суд визнав порушення ст. 8 Конвенції.

У справі Пантелеєнка [7] заявник звернувся щодо того, що незаконний обшук його офісу та розголошення на судовому слуханні конфіденційної інформації про стан його психічного здоров'я і психіатричне лікування порушило права, гарантовані йому ст. 8 Конвенції. Незаконність обшуку було визнано місцевим судом, оскільки органи влади не дотрималися відповідних засобів правового захисту, передбачених законодавством. Зокрема, слідчі органи, знаючи про місцеперебування заявника, навіть не спробували вручити йому ордер на обшук. Більше того, вони вилучили всі документи з офісу та певні особисті речі, що належать заявнику, які не мали жодного відношення до справи.

Суд зазначив, що зміст цього висновку ніколи не скасовувався судами вищої інстанції, хоча це рішення було в подальшому скасоване з інших підстав.

Фізичний аспект

Примусове медичне обстеження або маніпуляція. У справі Федорова та Федорової [8] психіатр Полтавської центральної районної лікарні оглянув заявника у дворі його будинку у зв'язку зі скаргами його сусідів. Психіатр не попереджав заявника про те, що він здійснює психіатричний огляд. Базуючись на цьому огляді, лікар поставив заявнику діагноз «хронічний маячний розлад». Лист із цим діагнозом та висновком про необхідність проходження заявником судово-медичної експертизи з метою подальшого стаціонарного лікування було спрямовано до районного суду. Згодом заявник неодноразово скаржився на те, що він зазнав незаконного обстеження та огляду.

У цій справі піднімається серйозна проблема психіатричного огляду без згоди заявника. Так, без наявності «невідкладної необхідності», як цього вимагає національне законодавство така згода для психіатричного огляду є необхідною, а її відсут-

ність становить порушення права на повагу до приватного життя.

Сімейний аспект

У справі «Савіни проти України» [9] заявник, незрячий від народження, виховував разом із дружиною 7 дітей. Місцева влада видала попередження подружжю, що їм потрібно покращити умови проживання, в яких ростуть їхні діти. Згодом прокуратура за поданням Служби у справах неповнолітніх подала позов про відібрання 3 дітей у подружжя та поміщення їх до державного дитячого будинку. Місцевий суд задовольнив позов прокуратури.

У своєму рішенні він вказав, що батьки не дбають про своїх дітей, які часто є голодними, брудними та знаходяться вдома самі, а також те, що вони живуть у жахливих умовах і в умовах антисанітарії. Також вказувалося, що діти мали перший ступінь анемії.

Подружжя подало апеляцію, вказавши, що Сімейний кодекс дає вичерпний перелік підстав для відібрання дітей (експлуатація дітей, наркоманія, алкоголізм та інші). Однак вони не вчиняли жодних подібних дій. Також вони стверджували, що дії влади засновані лише на тому факті, що вони є незрячими. Апеляційний суд відмовив у задоволенні апеляції подружжя. Він підтвердив аргументи суду першої інстанції, що залишення дітей з батьками є небезпечним для їхнього здоров'я та життя, а також, що це погано для їхнього виховання. Подружжя подало касаційну скаргу.

Проте Верховний Суд України відмовив у її задоволенні. Європейський суд визнав порушення ст. 8 Конвенції, зазначивши, що Україна повинна виплатити родині Савіних 5 тисяч євро компенсації моральної шкоди, і подружжя має право знову звернутися до Верховного Суду України для перегляду своєї справи у зв'язку з винятковими обставинами.

Аспект зайнятості

Суд відзначає, що особисте життя «включає в себе право людини встановлювати і розвивати відносини з іншими людськими істотами, у тому числі відносини професійного і ділового характеру [10].

У справі «Олександр Волков проти України» [11] звільнення заявника з посади судді Верховного Суду України становило порушення права на повагу приватного життя. Суд вказав, що причина звільнення заявника, а саме порушення присяги судді, говорить про те, що під впливом опинилась і його професійна репутація.

Порушення ст. 8 Конвенції має місце через відсутність керівних принципів та практики, які би визначали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги», а також відсутність належних юридичних захисних механізмів. Вказане зумовило непередбачуваність наслідків застосування відповідних положень національного законодавства.

02.02.2015 р. відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 41 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та на підставі Постанови Верховної Ради України від 25.12.2014 р. № 60-VIII Голова Верховного Суду України видав наказ про поновлення на посаді судді цього суду О. Волкова.

Аналіз практики застосування ст. 8 Європейської конвенції з прав людини дозволяє встановити, що зміст понять «приватне життя», «сімейне життя», «житло» та «таємниця кореспонденції» може бути встановлений винятково крізь призму рішень Європейського суду з прав людини.

На жаль, за роки чинності Конвенції для України Суд неодноразово встановив порушення нашою державою вимог ст. 8 Конвенції, зокрема невиконання Україною її так званих негативного та позитивних обов'язків за цією статтею. Вказане свідчить про недостатню імплементацію у національну правову систему Конвенції та практики Суду, які є джерелами права в Україні.

У результаті дослідження права на повагу до приватного та сімейного життя виокремлено, зокрема, такі його аспекти:

1) комунікаційний (прослуховування телефонних переговорів; перегляд кореспонденції; побачення із арештованими);

2) просторовий (обшук житла);

3) фізичний (примусове медичне обстеження чи маніпуляція; ушкодження здоров'я внаслідок надмірного забруднення довкілля);

4) сімейний аспект (відібрання дітей від батьків);

5) аспект зайнятості (передбачуваність підстав звільнення з роботи).

Аналіз зазначених аспектів на прикладах рішень Суду у справах проти України дозволив виробити низку рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності правового регулювання в Україні у сфері права на повагу до приватного та сімейного життя, спрямовані на дотримання Україною гарантій, закріплених у ст. 8 Конвенції, а саме необхідність:

1. Визначення у законодавстві чіткої процедури, яка би надавала особі реальну можливість оскарження законності здійснення негласних слідчих дій після того, як особі стало про них відомо. Видається також доцільним закріплення права на відшкодування шкоди (моральної та матеріальної), завданої незаконними негласними слідчі дії.

2. Визначення у законодавстві конкретних засобів юридичного захисту, за допомогою яких особа, взята під варту, могла би ефективно оскаржити спосіб чи межі застосування передбачених законом заходів перевірки її кореспонденції.

3. Зміни практики, за якою за надсилання листа до керівництва Державної пенітенціарної служби в обхід існуючого порядку листування особі призначається найсуворіше дисциплінарне стягнення, та запровадження засобів юридичного захисту, за допомогою яких можна було б ефективно оскаржити таке стягнення.

4. Для розгляду справ про відібрання дітей відповідно до зобов'язань держави щодо сприяння єдності сім'ї закріплення у відповідному галузевому законодавстві положень про: заслуховування судами відповідної позиції дітей; залучення судами психологів для надання ними висновків на предмет оцінки емоційної та психічної зрілості дітей і їх мотивації у розв'язанні побутових проблем; ретельну оцінку судами впливу, який може здійснити скасування усиновлення на майбутній добробут дітей-сиріт.

5. Удосконалення системи контролю за проведенням психіатричного огляду та удосконалення чинного законодавства щодо гарантування прав психічнохворих осіб з метою приведення правотворчої та правозастосовної практики у відповідність зі стандартами Конвенції та Суду.

6. Внесення змін до законодавства у сфері притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги, зокрема в частині встановлення чітких процесуальних гарантій для запобігання свавільного застосування відповідних норм матеріального права (встановлення строків початку та закінчення розгляду дисциплінарної справи, встановлення строків давності, закріплення градації дисциплінарних проступків і санкцій за їх вчинення, а також правил, які би забезпечували їхнє застосування відповідності до принципу співмірності, запровадження незалежного і неупередженої системи перегляду рішень).

1. Цадыкова Э. А. Конституционное право на неприкосновенность частной жизни / Э. А. Цадыкова. – М., 2007. – С. 9.

2. Филимонова Е. А. Конституционное право российских граждан на неприкосновенность частной жизни / Е. А. Филимонова. – М., 2006. – С. 21.

3. Полторацкая Н. С. Реализация конституционного права на неприкосновенность частной жизни: теория и практика / Н. С. Полторацкая. – СПб., 2004. – С. 57.

4. Judgement in the Case of «Niemietz v. Germany», 16.12.1992.

5. Judgement in the Case of «Volokhy v. Ukraine», 02.11.2006.

6. Judgement in the Case of «Vasylchuk v. Ukraine», 13.06.2013.

7. Judgement in the Case of «Panteleyenko v. Ukraine», 29.06.2006.

8. Judgement in the Case of «Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine», 07.07.2011.

9. Judgement in the Case of «Saviny v. Ukraine», 18.12.2008.

10. Judgement in the Case of «C. v. Belgium», 07.08.1996.

11. Judgement in the Case of «Oleksandr Volkov v. Ukraine», 09.01.2013.

12. Тодыка Ю. М. Конституция Украины: проблемы теории и практики. – Харьков: Факт, 2000. – С. 140.

13. Урядовий кур'єр. – 2003. – № 71. – 16 квітня.

14. Шемшученко Ю. Політика, право, Конституція / Ю. Шемшученко, О. Ющик // Право України. – 2007. – С. 6.

Н. П. Бортник,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного
та інформаційного права Інституту права
та психології НУ «Львівська політехніка»,*

С. С. Єсімов,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Конституція України визнає людину, її права і свободи найвищою цінністю встановлює, що права і свободи людини є безпосередньо діючими і визначають сенс, зміст і застосування законів, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Звідси випливає, що всі органи та посадові особи місцевого самоврядування повинні служити головній меті: забезпечення прав і свобод людини, створення всіх необхідних умов для їх реалізації та захисту.

Конституційне закріплення прав і свобод людини є гарантією свободи у громадянському суспільстві та захисту від свавілля державної влади і влади органів місцевого самоврядування. Свобода полягає в можливості робити все, що не приносить шкоди іншому. Свобода людини не може бути абсолютною, вона обмежена таким же станом інших людей. Рівність можливостей для всіх основа свободи

З сформульованої у Конституції України норми-принципу впливають обов'язки органів і посадових осіб місцевого самоврядування при здійсненні своєї компетенції виходити з непопорушності та безпосередньої дії основних конституційних та інших прав і свобод громадян як провідних принципів своєї діяльності.

Вказане повинно виступати головним орієнтиром при прийнятті нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування та їх правозастосовної практики. Якщо будь-які положення актів органів місцевого самоврядування прямо або побічно обмежують права людини, то цей акт підлягає скасуванню відповідно до встановленого порядку [1].

Відповідно до Конституції України нормативні правові акти, що зачіпають права, свободи і обов'язки людини, не можуть застосовуватися, якщо вони не опубліковані офіційно для загального відома. Ця вимога повною мірою поширюється на акти органів місцевого самоврядування.

Предметом оскарження в суд можуть бути рішення та дії (або бездіяльність) органів і посадових осіб місцевого самоврядування, офіційна інформація, яка послужила підставою для вчинення дії або прийняття рішення, в результаті яких порушені права та свободи громадянина. Порядок подібного оскарження регламентується Кодексом адміністративного судочинства України.

Конституція закріпила Україну у статусі соціальною держави, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Ця конституційна норма в повній мірі відноситься до місцевого самоврядування, обов'язком якого є турбота про соціальну справедливість, добробут населення, соціальний захист. Це є правовим принципом місцевого самоврядування, одним з його правових засад.

Важливою складовою, що забезпечує реалізацію права людини на гідне існування, є створення умов для трудової діяльності. На це спрямовані норми Конституції, які проголошують право: на працю в умовах, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; винагороду без дискримінації не нижче встановленого законом мінімального розміру оплати труда; на захист від безробіття; на трудові суперечки та рішення їх встановленими законодавством способами; на відпочинок.

Трудові права захищають людину від свавілля роботодавців, дають йому можливість відстоювати свою гідність та інтереси.

У реалізації цих прав активну роль мають відігравати органи місцевого самоврядування, до предметів відання яких віднесено сприяння зайнятості населення.

Згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування мають право брати участь в організації та фінансуванні: проведення оплачуваних громадських робіт; тимчасового працевлаштування неповнолітніх, безробітних громадян, що зазнають труднощі в пошуку роботи [2].

Соціальна сфера діяльності органів місцевого самоврядування включає в себе питання житла, освіти, культури, охорони здоров'я. Ця діяльність підпорядкована здійсненню гарантованих Конституцією України прав: на житло; на охорону здоров'я та медичну допомогу; на сприятливе навколишнє середовище; на освіту; на користування установами культури, доступ до культурних цінностей [1].

Згідно з Конституцією органи місцевого самоврядування самостійно управляють комунальною власністю, формують, затверджують і виконують місцевий бюджет, встановлюють місцеві податки і збори, здійснюють охорону громадського порядку, а також вирішують інші питання місцевого значення.

Органи місцевого самоврядування повинні підтримувати та заохочувати дозволену законодавством громадську та приватну діяльність, що сприяє задоволенню різноманітних потреб людини, реалізації його економічних і соціально-культурних прав і свобод [3].

Для здійснення належної охорони та захисту прав і свобод людини необхідна більш детальна їх регламентація в галузевому законодавстві. У зв'язку з цим держава повинна конкретно та зрозуміло описати свої обов'язки, а також обов'язки органів державної влади і органів місцевого самоврядування та порядок їх виконання в правових нормах. В іншому випадку невизначеність норм може призвести до сваволі державних органів і посадових осіб та до порушення рівності прав громадян перед законом. Покладаючи на себе певні обов'язки, держава повинна створити необхідні умови для виконання цього обов'язку: передбачити процедуру, створити спеціальні органи,

визначити ступінь, форму, та й саму можливість втручання держави у сферу прав і свобод людини.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

М. В. Бурак,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
кримінальної поліції*

*Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Україна згідно з Конституцією України є суверенною і незалежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом.

Воєнна агресія на території Донецької та Луганської областей спричинила гуманітарну кризу, подолання якої має стати одним із пріоритетів державної соціальної та безпекової політики.

Основою гуманітарної, соціальної та економічної політики держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі корінних народів та національних меншин.

На окупованих територіях неможливо забезпечити виплату пенсій, інших видів соціальної допомоги.

Грубо порушено права людей на життя, свободу й особисту недоторканість.

Першочергові завдання, які мають бути розв'язані для забезпечення життєдіяльності вимушених переселенців та осіб, постраждалих від бойових дій, сформовані у «Комплексній державній програмі щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094 [1].

Метою Програми є розв'язання основних проблем громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, та зниження рівня соціальної напруженості серед них і в суспільстві; сприяння інтеграції та соціальній адаптації таких осіб за новим місцем проживання; допомога в забезпеченні створення належних умов для життєдіяльності, прав та реалізації потенціалу; забезпечення соціальної, медичної, психологічної та матеріальної підтримки; створення пере-

думов для компенсації завданої їм майнової (матеріальної) та моральної шкоди; створення сприятливих умов для добровільного повернення на місця попереднього проживання (за умови повного фактичного припинення бойових дій на територіях, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження).

Заходи, спрямовані на виконання Програми, передбачають реалізацію таких основних завдань:

1. Удосконалення механізму міжвідомчої та міжсекторальної координації здійснення заходів з інтеграції, соціальної адаптації та захисту громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України.

2. Удосконалення законодавства з питань інтеграції, соціальної адаптації та захисту переселених громадян.

3. Забезпечення дієвості програм і заходів з інтеграції, соціальної адаптації та захисту переселених громадян

4. Забезпечення прав переселених громадян на свободу пересування та вибір місця проживання.

5. Запобігання проявам негативного ставлення до переселених громадян, забезпечення соціальної злагоди та соціальної згуртованості у місцевих громадах, які приймають переселених громадян

6. Сприяння самоорганізації переселених громадян, створення умов для активізації соціальних зв'язків, довіри та бажання працювати для поліпшення свого життя.

Резюмуючи викладене вище, вважаємо, що реалізація вказаних завдань забезпечить конституційні права та соціальні гарантії осіб, які постраждали від бойових дій на Сході України.

1. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF/page2>

В. М. Висоцький,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

13 грудня 2010 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію розвитку електронного урядування в Україні. Цим актом у практику вітчизняної юриспруденції було введено визначення «електронне урядування» як форму організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян.

Крім того, зазначалося, що головною складовою електронного урядування є електронний уряд, який розглядається як «єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання» [1].

Очевидно, що впровадження електронного урядування передбачає створення якісно нових форм організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх взаємодію з громадянами та суб'єктами господарювання шляхом надання доступу до державних інформаційних ресурсів, можливості отримувати електронні адміністративні послуги, звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням Інтернету.

Аналізуючи положення зазначеної Концепції, можна узагальнити принципи розбудови електронного урядування в Україні, що:

– має за мету створення умов для досягнення європейських стандартів якості послуг, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також виконання основних положень Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада»;

– передбачає створення якісно нових форм організації діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх взаємодію з громадянами та суб'єктами господарювання шляхом надання доступу до державних інформаційних ресурсів, можливості отримувати електронні адміністративні послуги, звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням Інтернету;

– заснована на таких головних принципах, як прозорість і відкритість, конфіденційність та інформаційна безпека, єдині технічні стандарти та взаємна сумісність, орієнтованість на інтереси та потреби споживачів послуг;

– вирішує завдання: 1) щодо забезпечення захисту прав громадян на доступ до державної інформації; 2) залучення громадян до участі в управлінні державними справами; 3) удосконалення технології державного управління; 4) підвищення якості управлінських рішень; 5) подолання «інформаційної нерівності», зокрема шляхом створення спеціальних центрів (пунктів) надання інформаційних послуг, центрів обслуговування населення (кол-центрів), веб-порталів надання послуг; 6) організації надання послуг громадянам і суб'єктам господарювання в електронному вигляді з використанням Інтернету та інших засобів, насамперед за принципом «єдиного вікна»; 7) надання громадянам можливості навчатися протягом усього життя; 8) де персоніфікації надання адміністративних послуг з метою зниження рівня корупції в державних органах; 9) організації інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування на базі електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису;

– забезпечується шляхом: 1) провадження узгодженої діяльності всіма органами державної влади та органами місце-

вого самоврядування із залученням інститутів громадянського суспільства та представників ділових кіл; 2) удосконалення принципів державного управління, структури та функцій органів державної влади й органів місцевого самоврядування; 3) визначення переліку адміністративних послуг, які надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, і переведення їх в електронну форму; 4) удосконалення адміністративних процесів в органах державної влади та органах місцевого самоврядування шляхом використання інформаційно-телекомунікаційних технологій; 5) створення інформаційної інфраструктури електронного урядування; 6) підготовки кваліфікованих державних службовців, які забезпечуватимуть упровадження елементів електронного урядування; 7) навчання громадян і суб'єктів господарювання використання технологій електронного урядування; 8) створення системи мотивації для державних службовців, громадян і суб'єктів господарювання щодо використання технологій електронного урядування [1].

Впровадження електронного урядування є перспективним напрямом розвитку України, що вимагає трансформацій процесу управління та прийняття важливих для держави рішень. Ефективність впровадження електронного урядування в нашій країні залежить від багатьох факторів, в тому числі від вивчення досвіду зарубіжних країн.

Слід зазначити, що технології електронного урядування вже доволі давно розроблено, впроваджено й апробовано у багатьох країнах світу: Великобританії, Данії, Естонії, Катарі, Латвії, Норвегії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Сінгапурі, США, Чехії, Швеції тощо. «Так, Уряд США надає громадянам різноманітні послуги через Інтернет: видачу ліцензій, сплату податків тощо. В Англії реєстрація фірм потребує заповнення через мережу тільки однієї форми. Фінляндія та Сінгапур пропонують своїм громадянам послуги через мобільний зв'язок. Наприклад, Верховний суд Сінгапуру надсилає громадянам SMS, щоб нагадати дату засідання. Крім того, ті громадяни Сінгапуру, котрі авторизовані на сайті, можуть електронним способом подавати до суду позови у незначних справах. On-line

податкова служба Ірландії дозволяє підприємствам отримувати інформацію про оподатковування, сплачувати податки, заповнивши відповідні електронні форми, а також отримувати податкові кредити. Сайт Земельної служби цієї держави надає компаніям інформацію про нерухомість і дає можливість здійснювати будь-які операції, пов'язані із землею та нерухомістю. Сайт Федерального агентства зайнятості Ірландії містить інформацію про ринок робочої сили для роботодавців і працівників, а сайт Реєстраційної палати дає можливість зареєструвати компанію будь-якої організаційно-правової форми, найменування компанії, внести зміни в статутні документи, оформити фінансові документи, легалізувати іноземні документи. В Естонії функціонує інтернет-портал «Сьогодні вирішую я» (Tana otsustan mina), за допомогою якого громадянин республіки може взяти участь в управлінні державою – висловити свою думку про поточні процеси у країні, запропонувати поправки до законопроектів тощо. Цей портал також дозволяє користувачу голосувати. Якщо ідея поправки чи іншої пропозиції містить раціональне зерно і підтримується іншими інтернет-користувачами, естонський прем'єр-міністр відсилає цю пропозицію зі своєю резолюцією у відповідне міністерство. На сьогодні болгари завдяки новій ІТ-системі, котра об'єднує паспортний департамент із міністерством внутрішніх справ, поліцією та системою кримінального судочинства, можуть одержати паспорт протягом 5-10 хвилин. Зазвичай же ця процедура займає, як мінімум, кілька тижнів. Це все забезпечується технологіями е-урядування» [2, с. 81].

Отже, впровадження е-урядування в Україні забезпечить якісно новий рівень управління державою та суспільством в цілому, зміцнить довіру до держави та її політики, вдосконалив взаємодію між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, бізнесом, громадянами та державними службовцями.

Якісно побудована система електронного урядування має позитивно впливати на загальний хід та наслідки проведення подальших радикальних перетворень в українському суспільстві, насамперед, соціальної і економічної реформи, розбудови

соціальної держави з впливовими інституціями громадянського суспільства, особливо з тих питань, де велике значення мають методи та форми взаємодії органів державного управління та органів місцевого самоврядування з людиною та громадянином, громадськими організаціями.

1. Концепція розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р.

2. Маркарян Г. О. Перспективи розвитку системи електронного урядування в правоохоронній діяльності / Г. О. Маркарян // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – №4. – С. 79–85.

М. Т. Гаврильців,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-
правових дисциплін*

*Львівського державного університету
внутрішніх справ*

«КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА» ТА «КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС»: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ

Постійні намагання перетворення Конституції України з часу її прийняття у 1996 році актуалізували у науці конституційного права України проблематику конституційної реформи як самостійного наукового напрямку досліджень. В останні роки означена проблематика все більше привертає увагу вчених, адже сучасний конституційний процес як ніколи вимагає належного наукового забезпечення, основу якого має скласти теорія конституційної реформи.

Теорія конституційної реформи покликана, зокрема забезпечити логічне пояснення понять і категорій, що задаються конституційною практикою. У цьому зв'язку слід приділити увагу самому поняттю «конституційна реформа». Перш за все,

слід зазначити, що слово «реформа» походить від франц. *réforme*, лат. *reformare*, що означає – перетворення, нововведення, а синонімами цього слова є «удосконалення», «модернізація». Тому дослівно конституційна реформа – це спосіб зміни конституції – її перетворення, удосконалення.

У науковій літературі до основних ознак конституційної реформи відносять: поетапність проведення; системність конституційних перетворень, що здійснюються у процесі реформування; повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства; динаміка конституційних правовідносин; формування конституційної правосвідомості, передусім спрямованої на сприйняття (масове та індивідуальне) здійснюваних конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності; створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку та конституційної законності; інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму [5, с. 123].

Притаманними конституційним реформам ознаками називають також: здійснення реформ у певних часових межах (історичних рамках); поширення конституційних перетворень на певну територію; кризові явища в найважливіших сферах держави та суспільного життя; пов'язаність з певним станом держави і права, що має назву перехідного періоду [2, с. 30–31].

Можемо стверджувати, що конституційна реформа, як правило, спрямована на зміну нормативно вираженого порядку організації і здійснення державного владарювання і, таким чином, залежно від обсягу, на функціонування політичної системи суспільства, державного ладу, порядок формування, організації і діяльності ключових ланок державного механізму, принципи територіальної організації держави, правовий статус особи.

Конституційну реформу не слід розглядати як самостійний предмет правової реформи поряд із судовою, адміністративно-територіальною реформами і реформою місцевого самоврядування.

Конституційна реформа має задавати вектори розвитку та об'єднувати всі інші реформи в державі, оскільки конституція є основою системи законодавства і системи права – Основним Законом держави і суспільства. Тому судова, адміністративно-територіальна реформи та реформа місцевого самоврядування – це визначені на сьогодні напрями конституційної реформи в Україні, що мають отримати відповідний розвиток у законодавстві [1, с. 9].

Загалом конституційні реформи можна розглядати як об'єктивний процес, що пов'язаний з потребами розвитку суспільства, прагненнями досягти певних ідеалів, як-то: справедливості, рівності, свободи, гуманізму та досягнення ідеальної мети.

У преамбулі Конституції України мета суспільства визначена крізь призму прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу. Адже саме така державна організація спроможна дбати про забезпечення прав і свобод людини та досягнення суспільних ідеалів. Конституція окреслює відповідну програму розвитку суспільства і держави та визначає засоби її досягнення. Невідповідність або неефективність таких засобів зумовлює потребу їх удосконалення. Конституційна реформа і стає засобом досягнення цілей розвитку суспільства і держави.

Конституційна реформа повинна бути спрямована на розвиток суспільства. Вона виступає як прояв притаманній суспільному життю загальної тенденції до поступу. Прагнення до свободи, рівності, справедливості, звільнення від застарілих обставин суспільного життя буде вічним. Конституційний прогрес слід оцінювати з точки зору свободи можливості подальшого справедливого розвитку держави, а конституційна реформа має сприяти розвитку суспільства і держави, шляхом до чого є утвердження конституціоналізму.

Конституційний процес (від лат. *processus* – проходження, просування вперед) – це встановлений нормами конституційного права порядок здійснення його суб'єктами діяльності зі створення, тлумачення та реалізації конституційно-правових та інших юридичних норм, спрямований на реалізацію мате-

ріальних норм конституційного права в ході виконання цими суб'єктами своїх обов'язків і повноважень, здійснення окремими з них своїх прав і законних інтересів.

Сутність конституційного процесу проявляється у таких його рисах: обумовлений одночасністю виникнення і узгодженістю дії процесуальних норм з матеріальними нормами, здійснення яких ці процесуальні норми забезпечують; вимагає відповідності законодавчого рівня процесуальних норм законодавчому рівню відповідних норм матеріального права; не суперечить положенням норм конституційного права, здійснюється у повній відповідності з ними; містить імперативну складову, встановлюючи такий процедурно-процесуальний порядок, який передбачає бажаний варіант реалізації конституційних прав і обов'язків, і за якого, однак, в окремих випадках правовідносин кожен суб'єкт одержує можливість самотійно і на власний розсуд, але в межах закону, обирати один з альтернативних шляхів такої реалізації; ґрунтується на принципах демократизму і законності, пріоритету прав і свобод громадян; має системний характер, що забезпечує ефективну і оптимальну організацію конституційно-процесуального регулювання, його послідовність і строковість.

Отже, конституційно-процесуальні норми, формуючи конституційний процес, повинні визначати цільове призначення останнього, тип регульованих відносин, коло осіб, що є безпосередніми учасниками цього процесу, дії, що мають ними здійснюватися, строки і черговість здійснення цих дій, а також правові засоби, якими забезпечується функціонування цього процесу [4, с. 5].

Конституційна реформа як процес і результат, як сукупність дій і актів суб'єктів, учасників її запровадження і реалізації повинна мати поступовий, поетапний, еволюційний характер. Вона несе конструктивний заряд, оскільки не знищує позитивних цінностей існуючої соціальної системи, але перетворює і удосконалює як її структуру в цілому, так і її окремі інститути.

Як процес і результат, конституційна реформа протікає у певних часових межах та характеризується послідовною

зміною станів, етапів, стадій, які підпорядковані загальній меті конституційної реформи і кожен з яких має свої поточні цілі. Тому, очевидно, перетворення конституції в науковій літературі часто характеризують узагальнюючим терміном «конституційний процес» або «конституційно-правовий процес». «Конституційний процес, – як слушно зазначає А. Колодій, – це регламентована нормативно-правовими актами різної юридичної сили система логічно послідовних дій та заходів, що здійснюються стосовно розробки, внесення змін та доповнень, набуття чинності конституцією та конституційним законодавством з метою втілення у суспільне соціальне життя справжнього конституціоналізму» [3, с. 114–115]. Тож конституційний процес є формою «життя» конституційної реформи, її буття (перебігу) та розвитку.

Таким чином, конституційну реформу необхідно розглядати як обумовлене потребами розвитку суспільства об'єктивне, соціальне, правове, політичне явище, пов'язане зі змінами Основного Закону і законодавства, що проводяться на основі принципів, ціннісних засад конституційного ладу в межах параметрів конституційного процесу, і спрямовані на удосконалення основних інститутів держави і суспільства та підпорядковані меті розвитку конституціоналізму та сталого розвитку суспільства і держави.

1. Агафонова Н. Загальнотеоретичні підходи до поняття «конституційна реформа» / Н. Агафонова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – С. 5–11.

2. Волошин Ю. О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики: монографія / Ю. О. Волошин, О. М. Пересада. – Одеса: Фенікс, 2013. – 206 с.

3. Колодій А. Конституційний процес та сучасна конституційна реформа в Україні: етапи розвитку / А. Колодій // Право України. – 2012. – № 8. – С. 114–122.

4. Конституційний процес та особливості реалізації реформ в Україні: навч.-метод. матеріали / Ю. В. Баскакова, П. В. Качанова, О. М. Руденко, Г. О. Усатий. – К.: НАДУ, 2013. – 88 с.

5. Крусян А. Конституційні перетворення в Україні: доктринально-правові основи та практика / А. Крусян // Право України. – 2012. – № 8. – С. 122–131.

М. Т. Гаврильців,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,*

Р. Р. Шабан,
*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

МІСЦЕВА ПУБЛІЧНА ВЛАДА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ

Сучасний конституціоналізм розвивається динамічно і його невід'ємним елементом є місцева публічна влада. З часу набуття незалежності України механізм функціонування органів публічної влади постійно перебуває на стадії реформування. На сьогоднішній день є необхідність створення збалансованої системи державної влади, підвищення ролі місцевого самоврядування та напрацювання пропозицій щодо комплексного вдосконалення конституційного регулювання адміністративно-територіального устрою та організації місцевої публічної влади, тобто чітке закріплення статусу місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій.

На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави з урахуванням глобальних змін, які відбулися останнім часом, розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Події двох останніх років окреслили європейський вибір України, що актуалізувало проблему реалізації ратифікованих угод з країнами ЄС, у тому числі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, а також забезпечення якісного розвитку регіонів країни як важливих складових частин економічної системи України.

Чинною Конституцією України закладені принципи, правові та інституційні основи місцевого самоврядування. Проте модель місцевого самоврядування, викладена головним чином у XI розділі Основного Закону, є спробою пристосувати інститут

місцевої демократії до політико-правових реалій, що існували в державі на той час, саме тому в цю модель закладено збереження механізмів централізації влади на місцевому рівні.

Норми чинної Конституції України від 28 червня 1996 року [1] та законів України зумовлюють інституційні конфлікти між різними органами місцевого самоврядування та органами державної виконавчої влади. Практика реалізації конституційних положень доводить, що місцеві ради надмірно заполітизовані, декларативним залишається принцип забезпечення інтересів територіальних громад депутатами місцевих рад, особливо гостро стоїть проблема представлення спільних інтересів територіальних громад обласними та районними радами. В процесі підготовки змін до Конституції України необхідно враховувати сучасний стан українського суспільства і політичного процесу. Весь процес розробки і процедури внесення змін має базуватися на сучасних засадах конституціоналізму, вивченні національної практики реалізацію положень Основного Закону України. Слід враховувати загальновизнані міжнародні стандарти та вимоги міжнародно-правових документів. Україна має достатній досвід співпраці з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія) та Парламентською асамблеєю Ради Європи, впровадження висновків і рекомендацій яких має важливе значення для іміджу держави і визнанні її як правової і демократичної.

Зміни до Конституції України повинні мати змістовний характер і бути реалізованою шляхом прийняття комплексних змін або шляхом прийняття Основного Закону в новій редакції, але у чіткій відповідності до процедури, встановленої Конституцією України.

Найбільше спірних питань викликає підхід територіальної організації влади та організації місцевого самоврядування, а саме: 1) ліквідація чи реорганізація місцевих державних адміністрацій; 2) виборність голів місцевих державних адміністрацій; 3) напрями зміни виборчого законодавства як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; 4) законодавче регулювання проведення місцевого референдуму; 5) удосконалення адміністративно-територіального устрою тощо.

Місцеве самоврядування, як принципово нова система організації публічної влади на місцях, є одним з тих атрибутів сучасного конституціоналізму та соціально-правової демократичної державності, що, у контексті європейського вектору розвитку української держави, вимагає свого усебічного конституювання та інституціоналізації на принципах гуманізму, людського виміру влади та верховенства права.

Формування місцевого самоврядування виявилось одним із найбільш складних та суперечливих завдань становлення сучасної державності України. На шляху демократичних процесів постав цілий комплекс політичних, економічних, соціальних, кадрових, психологічних та інших перепон. Адже реальна, дієздатна муніципальна влада передбачає не лише конституційно-правове визнання прав територіальних громад, декларування самостійності місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення, не тільки закріплення правових, соціальних та інших гарантій цієї самостійності, встановлення функцій та компетенції місцевого самоврядування, а й створення правових, організаційних, економічних, соціальних, кадрових та інших умов для реалізації її завдань та функцій.

Зміни до Конституції України мають створити необхідні умови для збалансованості та ефективного функціонування змішаної форми державного правління на основі чіткого розподілу функцій і повноважень державних органів, удосконалення системи стримувань і противаг, які стосуються передусім тріади «Президент – парламент – уряд», а також системи територіальної організації влади та місцевого самоврядування [6, с. 24].

1 квітня 2014 року Урядом України схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [5] та розроблено план заходів із її реалізації [3]. Основними завданнями реформування визначено досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади та створення дієздатних територіальних громад як базової ланки адміністративно-територіального устрою. В рамках реформи мають розпочатися принципово нові для України

процеси співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад.

На даний час вже зроблено кроки зі створення законодавчого підґрунтя реформування територіальних громад. У 2014 р. прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [4], що надав правову основу для об'єднання ресурсів органів місцевого самоврядування з метою вирішення спільних проблем життєдіяльності територіальних громад на місцевому рівні, ефективного надання послуг місцевому населенню, створення спільних об'єктів муніципальної інфраструктури для декількох територіальних громад.

У лютому 2015 р. прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2], який визначив основні умови об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, порядок ініціювання та утворення об'єднаної територіальної громади, форми державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад.

Реформування територіальної організації влади на рівні районів та областей потребує внесення змін до Конституції України та цілої низки законів України, зокрема, законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві органи виконавчої влади», «Про службу в органах місцевого самоврядування» та інших. За оцінкою Уряду, щоб остаточно розмежувати повноваження між місцевими громадами і центральною владою, необхідно внести зміни в понад 100 чинних законів.

При проведенні реформи важливо використати досвід інших країн, що успішно здійснили реформу систем територіального управління. При удосконаленні Конституції України у частині адміністративно-територіального устрою та організації місцевої публічної влади важливо визначити: по-перше, територіальну основу місцевого самоврядування – громаду; по-друге, законодавчо закріпити поняття місцеве самоврядування, громада, адміністративно-територіальна одиниця, населений пункт, орган місцевого самоврядування; по-третє, матеріальні і фінансові засади функціонування місцевого самоврядування; по-четверте, порядок формування та строк повноважень органів місцевого самоврядування; по-п'яте, особливості

здійснення місцевої публічної влади на рівні району та області;
по-шосте, закріпити дієві гарантії місцевого самоврядування.

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

3. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.06.2014 р. № 591-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

4. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

5. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

6. Пухтинський М. Оновлення Конституції України та регулювання суспільних відносин у частині територіальної організації влади та місцевого самоврядування / М. Пухтинський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 22–27.

Я. З. Гаєцька-Колотило,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Господарський кодекс України містить спеціальну норму, яка систематизує конституційні норми, що визначають основи господарського правопорядку. Можливо, з практичних міркувань й було доцільно дублювати норми Конституції, проте перелік конституційних положень, які змістовно відображені

у п. 2 ст. 5 Господарського кодексу України, викликає ряд застережень. Невиправдано це і з точки зору юридичної техніки, оскільки відповідні норми не несуть жодного нового чи додаткового змісту.

Необхідно відзначити, що, аналізуючи систему конституційних положень, закріплених у п. 2 ст. 5 Господарського кодексу України, їх можна класифікувати на окремі групи: ті, які визначають основи конституційного ладу; ті, які визначають відносини власності; а також ті, які гарантують соціальні та економічні права. Без сумніву, що вище вказані групи відносин та прав, які з них випливають, складають основу правопорядку будь-якої держави. Проте, чи усі з них складають основу господарського правопорядку, є питанням дискусійним. Ст. 4 Господарського кодексу України розмежовує відносини у сфері господарювання з іншими видами відносин.

Зокрема, у ній зазначається, що не є предметом регулювання Господарського кодексу:

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;
- земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- трудові відносини;
- фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;
- адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання;
- відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

І це очевидно, оскільки в Україні склалася галузева система законодавства і права за предметною ознакою. Відтак, вище вказані відносини є предметом правового регулювання цивільного, земельного, екологічного, трудового, адміністративного та інших галузей права.

«Чистою» характеризуються хіба-що ті конституційні норми, закріплені у ст. 5 Господарського кодексу України, що складають основу господарського правопорядку, які визначають економічну багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монополієм становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом.

Таким чином, п. 2 ст. 5 Господарського кодексу України не несе жодного змістовного юридичного навантаження, й лише окремі її норми визначають основи господарського правопорядку в державі.

Н. В. Гайворонюк,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ У ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСАХ ПРОФЕСОРІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Витоки процесу формування уявлень про природне право в Україні відносяться до часів Княжої доби. Саме тоді бувався фундамент, на якому почала формуватися українська політико-правова культура майбутніх епох, теорія природного права, закладались основи конституціоналізму.

Значний вплив на формування правових відносин у Русі мало християнство, з впровадженням якого поживалися контакти з усім християнським світом, а з Візантією насамперед. Саме контактом зі Східною Римською імперією русичі завдячують знайомство з концепцією природного права.

Особлива роль у розвитку природно-правових засад майбутнього українського конституціоналізму відіграли погляди професорів Києво-Могилянської Академії. Прихильність до ідеї природного права помітна у багатьох творах засновника цього закладу П. Могили, а також І. Гізеля. Природне право, що рівняє всіх людей, охороняється законами громадянськими, які покликані справедливо захищати інтереси кожної особи, а також їх спільне благо. Громадянські закони встановлюють люди, але вони повинні узгоджуватись з природним правом. Забезпечення спільного блага, сторожем і гарантом якого є держава, неможливе без дотримання законів, природного права і справедливості. Тому верховна влада повинна діяти від імені права й згідно з ним [4, с. 109–123].

У першій половині XVIII ст. Києво-Могилянська академія була наближена до європейської освіти, в ній були створені умови для засвоєння досвіду та досягнень європейської науки, зокрема в царині природно-правової проблематики. Джерелом правових концепцій було вчення Томи Аквінського про зв'язок вічного, природного і державного права. Вічне право, на думку київських професорів, походить від самого Бога, воно є джерелом усіх інших форм права, насамперед природного. Природне право розумілось як одвічна воля Творця світу, що через встановлені норми поведінки пізнається та реалізовується у природно-правових відносинах. Зокрема, йшлося про право на життя і його продовження, справедливість (віддавати кожному належне йому, розуміння потреби спільного блага, поняття свободи задоволення потреб) вписані Творцем у серця людей як природний закон.

Значну увагу проблемам природного права приділяли С. Калиновський, М. Козачинський, Г. Кониський. Так, наприклад, С. Калиновський (1700–1753) вважав природне право вкоріненим у метафізичні глибини світу як Божого творіння. Людина може досягнути й збагнути його своїм внутрішнім

еством, іншими словами дарованій людині Богом інтелектуальній інтуїції як благодатного світла, за допомогою якого вона може досягнути, збагнути Божі таємниці. Це не є дискурсивна практика, розмисли як безпосереднє охоплення, а інтуїція як божественне осяяння [1, с. 98].

Г. Кониський (1717–1795) розмірковував у такому ж руслі, наголошував, що усвідомлення природного права відбувається завдяки здоровому глузду та інтуїції. Під здоровим глуздом він розумів притаманне всім людям відчуття щодо правильності й хибності вчинків, усвідомлення морального блага, яке можливе завдяки дії згідно природного права. Подібно як інтелектуальна інтуїція, здоровий глузд розцінюється не як знання, а як світло, що відкриває шлях до законотворчості, яка поєднує засади природного права з досвідом і традиціями вітчизняного суспільно-політичного життя [3].

Найбільшу увагу серед професорів філософії приділив природному праву М. Козачинський (1699–1755). Для нього «природний» закон – це світло господнього лиця над нами, що показує нам блага». М. Козачинський при розгляді справедливості в Етиці виділяє окремий підрозділ під заголовком «Право». Визначення природного права подає за «Етикою» Аристотеля: «Природне право те, чого вся природа навчила інших, як право виникнення життя, право природного існування тощо, на початку»[2, с. 385].

М. Козачинський детально характеризує неписане право, яке прийняте мовчазною згодою народу, або схвалене вкоріненим звичаєм. Він поділяє його на право народів (міжнародне) і право звичаю. М. Козачинський цитує його «Настанови про природне право» Юстиніана, де записано: що встановив природний розум між всіма людьми, те у всіх однаково оберігається, очевидно, міжнародне право, оскільки цим правом користуються всі народи. Воно відрізняється від природного права тим, що природне спільне майже всім живим істотам, а міжнародне – лише людям. Цікавими є думки М. Козачинського щодо звичаїв. Звичай народу має силу там, де нічого визначеного не встановило Святе Письмо. Поряд зі звичаєм мають силу настанови старших. «Будь-який звичай може бути справедливим через природний закон», – пише М. Козачинський, таким чином

максимально зближуючи природне і звичаєве право. Трактуювання природного закону М. Козачинський пов'язує з Богом як законотворцем, і це є загальна форма. Стосовно людини природний закон професор трактує двояко, вважаючи що він проявляється двома способами: по-перше, – це «природжений закон, який є ніщо інше, як сама розумна природа, оскільки має здатність судити, що по суті добре, а що по суті погане». По-друге, це «актуальне повеління совісті, яким нам визначаються головні принципи моралі без настанов» [2, с. 101].

Не приймаючи тлумачення теорії «природного права» в абсолютистському варіанті, як наприклад, у Т. Прокоповича, М. Козачинський та інші професори Києво-Могилянської академії утверджували природне право і природний закон як основу позитивних, чи довільних законів держави. Таким чином, філософські курси професорів Києво-Могилянської академії свідчили про засвоєння ними концепцій природного права та ідеї суспільного договору західноєвропейських учених. Вони пропагували ці ідеї у своїх філософських курсах і творах, а також у політичній та громадській діяльності. Ідеї природного права цілком гармонійно вписувалися у християнську традицію рівності всіх людей, що була досить популярною в Україні ще від княжих часів. У більшості своїй професори Києво-Могилянської академії тяжіли до трактування природного права у вченні Томи Аквінського, оскільки саме це вчення було панівним у європейських університетах у XVII ст.

1. Калиновський С. Десять книг Аристотеля к Никомаху то есть Этика / С. Калиновский // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / сост., перев. с лат., вступ. ст. и прим. М. В. Кашубы. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 47–270.

2. Козачинський М. Конспект курсу лекцій «Філософія Арістотеліса», читаних 1743 року в Києво-Могилянській академії / Михайло Козачинський // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1993. – № 3. – С. 90–118.

3. Кониський Г. Філософські твори: у 2 т. / Георгій Кониський; пер. з лат., упор., передм. та прим. М. В. Кашуби. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 494 с.

4. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України / В. Нічик. – К.: Укр. Центр дух. культури, 1997. – 328 с.

О. З. Галамай,
*здобувач кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ НОСІЇ ЗВИЧАЮ В ПОБУДОВІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Проблемі дослідження природно-правового звичаю у вітчизняній правовій науці присвячені чимала низка праць. Проте дана проблематика залишається актуальною не лише для природного права, але для теоретико-правових досліджень, а саме для з'ясування ролі природно-правового звичаю через площину основного закону держави.

Історична доля українського народу не є унікальною в тому аспекті, що розвиток національної державності не був безперервним. Однак це не означає, що ті періоди правової історії формування державності, коли народ не мав власної держави, є «темними віками», «сірими» плямами в історії. Проте саме в такий час формуються та реалізуються в життя норми звичаєвого права, норми канонічного права, норми фольклорного права, релігійні та морально-правові норми).

Адже за такою логікою правової історії українського народу як з часів припинення Галицько-Волинського князівства до Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, так і від занепаду козаччини (друга половина XVIII ст.) до 1991 р. (за виключенням доби УНР та ЗУНР) просто не існувало. Але ж був народ, який досяг соціальних форм розвитку, неможливих без правового регулювання суспільних відносин, отже, у цього народу була і власна правова історія побудована на природних звичаєвих основах співіснування.

Національна держава є важливою, але не обов'язковою формою існування народу, інакше б не було народів без власної державності, однак наявність звичаїв для будь-якого народу є обов'язковим елементом ідентичності нації та народу. Адже багато держав є поліетнічними, що не заперечує етнонаціо-

нального розвитку народів, котрі в них проживають. А раз такі народи існували, існують та будуть існувати, вони мають і власну правову звичаєво-національну історію – безперервний процес свого правового розвитку, який побудований в першу чергу на правових звичаях.

Отже, нам видається більш обґрунтованим рух пізнання у наступному порядку: історія народу – історія його правової системи як національна звичаєво-правова культура українського народу. Тобто загальні обриси проблеми звичаєво-правової культури народу повинна задати етнографія, а от конкретні дослідження останньої перебувають у полі зору теоретико-правової юриспруденції.

В етнографічній науці прийнято виділяти такий суміжний з правовою наукою розділ, як нормативна етнографія. Запропонований підхід дає можливість вирішити цілу низку порушених вище проблем. Щонайменше можна класифікувати впливи іно- та поліетнічних держав, до складу яких входила територія проживання українського народу, на його правову історію та правові звичаї. Важливим у дослідженні звичаєво-правової площини українського права видається аксіологічний підхід. Ціннісний підхід в юриспруденції – загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою. «Розгляд права в межах ціннісного підходу зумовлюється двома найбільш важливими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей та звичаїв. Від розуміння природи цінностей залежить і визначення ціннісного змісту права. По-друге, саме тип праворозуміння безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства» [1, с. 153].

На думку Г. Ріккєрта, завдяки цінностям можна відрізнити культурні процеси від явищ (звичаїв) природи з точки зору їх наукового розгляду, оскільки цінності не являють собою дійсності – ні фізичної, ні психічної. В даному аспекті право розглядається як соціальна цінність, правові цінності є лише частиною інших соціальних цінностей [2, с. 112].

Важливе місце у пізнанні звичаєво-правової площини українського народу, держави та права займає герменевтичний підхід. Основними методологічними вимогами в даному підході є конкретна історичність і фактологічна обґрунтованість узагальнень.

Як зазначає Ю. П. Лобода, «герменевтична методологія вимагає зосередження на тих аспектах процесу пізнання, які при рефлексії зазвичай окремо не враховують» [3, с. 42].

Так, особи автора та інтерпретатора впливають на зміст тлумачення: правову традицію українського народу може розглядати іноземний дослідник, для якого її вивчення не пов'язане з розгортанням самосвідомості, якщо ж її вивчатиме представник народу, який є носієм цієї традиції, – неминучим буде зв'язок такої пізнавальної діяльності з етнічною самоідентифікацією вченого та суспільства, в інтересах якого він працює.

Природно-правові носії звичаю в побудові конституціоналізму та звичаєве право в цілому в усій його історичній значущості, зі всіма перевагами та недоліками і сьогодні є дійовим та далеко не анахронічним чинником розвитку правової системи України, її невидимою (яка не фіксується правовою наукою), неписаною її частиною.

Значення цього компонента правової системи від цього зовсім не стає меншим, оскільки культурно-історичне осердя звичаєвого права глибоко інтегроване у правову свідомість українського суспільства. Настільки глибоко, що в разі конфлікту з писаним, «державним» правом народна природно-правова правосвідомість без вагань надає перевагу органічним для себе культурно-правовим орієнтирам на противагу нав'язаним чи нав'язуваним офіційною правовою культурою новелам. У цьому ми схильні вбачати основну специфіку правових процесів, закономірностей їх перебігу, котрі характеризують вітчизняну правову систему сьогодні.

Отже, низовою ланкою та основоположною одиницею звичаєвого права в Україні в побудові конституціоналізмі була норма звичаєвого права. Кожна із норм українського звичаєвого права формувалася природним шляхом, виходячи із потреб

суспільних відносин, будучи суспільним правилом, що пройшло тривалу апробацію соціальними суб'єктами.

1. Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції / А. О. Фальковський // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. досліджень. – Вип. 40. – Одеська Національна юридична академія. – 2008. – С. 59–64.

2. Риккерт Г. О системе ценностей / Г. Риккерт // Логос. – 1914. – Вип. 1. – Т. 1. – 312 с.

3. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю. П. Лобода. – Львів: Світ, 2009. – 280 с.

4. Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В. Ф. Горленко. – К.: Наукова думка, 1988. – 214 с.

П. М. Гетьманчук,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри психології факультету № 7

Львівського державного університету

внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРЕДСТАВНИЦЬКУ ФОРМУ НАРОДОВЛАДДЯ

Діяльність парламенту є надзвичайно важливою й істотно впливає на діяльність виконавчої і судової влади, а отже, і на суспільно-політичне життя. Такий стан речей закріплюється конституцією держави у положеннях про повноваження парламенту у системі управління державою. Саме тому на сьогоднішньому етапі приділяється доволі велика увага питанням теоретичного обґрунтування парламентаризму, його характерних ознак та принципів.

Отже, у сучасній теорії народного представництва існує чимало проблем, розгляду яких приділяється значна увага. Наприклад, пояснюється взаємовідносини парламенту та виконавчої влади, взаємозв'язок між державними структурами,

включаючи парламентські, і політичними партіями тощо. У межах загальних концепцій здійснення державної влади часто йдеться і про зміст самого парламентського представництва, яку здебільшого тлумачиться у традиційному дусі. Однак існують і нові ідеї, наприклад, у 20 – 30-х роках ХХ ст. багато британських учених пропагували ідею корпоративного представництва, згідно з якою пропонувалось реорганізувати верхню або створити третю палату на засадах представництва від окремих соціальних і професійних груп. Щодо проблем безпосереднього правління, то сьогодні вже не йдеться про певні психологічні чи інтелектуальні причини нездатності населення безпосередньо й ефективно здійснювати управління державними справами, а робляться посилення на різні технічні та організаційні перешкоди цьому, що зумовлює необхідність народного представництва. Окремо сьогодні аналізується і формальність принципу парламентського верховенства, головні ідеї якого часто суперечать державно-політичним реаліям. Особливо це стосується членства країн у Європейському Союзі, органам якого, згідно з договорами, повинні передаватися, права приймати акти, які безпосередньо діють на територіях країн-членів.

У сучасній політико-правовій думці дослідники виділяють п'ять основних напрямів розгляду проблем парламентаризму, які часто позначають протилежне ставлення до питання про місце парламенту у системі державного врядування.

Першим з таких напрямів виходить з теорії «верховенства парламенту» та найбільше розроблений у Великобританії такими дослідниками, як Д. Ярдлі, Г. Маршалл, М. Раш, А. Дженінгс, Р. Хьюстон та інші. На думку Д. Ярдлі, парламент може робити все, що вважає за необхідне, оскільки він є верховним органом, а уряд є органом державної влади, який несе відповідальність за виконання законів й здійснення встановленого парламентом порядку управління. Отже, парламент вважається єдиним органом, який може скасувати або змінити будь-який закон, може творити закони щодо будь-яких питань, окрім того, парламент попереднього скликання немає права поєднувати своїх послідовників, що має зв'язок з відсутністю писаної

конституції у Великобританії. У державознавчій літературі зазначається, що ця доктрина останнім часом набуває значного практичного випробування у зв'язку із пропозиціями про прийняття писаної конституції, нового Білля про права та зі вступом Великобританії до Євросоюзу. Багато дослідників узагалі вважають, що верховенство парламенту перетворюється у анахронізм та виявляється більше у формальних процедурах, які повинні дотримуватись у державі, ніж у політичній владі та впливі. На наш погляд, золотою серединою у цих полеміка може бути ідея дослідників не про верховенство парламенту, а про високе місце вищого представницького органу у тріаді влад. Наприклад, російський дослідник В. М. Топорін стверджує, що якщо до розподілених влад застосувати принцип «перша серед рівних», то такою безперечно є законодавча влада.

Другий напрям сучасних досліджень парламентаризму стосується теорії «рівноваги влади», згідно з якою за парламентської системи зовсім не повинно бути переважання парламенту над урядом. Французький дослідник М. Дюверже стверджує, що класичне поняття парламентського режиму включає поділ виконавчої влади між главою держави та кабінетом міністрів (дуалізм виконавчої влади), політичну відповідальність кабінету перед парламентом та право розпуску парламенту. Останні дві умови дослідник вважає засобами обопільного впливу законодавчої та виконавчої влади, за допомогою яких і підтримується їхня рівновага.

Водночас М. Дюверже висловлює скептичні погляди на саму природу парламентаризму, стверджуючи, що у Франції після прийняття конституції 1958 р. державний лад помітно відрізняється від класичного парламентаризму. Це «нерівний» парламентаризм, у умовах якого представницький орган перебуває у залежності від уряду, і «частковий» парламентаризм, який поєднується з нехарактерними для парламентських форм правління розподілом влади.

Інше трактування теорії «рівноваги влади» дає М. Прело, головним аргументом якого стає пояснення нестабільності правління, якщо останнє побудоване на верховенстві пар-

ламенту. Звідси і слабкість кабінетів, і часті урядові кризи. Французький дослідник Ш. Зоргбіб наводить ще один аргумент, згідно з яким режим, за якого єдиним представником нації є парламент, не може бути зарахований до парламентського, а швидше до представницького правління, бо парламентська модель передбачає певну протизадачу парламенту.

Третій напрям пов'язаний з теорією розподілу влади, що втілюється у системі стримувань і противаг та має найяскравіші вираження у конституційній думці США. П. Хей, аналізуючи конституційні повноваження гілок влади у США, визначає, що хоча вони є незалежними одна від одної, проте мають численні контрольні функції, які запобігають перевищенню ними своєї влади. Інші дослідники (А. Кокс, Є. Леві, Л. Трайб, Р. Найшотдт) визначають, що уся система правління виконує одну функцію, тобто влада здійснюється різними інститутами спільно. У межах цієї теорії окремі автори пропонують власні трактування розподілу влади.. наприклад, Г. Меррі до традиційної моделі розподілу влади додає адміністративну гілку, яка змінюється після виборів, та постійно діючу адміністративну гілку. Перевагами цієї моделі він визначає те, що вона фокусує увагу на основних групах державних і політичних керівниках, які беруть участь у виробленні урядового курсу.

У межах цього напрямку поширення набув і «колегіальний підхід» до функціонування розподілених влад, згідно з якими президенту необхідно співпрацювати з іншими органами влади, а насамперед із конгресом.

Четвертий напрям співвідноситься з теорією «кабінетного правління» або «верховенства кабінету (уряду)», який обґрунтовує та виправдовує практику відмови від парламентаризму, перехід влади до уряду або президента та прийняття ухвал на урядовому чи президентському рівні за умови включення демократичного контролю з боку представницьких органів. Наприклад, французький учений М. Оріу виступав за розширення прав глави виконавчої влади, за надання парламенту тільки функцій дорадчого органу. У межах цього напрямку була запропонована теорія «самостійного мандата», який надається кабінету виборцями (Л. Емері, Г. Моррісон, Д. Макінтош, Т. Хар-

лей, Дж. Гріффітс). Дослідники пояснюють, що уряд може діяти незалежно від парламенту, тому що спирається на підтримку виборців на виборах, від яких отримує «самостійний мандат» на вирішення державних справ. Отже, уряд несе відповідальність перед виборцями, які висловлюють своє ставлення до нього на парламентських виборах. Інша точка зору головну роль у державному управлінні відводить не кабінету, а прем'єр-міністрові (Р. Кросмен, Ф. Бенемі, Ф. Стейсі, Б. Крік, Дж. Кросс, Р. Роуз, Ф. Райт), який очолює кабінет та спирається на міністерства і центральні відомства. Правління прем'єр-міністра трактується як система, що гарантує становище представницьких установ перед загрозою, яка виникає з боку професійної незмінюваної бюрократії. Окрім того, вважається, що концентроване керівництво, координація та заснування єдиного плану, тобто поєднання усіх гілок управління у одних руках, а також покладання відповідальності на одну особу може виконати складні завдання, які постають перед державою. Водночас багато дослідників узагалі стверджують, що такий режим, за якого верховенство не належить парламенту, а перше місце у системі державних органів займає уряд (або президент) неможна назвати парламентаризмом, а швидше «кабінетним правлінням», «міністеріалізмом» (або «президентіалізмом»).

П'ятий напрям виходить з концепції «раціоналізованого парламенту» (А. Демірель, Ф. Демірель, М. Пікемаль). На їхню думку, раціоналізований парламентаризм вимагає кваліфікованої більшості, яка покликана обіймати місце урядової більшості, яка слабшає, тобто передбачається особливий механізм юридичного примусу, який забезпечує стабільність уряду у разі відсутності основної умови такої стабільності: міцної парламентської більшості.

Отже, на основі аналізу цих підходів щодо трактування парламентаризму можна погодитися з позицією французького ученого Ж. Бюрдо, який запропонував чотири типи парламентських держав. До першого типу він зараховує держави з моністичним парламентаризмом, які характеризуються суверенною владою парламенту, тобто є «чистим парламентаризмом». Другий тип – дуалістичний парламентаризм, де на практиці

визнаються два центри політичної влади – парламент та уряд. Схожий тип парламентаризму виділяв і М. Дюверже, який називав його ще «орлеанівським», трактуючи його як такий, за якого уряд відповідальний перед Національною асамблеєю та перед главою держави. Прикладами такого типу парламентаризму він називає французьку монархію 1830 – 1848 рр. На думку М. Дюверже, дуалістичний парламентаризм є перехідним етапом до повного парламентаризму. До третього типу Ж. Бурдо зараховує держави з парламентським правлінням, що ґрунтується на верховенстві парламенту. Четвертий тип розглядає кабінетне правління, для якого характерним є влада уряду, перехід верховенства влади від парламенту до уряду та його голови.

Отже, у світовій політико правовій думці існували оригінальні ідеї та трактування проблем парламентаризму, які до цього часу відтворюються у сучасних концепціях або ж використовуються як відправні точки у подальших дослідженнях.

В історії політичної думки України початки парламентаризму та народовладдя зародились ще у княжі часи. С. Дністрянський на початку XX ст., виділяючи три чинники державної влади Київської держави (князь, боярська влада, віче), вбачає у її структурі та у структурі провідних західноєвропейських держав тієї доби багато спільних ознак, що давало підстави зараховувати Україну до європейських держав, але С. Дністрянський вирізняє водночас українську державу того періоду від європейських систем саме за ознакою народоправства, коли основою державно-правових відносин ставали договір між князем та населенням, а також розподіл влади. Враховуючи це, дослідник стверджує, що українська держава несе у собі довгу передісторію парламентаризму, що починається саме з існування віча княжої доби, коли функціонування останнього надавало правління київських князів найдемократичнішого характеру.

В Україні наприкінці XVI – на початку XVII ст. Й. Борецький та З. Копистянський заклали основи для формування національної державної ідеї, а майже за сто років до Г. Гроція та Т. Гоббса у своїх творах С. Оріховський-Роксолан запропонував

елементи розподілу влади, які з впевненістю вважаються великим досягненням політико-правової думки першої половини XVI ст. С. Оріховський-Роксолан виділяв законодавчу (загальне зібрання або військова рада), виконавчу (гетьман або генеральна старшина) та судову (військовий або генеральний суддя) влади.

В. Антонович стверджує, що саме у період козаччини найвиразніше та найяскравіше визначилась провідна ідея, що виявила жадання народу – принцип вічевий, принцип широкого демократизму та визнання рівного політичного права задля кожної одиниці суспільства. Найважливішу роль тут відігравали ради, яких професор В. Антонович у своїх «Викладах про козацькі часи на Україні» виділяє три: раду старійшин, козацьку раду та так звану чорну раду.

Цікавими з цього погляду є політико-правові погляди Пилипа Орлика, які викладені у «Виводі прав України» та «Пакті і Конституції законів та вольностей війська Запорізького», де закладені елементи управління та діяльності органів державної влади. Законодавча влада, на його думку, повинна належати Генеральній раді, до якої мають входити один депутат від кожного полку з числа заслужених козаків, а також депутати від запорізького козацтва. Рада мала вирішувати важливі питання на зібраннях тричі на рік (на Різдво, Великдень, Покрову). Виконавча влада належала гетьману, але обмежувалась генеральною старшиною, з якими він мав радитись при прийнятті рішень. Обмеження гетьманської влади стосувалось передусім міжнародних відносин, фінансів, суду, виборів старшин. Гетьман був підзвітний у своїй діяльності Генеральній Раді, водночас усі державні посади були виборними та затверджувались гетьманом. Судову владу здійснював Генеральний Суд виносив рішення «не поблажливе і не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкорятися, як переможений законом». Дослідники парламентаризму стверджують, що конституція Пилипа Орлика встановлювала принцип поділу влади, причому законодавчу владу здійснював представницький інститут, шлях формування якого визначають як демократичний. Хоча цей документ не знайшов свого практичного втілення, усе

ж він залишається геніальним надбанням української політичної думки.

Підсумком теоретичних досліджень цього періоду можуть бути слова С. Дністрянського, який вважає, що саме у козацькій добі – у її демократичних традиціях, якнайповніше проявився український парламентаризм, тому що ці традиції пов'язували військову організацію та дисципліну з рівноправ'ям усіх громадян та правовими компетенціями ради, які обирали та переобирали гетьманів, військових старшин і цивільних урядників.

Тривалий гніт залежності не зміг повністю зруйнувати прагнення українських еліт до створення своєї держави. Ідеї Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є сповідували провідні мислителі та громадські діячі України, починаючи від розробників «Руської Правди», таємного товариства «Слов'янський Союз» та Кирило-Мефодієвського братства, розробників конституції федеративної держави та закінчуючи розробниками конституції з сучасними ідеями парламентаризму: М. Драгомановим, М. Міхновським, М. Грушевським.

Отже, у XIX ст. подальший розвиток теорії парламентаризму пов'язаний з іменем Михайла Драгоманова. У його федеративній державі передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча, і судова. Конституція цієї держави визначала створення двопалатного парламенту: Державної Думи, члени якої обираються по округах, та Союзної Думи, члени якої обираються обласними думами. Зміни у основні закони мали виноситися у разі згоди третини голосів членів обох рад і затверджуватися Державним Собором, обраним зі складу двох дум, а також делегатами від обласних зборів. Главою держави міг бути імператор із успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Глава держави призначав міністрів, відповідальних перед обома палатами. Судову владу представляли Верховний суд (сенат), судові палати обласних, повітових і міських дум. Члени верховного суду призначались довічно главою держави.

На першому місці у політичній теорії М. Драгоманова стоїть захист свободи особистості, вважаючи політичну свободу

наріжним каменем політичної системи суспільства, М. Драгоманов позначав її через логічний ряд: свобода особистості – максимально можлива децентралізація влади і самоврядування – представницькі інститути влади. За такої вертикалі влади владні рішення вироблятимуться знизу і підніматимуться доверху. Інструментом цього процесу може бути референдум. Відповідальність усіх чиновників перед народними зборами, можливість контролю нижчими представницькими інститутами вищих, народна законодавча ініціатива, участь громадян у прийнятті конституції та внесенні змін до неї.

Розвиток політичної думки України у ХХ ст. охоплює найрізноманітніші напрями суспільно-політичної думки, представлені у працях діячів та істориків, які цікавилися та розробляли і теорії парламентаризму.

Наприклад, Михайло Грушевський, патріарх української політичної думки ХХ ст., талановитий учений, історик, визначний політичний і громадський діяч, чимало уваги приділяв ідеям народоправства, пріоритету «маси народної» над інтересами держави. М. Грушевський, створюючи свою систему владної організації, відштовхувався не від забезпечення прав і свобод окремих громадян, а від інтересів усього народу. В усіх своїх працях він відкрито заявляв про свою прихильність до ідеї народоправства, вважаючи інтерес трудового народу найвищим законом усякої громадської організації. Вагомий внесок М. Грушевського і у розробку концепції побудови незалежної Української держави як демократичної республіки, «громади-держави», що ґрунтується на засадах рівності, виборності владних структур, розподілу влад, де б громадянам були гарантовані свобода слова, інформації, зібрань, спілок, віросповідання тощо. Чільне місце у його поглядах посідає ідея федералізму та місцевого самоврядування.

Одним із видатних теоретиків лібералізму був Богдан Кістяківський, який вказував на вражаючий факт – у російській літературі попередніх століть немає жодного трактату, жодного етюду про право, який мав би суспільне значення і який міг би пробудити правосвідомість народу, інтелігенції. Серед тих ідей, які брали участь у формуванні свідомості інтелігенції,

«ідея права, – пише Б. Кістяківський, – не відігравала ніякої ролі». В історії народів Російської імперії не було свого «Духу законів» [Монтеск'є], не було мислителів – правознавців такого рангу. Вона, з гіркотою зазначає автор праці «На захист права», не знала таких умів, як Гоббс, Локк, Кант, Фіхте, Гегель... При цьому він застерігає від ілюзій стосовно того, що надбання усіх цих західних учених легко можна перенести на російський ґрунт.

На думку мислителя, базовим принципом має бути принцип встановлення чітких правових меж для державної влади, її обмеженість, що створюється визнанням за особою певних непорушних та недоторканих прав. Для кожної особи повинна існувати певна сфера самовизначення, у яку держава немає права втручатися. Окрім загальнодемократичних прав, до невід'ємних прав особи Б. Кістяківський зараховує право на добро, незаплямоване ім'я та недоторканість особи.

Будь-який деспотизм народовладдя є не менш згубним, аніж деспотизм однієї особи – такою є ще одна теоретична формула Б. Кістяківського, яку він ілюструє прикладом деяких античних республік та пануванням конвенту, диктатурою якобінців у епоху Великої французької революції. Принцип народного суверенітету, доводить він, зовсім не потребує необмеженості народної влади, жертвування людиною у ім'я всевладдя народу, а припускає лише верховенство народу. У своїх творах учений неодноразово обґрунтовує ідею, що утвердження правової держави вимагає підвищення рівня культури народу, підкреслює, що культурна людина і держава – це взаємодоповнювальні поняття, що доповнюють одне одного. Аналізуючи атрибути правової держави, Б. Кістяківський саме у представництві бачить найважливішу її установу, оскільки тільки маючи справу з уповноваженими особами, котрі можуть виставляти правові вимоги до самої держави, державна влада виявляється змушеною незмінно додержувати законів.

Микола Міхновський у партійно-політичній програмі «Самостійна Україна» пропонує та обґрунтовує шляхи встановлення самостійності та незалежності України. Згідно з пунктами цього проекту держава мала називатись Всеукраїнською

спількою, у якій влада повинна належати народові. Законодавча влада належала б двопалатному парламенту – Раді представників та Сенатові, основною прерогативою якого було б інтерпретація законів. Рішення у парламенті повинні прийматися більшістю голосів, а за їх рівного поділу пропозиція мала б вважатися відхиленою.

В'ячеслав Липинський, який є видатним представником українського консерватизму, розробив концепцію української трудової монархії, що ґрунтується на засадах спадкового гетьманства та станової представницької влади – класократії, тобто структурованого, плюралістичного суспільства, рушійним чинником якого повинна бути аристократична еліта. Дослідники вважають, що аристократія В. Липинського не є формально обраними представниками народу. Однак В. Липинський бачить її як політичний інститут, який здатний як найкраще представити інтереси народу (нації), узгоджуючи їх та захищаючи. Держава за В. Липинським, мала бути правовою з чітким розподілом влади, у якій людина не просто член суспільства і держави, а самостійна вартість.

У політичні думці України існують до реалізації ідеї представництва, наприклад, нереалізовані проекти конституції ЗУНР та УНР професорів Станіслава Дністрянського та Отто Ейхельмана. С. Дністрянський, намагаючись створити надійний механізм зв'язку між громадянами та органами державної влади, вводить до проекту своєї конституції Народні збори, які критикують законодавство та висловлюють побажання на адресу парламенту, та Народні комори, що формуються фаховими організаціями та можуть вимагати від влади узгоджувати з ними свої рішення. Зміни до конституції, за С. Дністрянським, може вносити лише Загальна народна влада, що твориться за таким принципом: одну половину її становлять члени парламенту, іншу – представники місцевих органів влади, Народних комор та висуванці загального народного збору. Україна, на думку цього дослідника, повинна бути президентською республікою, у якій уряд – Рада Держави – одноосібно призначається президентом, а вищий законодавчий орган влади – Народна Палата – обирається на основі загального і рівного виборчого

права. О. Ейхельман пропонував для України змішану, парламентсько-президентську форму правління, і глава держави. Парламент повинен складатися з двох палат – земляцько-державної, що формується з представників парламентів земель, та федерально-державної, що формується на основі народних виборів.

У часи СРСР не могло бути жодних легальних течій незалежної української політичної думки, тому усі опозиційні політичні ідеї зливались у єдине русло дисидентської публіцистики. Головним лейтмотивом думок цього часу було питання про вільне та чесне обговорення стану національних відносин у Україні, забезпечення права українського народу на національне самовизначення та вільний національний розвиток. У часи розпаду Радянського Союзу та відновлення незалежності Української держави у центрі уваги дослідників перебувають питання становлення України як незалежної держави, вибору форм правління, державно-територіального устрою, розбудови партійної системи тощо.

Отже, у українській політичній думці існують різноманітні підходи до розуміння ідеї представництва, представники яких по різному бачили компетенцію та організацію представницьких органів, трактували хід та наслідки виборчого процесу. Однак провідною є ідея необхідності та прерогативи існування представницьких органів влади.

Як ми бачимо, до питань обґрунтування теоретичних заasad парламентаризму зверталися мислителі та учені з давніх давен. Європейські просвітителі, американські федералісти, видатні представники суспільно-політичної думки Франції, Великобританії, Росії, України та інших країн у своїх дослідженнях запропонували оригінальні ідеї та створили юридичні концепти, які до цього часу є цікавими, відтворюються у новітніх баченнях цих проблем, використовуються як відправні точки у подальших дослідженнях. Уся сукупність сучасних теорій парламентаризму засвідчує, що досі немає єдиного ставлення до цієї проблематики, а існує сума уявлень, часто навіть діаметрально протилежних, які обґрунтовують роль та місце парламенту у системі органів державної влади, виявляють

тенденції взаємодії держави та суспільства, прогнозують тенденції подальшого розвитку парламентаризму у світі загалом та в Україні зокрема.

1. Бучин М. А. Теорія парламентаризму: навч. посібник / М. А. Бучин, У. В. Ільницька, Л. О. Кучма, Я. Б. Турчин. – Львів: Вид-во Львівська політехніка, 2011. – 392 с.

2. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні: на тлі світового досвіду / П. Кислий, Ч. Вайз. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.

3. Федорченко Г. Український парламентаризм: історичні паралелі / Г. Федорченко // Віче. – 1998. – №4. – С. 49–55.

4. Шульженко Ф. Історія політичних та правових учень: підручник / Ф. Шульженко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 436 с.

І. М. Гирила,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Б. М. ЧИЧЕРІНА

Борис Миколайович Чичерін є видатним філософом і діячем ліберального руху, який наслідував філософію Г.Гегеля. Проблеми історії, філософії, теорії держави і права Б. М. Чичерін розглядав з позицій правового гегельянства. Доцільно зазначити, що Б.М. Чичерін не тільки філософ, але й відомий правознавець, історик і публіцист. До найвідоміших його праць належать: п'ятитомне дослідження «Історія політичних вчень», твори «Власність і держава», «Курс державної науки» та «Філософія права».

Багато дослідників притримувалися думка про те, що праці Б.М. Чичеріна ставили, передусім, мету аргументувати його державницько-конституційну теорію. Гадаємо, що історичні дослідження мислителя привели його до формування концепції соціально-політичної ролі держави, що знайшло

відображення в його монографіях: «Нариси по історії права», «Про народне представництво» та ін. Особливо актуально на той час звучали висновки науковця з проблем кріпацтва, станів і общини напередодні буржуазних реформ 60–70-х рр. XIX ст., й тому були покладені в основу проектів суспільних перетворень, до яких з наукової точки зору був долучений Б. М. Чичерін [1, с. 123].

Ще одним важливим моментом в соціально-політичній концепції Б. М. Чичеріна є думка про принципову єдність історичного розвитку однієї держави з іншими, незважаючи на низку специфічних рис історичного процесу розвитку держави. Ця ідея займала в теорії Чичеріна Б.М. центральне місце і вела до висновку про необхідність і можливість інтеграції та розвитку держави. Проте, для цього, наголошував мислитель, необхідно здійснити докорінні реформи і, перш за все, скасувати кріпацтво, перетворивши селян на вільних землевласників. До речі, думка про схожість вітчизняних держав і Заходу відрізняє Б. М. Чичеріна від інших представників «державної школи», зокрема К. Д. Кавеліна.

Аналіз державницької концепції мислителя виявляє його гостре бажання переконати уряд в тому, що саме він повинен стати на чолі перетворень, життєво необхідних для держави, бо в протилежному випадку її очікує революційний хаос [1, с. 24].

Борис Миколайович Чичерін неодноразово висловлювався щодо неприпустимості революційного способу вирішення соціальних колізій в суспільстві, бо був переконаний, що революція може лише відкинути суспільство назад, що вона здатна принести лише біди, від яких страждатимуть також і наступні покоління. Однак, Б. М. Чичерін визнавав той незаперечний факт, що революції, які відбувалися в історії, були викликані нездатністю суспільства і правлячих кіл мирно, цивілізовано вирішити гострі соціально-політичні проблеми [2, с. 13].

Соціально-політичні та історичні дослідження мислителя з проблем держави та права, суспільного поділу та соціальної нерівності привели його до розробки вчення про конституційну монархію, як «ідеальний» політичний лад для держави, ядром якого є принцип побудови правової, а отже демократичної

держави. Це, на наш погляд, один з найбільш важливих здобутків Б.М. Чичеріна, проте досліджений він, на жаль, недостатньо повно, як і проблема власності. В межах вчення про конституційну монархію він висловив низку цінних думок, зокрема про необхідність парламенту і поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

Таким чином, він сформулював заходи такої політичної системи, яка спирається на механізм «стримувань і противаг». Зазначена система має неабияку актуальність і для сучасних державотворчих процесів в Україні. Разом з тим, треба сказати, що у кінці XIX – на початку XX ст. ця думка поділялась далеко не всіма. Та й для Б. М. Чичеріна вона була досить новою і тому він в деяких випадках припускав можливість деякої переваги однієї з гілок влади [3, с. 35].

«Соціально-економічне ядро суспільно-політичних поглядів Б. М. Чичеріна» – розглядаються погляди науковця на права та свободи особи і їх співвідношення з державою та суспільством, соціальна функція приватної власності, критика з цих позицій соціалістичних теорій, тобто ті питання, які практично не вивчалися в попередній літературі.

Центральне місце в соціально-політичних поглядах світогляду науковця, посідала теорія власності, тому що пропонувані ним проекти перетворень виходили з ідеї недоторканості права власності. Б.М. Чичерін надав цій проблематиці найбільш систематичного тлумачення, що доводить співставлення його поглядів з поглядами інших мислителів, а саме: А. Сміта, К. Маркса, Ф. Енгельса, С. Ю. Десницького, О. М. Радищева, О. І. Герцена, М. П. Огарьова, М. Г. Чернишевського, М. І. Зібера та ін.

Визнаючи споконвічну рівність всіх людей, він вважав, що майнова нерівність і те, що одні володіють більшою власністю, а інші меншою, залежить від особистих якостей кожного індивіда. Саме це є причиною не лише економічної нерівності яку неможливо знищити, не знищивши свободу людини, яка є джерелом всіх прав особи, а також й соціальної нерівності.

Вперше свобода особистості в контексті правової категорії виникає саме в працях Б.М. Чичеріна, зазначаючи при цьому,

що в державі має існувати класове розшарування. Він зазначає, що формальну рівність (рівність перед законом) становить вимога свободи, а матеріальну рівність (рівність станів) волі суперечить. Оскільки матеріальні і розумові сили і здібності людей не рівні, то й результати їх діяльності не можуть бути однакові.

Свобода, стверджував Б. М. Чичерін, природно веде до нерівності станів. Завдання позитивного права, за вченням Б. М. Чичеріна, – не знищити різноманітність, але стримувати його в належних природних межах, «заважаючи природній нерівності перейти в нерівність юридичну, заважаючи волі одного зазіхати на свободу інших» [3, с. 64].

Право, на думку Б. М. Чичеріна, є формальним початком, який встановлює кордони зовнішньої свободи та надає можливість людині діяти в цих межах на власний розсуд [4, с. 98].

Виступаючи проти соціалістичних теорій, Б. М. Чичерін доводив, що ідея загальної майнової рівності, будучи втіленою в життя, може привести до штучного підтримування всіх людей на низькому рівні духовного розвитку, усунути принцип соціального змагання [5, с. 52].

Узагальнюючи вчення науковця можна зазначити, що право є лише формальним закріпленням моральності. Особі надається змога діяти на власний розсуд і не виходити за встановлені межі. Він підтримує особисту ініціативу особи та ставить її в основу державотворення. Щодо співіснування права в державі доцільно сказати, що вони доповнюють одне одного і формально закріплені норми права спираються на постулати моральності та державності, яка в свою чергу зобов'язує дотримуватися правових норм. Адже закон встановлює загальні для всіх правила поведінки, а вже кожна окрема особа конкретно для себе вирішує в якій мірі користуватися ними.

1. Чичерин Б. Н. О народном представительстве / Б. Н. Чичерин. – М., 1866. – 553 с.

2. Евлампиев И. И. Философские и социально-политические взгляды Б. Н. Чичерина / И. И. Евлампиев. – СПб.: Изд-во РХГА, 2005. – С. 3–30.

3. Чичерин Б. Н. Собственность и государство / Б. Н. Чичерин. – СПб.: Изд-во Русской Христианской Гуманитарной Академии, 2005. – 824 с.
4. Трубецькой Є. М. Вчення Б. М. Чичеріна про сутність і сенс права / Є. М. Трубецькой. – Питання філософії та психології. – 1905. – Кн. 80. – 112 с.
5. Чичерін Б. М. Філософія права / Б. М. Чичерін. – К.: Логос, 2000. – 505 с.
6. Фішер С. І. Витоки формування ідей філософії права Б. М. Чичеріна // Гуманітарний вісник ВТУ. – 2002. – № 2. – С. 12–20.

Г. І. Гладун,

*викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Побудова демократичного громадянського суспільства в Україні – важливий державотворчий і цивілізаційний процес, що носить історично об'єктивний характер. Намагання українського суспільства протягом більш двох десятиліть здійснити демократичні перетворення у всіх галузях державотворення, вибравши за зразок принципи західноєвропейської демократії, зіштовхуються із значними перепонами ідеологічно-соціального характеру. Такі аналогічні проблеми, як правило, відчують або відчували на аналогічних етапах державотворення всі колишні країни постсоціалістичного та пострадянського простору.

Часто дані проблеми мають у своїх витоках одну проблему, яку можна охарактеризувати як недосконалий механізм урегулювання відносин між державою і суспільством, владою і громадянами. Не зважаючи на значні зусилля, в Україні поки що не створені правові умови, за яких громадяни могли б активно здійснювати своїх суспільні відносини, відчуючи себе активними суб'єктами правової політики.

Адже, не зважаючи на те, що вітчизняне законодавство опрацьоване на високому юридичному професійному рівні, на практиці його застосування суспільство часто стикається із багатьма проблемами. Багато з них залишаються без правової підтримки, що негативно позначається на довірі громадян до правоохоронних органів та правоохоронної системи загалом.

Українська держава, не зважаючи на лише часткові перетворення у правовій сфері, хоча й забезпечила значний ступінь демократичності у громадянському суспільстві, все ж таки зустрічається із значними вадами ефективності системи влади.

Причиною цього є те, що базою для демократичних та правових перетворень в українському суспільстві в значній мірі була пострадянська соціально-правова структура суспільства, розвал економічної системи країни, низький рівень розбудови соціально-політичної структури та політичної культури громадян. Основним негативним чинником при цьому залишаються поточні суспільно-політичні процеси, які, не маючи достатньо збалансованої правової бази, значно перешкоджають утвердженню справді західноєвропейським правовим принципам у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства.

Сучасне державотворення європейського типу вбачає у громадянському суспільстві основу держави. Розбудова громадянського суспільства проходить у тісному зв'язку із суспільними перетвореннями держави на демократичну, правову і соціальну інституцію. На думку окремих дослідників, «у методологічному контексті продуктивним є наступний підхід, який на межі XX і XXI століть став у методологічному контексті панівним: 1) це суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; 2) це суспільство вільних громадян. Воно відносно залишається незалежним від держави, але взаємодіє з нею заради забезпечення загального блага. Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в ньому здобуває гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, погляди» [1, с. 25–29].

Юридичну допомогу у громадянському суспільстві можна розглядати як правову допомогу у державному та недержавному секторах економіки, сфері політичного чи соціального життя; як юридичну роботу громадських об'єднань і організацій, котрі спеціалізуються на наданні послуг суб'єктам правовідносин; і, навіть, як деяку опозицію чи напів-опозицію соціальних сил до влади.

Тому право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги з цих позицій стає одним із ціннісних прав людини і громадянина, адже тим самим це право виступає важливим чинником та державною гарантією правового дотримання всіх інших прав.

Ще несформоване українське громадянське суспільство часто заглиблюється у конфронтацію бачень перспектив і оцінок суспільного розвитку, що, у свою чергу, призводить до послаблення консолідації суспільства, його розмежування за багатьма лініями протистоянь. Хоча з моменту проголошення незалежності України пройшло достатньо багато часу, але, як показує практика державотворення, цього часу виявилось замало для формування достатнього рівня соціокультурного досвіду у вигляді соціально-правових знань, вмінь та навичок, необхідного для цивілізованої участі в демократичному політичному житті, побудови правової держави на засадах спільного громадянства та соціальної консолідації.

У демократичному та правовому громадянському суспільстві юридична допомога може виступати як відносно самостійна соціально організована структура чи елемент певної правової структури для забезпечення і узгодження різнобічних інтересів його громадян. А для досягнення загальнодержавних цілей ця структура взаємодіє на певних принципах і засадах функціонування із державою.

Через цю структуру беззаперечно повинні реалізовуватися такі важливі правові принципи громадянського суспільства як демократія, право, рівність, свобода, політичні, особисті та інші права людини як громадянина і особи.

Очевидно, що дотримання і захист усіх цих прав та свобод часто не можна забезпечити без отримання кваліфікованої

юридичної допомоги. Особливо це відчутно у даний час, коли вітчизняне законодавство перебуває у постійній зміні, а тому звичайний громадян не в змозі відслідковувати часті зміни законодавчих та інших нормативних актів для ефективного захисту всіх громадянських прав та свобод.

Таким чином простежується у цьому подвійна природа права на кваліфіковану юридичну допомогу: воно є суб'єктивним особистим правом людини, а також державною гарантією захисту прав і свобод у суспільстві.

Але розв'язати правові проблеми лише шляхом надання юридичної допомоги у вивченні та консультуванні тільки по законодавчій базі неможливо. Оскільки такий підхід значно звужує розуміння будь-якої правової проблеми, необхідно розширювати надання юридичної допомоги суб'єктам правовідносин. На думку О. Костенка, вивчення правової практики, як і вивчення текстів законодавчих актів, «не створює юридичної науки, якщо воно не пов'язане з дослідженням «природного аспекту» права, а саме: природних законів життя людей у суспільстві» [2, с. 65].

Практичний досвід проведення правових реформ свідчить, що такі перетворення неможливі без наукового обґрунтування їх філософсько-соціальних та стратегічних засад.

Таке синергетичне поєднання новітніх наукових досліджень із суспільною практикою в реформі правової системи України повинно стати основою стратегії реформування правоохоронних органів відповідно до новітніх соціально-правових вимог та особливостей українського суспільства. А це, у свою чергу, вимагає ґрунтовного дослідження соціально-філософських основ сучасних європейських та інших моделей суспільно-правової трансформації.

1. Магновський І. Демократична, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість / І. Магновський // Право України. – 2005. – № 7. – С. 25–29.

2. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми: монографія / за ред. д. політ. н. В. П. Горбатенка. – К.: Юридична думка, 2005. – 327 с.

А. І. Годяк,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету № 6,*

С. Тимофійчук,
*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ПРАВОСУДДЯ: ЯК ЗМІНИТЬСЯ СУДОВА СИСТЕМА

2 червня 2016 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Що очікує на судову систему після цих конституційних змін?

Перш за все, слід наголосити, що проведення конституційної реформи в частині правосуддя є необхідним для виконання рекомендацій Ради Європи щодо реформування української судової системи. Метою такої реформи є забезпечення реальної реалізації права кожного громадянина на справедливий судовий розгляд його справи незалежним, професійним та неупередженим судом. Зазначена мета може бути досягнута двома шляхами – як через створення дієвих механізмів очищення судової системи від непрофесійних, корумпованих та політично заангажованих суддів, так і через реформування існуючої системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів.

Українські суди мають захищати права та свободи людини, відстоювати європейські цінності, провадити неупереджене судочинство з належною якістю, ефективністю та у розумні строки. Результатами судової реформи мають стати незалежність суддів, подолання корупції в судах, впровадження ефективних судових процедур та їх належне виконання, що в свою чергу, забезпечить відновлення довіри суспільства до судової гілки влади.

Старт судової реформи розпочався з Указу Президента України від 27 жовтня 2014 року № 826/2014 [1], яким було затверджено Положення про Раду з питань судової реформи, а також персональний склад цієї Ради. Саме на Раду з питань судової реформи було покладене завдання щодо підготовки та подання пропозицій стосовно стратегії реформування судоустрою та судочинства, розроблення планів дій щодо впровадження цієї стратегії, підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері судоустрою та судочинства.

2 червня 2016 року Верховна Рада прийняла зміни до Конституції України щодо правосуддя, а також нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Ухвалені зміни закладають фундамент нової судової системи в країні. Зокрема, вони передбачають деполітизацію судової системи, створення відповідальної судової влади та оновлення суддівського корпусу. Після того, як документи наберуть чинності, всі політичні органи втратять вплив на суддівську кар'єру.

Свою підтримку змінам в організації роботи судової системи України вже висловив Глава Венеціанської комісії Джанні Букіккіо. Він висловив думку, що ухвалення змін до законів про судоустрій та системи правосуддя стане важливим знаком того, що Україна рухається вперед. Букіккіо закликав усі політичні сили країни підтримати проведення реформи, а також зазначив, що з його позицією солідарні такі міжнародні партнери, як посли країн «Великої сімки» та члени Ради Європи [2].

З метою забезпечення незалежності судової влади пропонується на конституційному та законодавчому рівнях: повністю виключити участь Верховної Ради України, Президента України та органів виконавчої влади у процесах призначення, переведення, притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів; передбачити принцип незмінності суддів і призначення суддів на посаду безстроково, відмовившись таким чином від процедури першого призначення на п'ятирічний термін; встановити виключно конкурсні засади добору суддів, їх переведення до інших, у тому числі вищого рівня, судів, на основі прозорих та об'єктивних критеріїв і процедур; закріпити ключову роль зборів суддів у процедурі призначення

суддів на адміністративні посади; посилити юридичну, у тому числі кримінальну, відповідальність за незаконний вплив на суддів у будь-який спосіб; гарантувати фінансову незалежність суддів: підвищити рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів, встановити високий рівень заробітної плати для суддів.

Закон, серед іншого, запроваджує створення Вищої ради правосуддя, що працюватиме замість Вищої ради юстиції. Повноваження Вищої ради правосуддя розширяться у порівнянні з повноваженнями Вищої Ради юстиції, оскільки новий орган прийматиме рішення про звільнення судді з посади та переведення до іншого суду, даватиме згоду на затримання чи арешт судді, а також про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя. Призначатиме суддю на посаду президент України за поданням Вищої ради правосуддя. Згоду на затримання і арешт судді відтепер даватиме не Верховна Рада, а Вища рада правосуддя.

Важливою нормою, на нашу думку, є запровадження такої підстави для звільнення судді, як не підтвердження останнім легальності походження статків та майна. Окрім цього, спрощується процедура притягнення судді до відповідальності, якщо для цього будуть законні підстави. Разом з тим, всі без виключення судді мають пройти тестування та оцінювання професійних знань, відповідати критеріям доброчесності та суддівської етики. Для контролю за діяльністю суддів, відповідно до запропонованих змін, створюється Громадська рада доброчесності, куди входитимуть як громадські активісти, так і репортери, які спеціалізуються на журналістських розслідуваннях. Завданням цієї Ради буде моніторинг реального та декларованого стилю життя суддів.

Ще одна складова прийнятих змін стосується зміни існуючої системи судів, яка, на думку вітчизняних та європейських експертів, є надто громіздкою та обтяжливою. Змінами встановлюється триланкова судова системи, замість існуючої чотириланкової – через скасування недоречного інституту подвійної касації, яку здійснює на рівні вищих спеціалізованих судів ще й Верховний суд України.

Важливою нормою є також створення Антикорупційного суду, який буде максимально незалежний від всіх гілок влади, а відтак відіграватиме важливу роль у подолання корупції в Україні. Важко зараз надати якусь чітку конкретну оцінку прийнятим змінам в частині правосуддя. Але, однозначно можна стверджувати, що судова система потребує змін. Якими ці зміни реалізуються на практиці, ми скоро побачимо.

1. Питання Ради з питань судової реформи: Указ Президента України від 27.10.2014 № 826/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87.

2. Джанні Букіккіо: позиція Венеціанської комісії щодо змін в частині правосуддя / Букіккіо Джанні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/bukikkio-roz-yasniv-poziciyu-venecianskoyi-komisiyi-schodo-zmin-do-konstituciyi-ukrayini-178113_.html.

А. Б. Грищук,

викладач кафедри

*адміністративно-правових дисциплін
факультету № 6*

*Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Сучасна українська держава є конституційною. Це означає, що формою її правового устрою є Конституція, що має найвищу юридичну силу серед нормативно-правових актів, закріплює форму державного правління та устрою, а також встановлює правовий характер відносин між державою і особою.

З початку демократичних перетворень в Україні (кінець 80-х- початок 90х років ХХ ст.) було взято курс на своєрідну «політичну реабілітацію» конституціоналізму як такого. Вже в Декларації про державний суверенітет України (липень 1990 року) та Концепції нової Конституції України (червень 1991 року) йшла мова про такі категорії: розподіл влади,

місцеве самоврядування, верховенство права, інститут прав та свобод людини [2].

Після відновлення державної незалежності України в серпні 1991 року, відтворення повноцінної системи конституціоналізму в Україні відносять до рангу офіційної державної політики. Внесення змін до чинного тоді Основного Закону держави, розробка офіційних проектів Конституції України (1992, 1993, 1995 рр.), укладення Конституційного Договору в червні 1995 року – все це було своєрідними кроками в наближенні до поставленої мети. Завершенням цього процесу стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, яка проголосила Україну демократичною, соціальною та правовою державою, визнала людину, її життя здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, визнала верховенство права, визначила порядок здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, визнала і гарантувала місцеве самоврядування тощо [3, с. 342].

Іншими словами, Конституція України 1996 року фактично заклала основу для відновлення (створення) конституціоналізму в Україні як цілісної системи.

У сучасному вітчизняному конституційному праві науковці не дійшли до спільної думки щодо визначення дефініції та складових поняття «конституціоналізм».

Конституціоналізм як політико-правова категорія як доктринальне вчення появляється після виникнення і утвердження конституції держави в сучасному розумінні даного терміна. Він є нерозривним і прямо похідним від конституції держави. Хоч не завжди факт наявності конституції автоматично означає появу тої чи іншої моделі конституціоналізму. Однак без появи (наявності) самої конституції (в широкому розумінні цього поняття), говорити про конституціоналізм не доводиться [4, с. 60].

Як зазначає Г. П. Циверенко «конституціоналізм розглядався як необхідний атрибут правової держави та ліберальної демократії, у якій поважається гідність особи, гарантовані права та свободи громадян, не допускається втручання у сферу приватних інтересів.» У сучасній політико-правовій літературі

використовуються різні підходи до визначення конституціоналізму, оскільки ХХ століття з його масштабними соціально-політичними потрясіннями, формуванням загальнолюдських цінностей, появою та зростанням ролі міжнародних стандартів прав людини та громадянина надало сучасній конституційній доктрині нової спрямованості [7, с. 171].

В. М. Шаповал, досліджуючи проблему сучасного конституціоналізму, у своїй фундаментальній праці «сучасний конституціоналізм» констатує можливості його різних інтерпретацій, а саме: конституціоналізм – «це, передусім політико-правова ідеологія, інтелектуальні узагальнення, притаманні певному етапу історичного розвитку». «Водночас, – зазначається далі, – конституціоналізм не рідко сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей». Окрім цього, «конституціоналізм також розглядають як державне правління в широкому сенсі (управління державними справами), обмежене за змістом конституції. Нарешті, конституціоналізм іноді ототожнюють з практикою конституційного регулювання суспільних відносин» [6, с. 17].

У політичному контексті витримано визначення українського конституціоналізму як «скарбниці національної ідейно-політичної думки і державно-правової практики, яка створювалась на світовому досвіді вітчизняними мислителями і діячами впродовж століть і спрямована на конституційну регламентацію державного устрою, політичного режиму, прав і свобод людини, взаємовідносин особи, громадян, суспільства і держави» [5, с. 498].

Вітчизняні науковці пропонують категорію «конституціоналізм» розглядати у філософсько-історичному аспекті, який складається з двох позицій – широкої і вузької. При цьому в широкому розумінні конституціоналізм еволюціонує починаючи від міфологічних форм світобачення до раціонально-логічних форм мислення, до ознак теоретичного знання, виникнення політико-правової науки. У вузькому сенсі конституціоналізм визначається як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва буржуазії, яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонуван-

ня держав, у яких забезпечувалося б верховенство народу, виняткове правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система [3, с. 5–8].

Г. П. Циверенко звертає увагу на те, що в юридичному аспекті конституціоналізм розуміється і як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів і (в широкому розумінні) як складна політико-правова система. Науковець влучно зазначає, що «політична і філософсько-історична характеристики конституціоналізму становлять інтерес, але в їх рамках, як правило, стверджуються тези, що мають досить абстрактний характер». У свою чергу, юридичний аспект, додає автор, «дає змогу сформулювати чітку дефініцію цього явища, що видається методологічно необхідним для наукового дослідження конституціоналізму, оскільки одна з найважливіших категорій сучасної науки конституційного права не може визначатися *in abstracto*».

На думку Г. П. Циверенко «юридичний конституціоналізм» це система, в якій одним з елементів є наявні конституційні норми, конституція, «але не як щось застигле, статичне, а конституція, узята разом з її доктринальними основами, системою політико-правових цінностей, які відображають концепцію, філософію, суть конституції, а також практику її здійснення». Крім цих складових політико-правової системи конституціоналізму, автор відносить до неї конституційну правосвідомість, конституційні правовідносини і конституційну законність [7, с. 173].

Отже, з вище зазначеного, слід зробити висновок, що конституціоналізм у сучасній правовій науці розуміється у філософському, політичному та юридичному значеннях. Юридичне розуміння конституціоналізму, це нормативне закріплення та практичну реалізацію ознак конституціоналізму, конституційних цінностей та принципів, із формуванням відповідної регулятивної методології та механізмів. Ознаки, цінності та принципи конституціоналізму є досить широкими для визначення, чітких рамок визначення якої у теорії конституційного права поки не існує; формування системи конституційних цінностей (аксіології конституціоналізму) в Україні дозволить

у майбутньому сформувати повноцінну концепцію вітчизняного конституціоналізму. Це має стати основою для додаткових наукових досліджень.

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov>.

2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

3. Конституційне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К., 2002.

4. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів / П. Б. Стецюк. – Львів: Астролябія, 2003. – 232 с.

5. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: словник-довідник / О. М. Мироненко, Ю. І. Римаренко, І. Б. Усенко [та ін.]. – К.: Либідь, 1997. – С. 560.

6. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм / В. М. Шаповал. – К.: Юрид. Фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – С. 560.

7. Циверенко Г. П. Основні підходи до визначення поняття «конституціоналізм» у сучасній науковій думці / Г. П. Циверенко // Держава та регіони. – Серія Право. – 2009. – № 1. – С. 171–175.

А. Б. Грищук,

викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6,

М. В. Кушнір,

*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Доктрина конституціоналізму належить до конституційно-правових цінностей. Світове співтовариство має досить багатий досвід формування ідеології конституціоналізму з часів боротьби з королівським абсолютизмом у Західній Європі на початку XVII ст.

В Україні конституціоналізм – порівняно нове явище, що характеризується науково-практичною невизначеністю його сучасного змісту та, маючи певні історичні витоки, перебуває у стадії формування і втілення в науку й практику державотворення. Конституцією України закріплено нормативно-правову основу конституціоналізму, проте процес практичної її реалізації свідчить про необхідність здійснення конституційної та політичної реформ [1, с. 114].

Систему сучасного українського конституціоналізму цілеспрямовано на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав та інтересів людини і громадянина для досягнення (визнання, забезпечення, захисту) конституційно-правової свободи людини. Формуючи власну модель конституціоналізму, кожна держава має спиратися саме на те, що конституціоналізм, передусім, був і залишається ідейним, інституціональним, конституційно-правовим антиподом необмеженої всюдозволеності публічної влади. У зв'язку з цим актуалізується проблема ефективного механізму «стримувань і противаг» у системі поділу влади, а також організації публічної влади на місцях, зокрема через удосконалення місцевого самоврядування як фактора, що стримує виконавчу владу на рівні місцевого управління, та як дієвого інституту громадянського суспільства. Функціонування громадянського суспільства, насамперед, також спрямовано на обмеження публічної влади. Тому важливого значення набуває його розвиток у відповідних напрямках з метою забезпечення та охорони конституційно-правової свободи людини – мети сучасного українського конституціоналізму [2, с. 24].

В Україні на сучасному етапі її розвитку ще не створено необхідних соціально-правових передумов конституціоналізму, не існує відповідних концепту конституціоналізму організації та механізму функціонування публічної влади (державної та публічно-самоврядної), не є ефективним механізм забезпечення та охорони конституційного правопорядку і конституційної законності.

За своєю суттю конституціоналізм опосередковує місце і роль конституції у правовій системі держави, тобто її верховенство та статус як Основного Закону держави.

За змістом конституціоналізм – це конституційне будівництво, реалізація конституції та її охорона, гарантування.

За формою конституціоналізм опосередковує конституційний лад, тобто державний і суспільний лад, форми безпосереднього народовладдя, держави тощо [3].

Розрізняють такі загальні принципи українського конституціоналізму:

- верховенства конституції у правовій системі;
- верховенства права у суспільстві та державі;
- поділу та обмеження державної влади;
- суверенітету Українського народу;
- взаємної відповідальності держави і особи;
- реальності прав і свобод, їх охорони, непорушності,
- гарантованості відкритого громадянського суспільства;
- наступності конституційних ідей.

Систему українського конституціоналізму утворюють:

- 1) чинна Конституція України як нормативно-правовий акт;
- 2) теорія, історія, ідеологія Конституції України;
- 3) існуючий конституційний лад [4].

У своїй сукупності ці елементи формують нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні засади конституціоналізму.

Як слушно зауважує Ю. М. Тодика, слід брати до уваги, що наявність конституції ще не означає існування конституціоналізму як масового політичного руху, зацікавленого у забезпеченні в країні демократичного конституційного ладу. Стосовно України можна сказати, що за певними параметрами він є (наявність Основного Закону, актів та таких демократичних інституцій, як парламент, Президент, Конституційний Суд, Уповноважений з прав людини тощо). Але навряд чи масова конституційна свідомість громадян, населення в цілому, його прошарків і, найголовніше, – конституційний порядок як процес та стан реалізації конституційних норм відповідають високим стандартам конституціоналізму. Можна говорити, що в країні відбувається процес становлення конституціоналізму, заснованого на нормах Конституції України 1996 р., напрацюваннях вітчизняних державознавців та політичних діячів, у тому числі й минулого (М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка,

Б. Хмельницького тощо), а також через засвоєння і впровадження в конституційну структуру України західних моделей конституціоналізму.

Співвідношення конституції і конституціоналізму тісно пов'язане з проблемою конституційності самої конституції, тобто з тим, якою мірою конституційний текст відповідає принципам гуманізму, справедливості, демократизму, забезпечення прав і свобод особистості.

Проблема конституційності конституції пов'язана із проблемою конституційності держави. Значення цього поняття розглядається із застосуванням двох підходів [5, с. 47].

1) позитивістський підхід, за яким конституційною визнається та держава, в якій є конституція як основний закон (закони), що закріплює певний державний лад, структуру і повноваження органів державної влади, наділені реальною практичною дією, і має вищу юридичну силу та змінюється шляхом особливої (ускладненої порівняно із звичайним законодавчим процесом) процедури;

2) природно-правовий підхід, за яким конституційною визнається держава, в якій забезпечені гарантії прав людини та поділ влади.

Поєднуючи наведені підходи, можна дійти висновку, що конституція – це не просто основний закон держави, прийнятий шляхом належної процедури, а й закон, що забезпечує в державі панування права, тобто такий закон, який установлює та гарантує мінімальну та невідчужувану міру свободи і формальну рівність учасників соціального спілкування.

Отже, сучасний український конституціоналізм найповніше виявляється у конституційних правах, свободах і обов'язках людини і громадянина, в якісній новій організації державної влади, в реалізації чинної Конституції України і в системі її охорони.

1. Абдулаев М. И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / М. И. Абдулаев. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 322 с.

2. Авер'янов В. Б. Невикористаний резерв / В. Б. Авер'янов. // Урядовий кур'єр. – 2007. – №28. – Ст. 24–26.

3. Поняття, структура та ознаки конституціоналізму // Навчальні матеріали онлайн. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1594102446795/pravo/ponyattya_struktura_oznaki_konstitutsionalizmu.

4. Совгиря О. Поняття, структура та ознаки конституціоналізму / О. В. Совгиря // Бібліотека українських підручників. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/61915-2-ponyattya-struktura-ta-oznaki-konstitutsionalizmu.html>.

5. Сіренко В. Сучасний конституціоналізм / Василь Сіренко // Віче. – 2006. – № 7. – Ст. 47–49.

М. П. Гурковський,

*кандидат юридичних наук, доцент,
проректор Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ОЗНАКИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Конституційно-правові норми – це встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, що регулюють суспільні відносини, які становлять предмет конституційного права. Цій категорії властиві як загальні видові ознаки (кваліфікації) норми права, так і спеціальні родові ознаки (кваліфікації), властиві виключно нормі конституційного права. До загальних видових ознак норми конституційного права слід віднести такі кваліфікації, як:

По-перше, загальнообов'язковий характер конституційно-правових норм, тобто норма конституційного права є обов'язковою для всіх суб'єктів конституційного права без винятку.

По-друге, норми конституційного права є багатофункціональними нормами, оскільки ці норми встановлюють чи санкціонують і охороняють, гарантують правило поведінки, що регулює суспільні відносини.

По-третє, норма конституційного права має формально-визначений характер, тобто норма конституційного права, прийнята державою чи суб'єктами місцевого самоврядування конкретним приписом, має письмову, документальну форму. Така форма дає можливість усім суб'єктам конституційного

права ясно і точно розуміти її зміст і сутність. Формальний характер норми конституційного права також визначається чітко визначеним колом суб'єктів конституційної нормотворчості та процедурою розроблення, обговорення, прийняття, вступу в силу, зміни і скасування конституційно-правової норми.

По-четверте, норма конституційного права має загальний характер і регулює відносини не в окремому випадку суспільних відносин, а щодо того чи іншого виду дій, відносин чи осіб, тобто норма конституційного права поширюється на всіх суб'єктів, що стають учасниками правовідносин, передбачених цією нормою. Норма конституційного права не припиняє свого існування в разі її використання в кожному окремо взятому випадку.

По-п'яте, норми конституційного права на відміну від інших соціальних норм охороняються державою від порушень, а в разі правопорушення держава має виключну компетенцію застосовувати передбачені чинним законодавством заходи заохочення та примусу.

До спеціальних ознак норми конституційного права слід віднести такі кваліфікації: по-перше, публічний характер норм конституційного права. Норми конституційного права в силу того, що конституційне право як галузь традиційно належить до публічного права, є нормами публічного права. З іншого боку, норми конституційного права є публічними в силу їх доступності всім і кожному, чому значною мірою сприяє не лише відкритий і прозорий характер об'єктивізації конституційно-правових норм у чинному конституційному законодавстві України, а й популяризація Конституції України.

По-друге, пріоритетне значення норм конституційного права в національній системі права в силу того, що ці норми регулюють найважливіші суспільні відносини – політичні та інші, тобто відносини у сфері політичної влади, влади народу, влади держави, влади місцевого самоврядування. Саме політичні та інші найважливіші відносини як предмет конституційного права зумовлюють його чільне місце в системі національного права.

По-третє, пріоритетний імперативний характер конституційно-правових норм, який пояснюється впливом імпера-

тивного методу правового регулювання, що властивий конституційному праву як галузі національного права, з огляду на характер приписів, що містяться в нормах конституційного права. Норми конституційного права містять чітко визначене правило поведінки.

По-четверте, інтегративний характер норм конституційного права. Конституційно-правові норми є визначальними і системоутворюючими для інших галузевих норм права. Приписи, що містяться в нормах конституційного права, одержують своє логічне продовження в нормах цивільного, кримінального, адміністративного, сімейного, трудового, фінансового та в інших галузевих нормах права. Особливе значення для системи норм національного права мають конституційні норми-принципи, норми-дефініції, норми-завдання, яких багато міститься в Розділі I Конституції України.

По-п'яте, різноманітність норм конституційного права. Галузь конституційного права містить у своєму складі багато різновидів правових норм. Фактично, конституційно-правові норми представлені всіма можливими для правових норм конструкціями.

По-шосте, прямий характер дії норм конституційного права. Будучи об'єктивізованими, в першу чергу в Конституції України, конституційні норми мають особливий порядок дії. Відповідно до ч. 3 ст. 8 Основного Закону норми Конституції України є нормами прямої дії [1]. В законодавчому значенні така пряма дія означає, що на виконання норм Конституції України видаються інші закони, прямо передбачені конституційними положеннями, а в правозастосовчому значенні пряма дія норм Конституції України означає, що всі суб'єкти конституційного права керуються в своїй діяльності насамперед нормами чинної Конституції.

По-сьоме, норми конституційного права є нормами вищої юридичної сили. Будучи об'єктивізованими в системі джерел конституційного права (Конституція України, акти всеукраїнських референдумів, закони України та інші конституційні нормативно-правові акти), вони мають вищу юридичну силу по відношенню до іншого національного галузевого законодавства.

По-восьме, нормам конституційного права притаманна особлива система гарантій. На норми конституційного права поширюється все коло загальних і спеціальних гарантій, що існує в державі для забезпечення дії національного права. До того ж існує особливий механізм гарантій захисту конституційно-правових норм, реалізація якого покладається на Конституційний Суд України.

По-дев'яте, норми конституційного права мають особливий характер структури та властивостей структурних елементів [2, с. 17].

Конституційно-правовим нормам притаманні загальні ознаки юридичних приписів, тобто вони врегульовують суспільні відносини, встановлюють обов'язкові правила поведінки, містяться у правових актах Української держави; охороняються і забезпечуються в міру необхідності примусовою силою держави.

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>.

2. Ковалів М. В. Конституційне право України: навч. посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, М. М. Бліхар. – Львів, 2014. – 402 с.

Н. І. Дідик,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету №3,*

А. І. Ляхович,

*курсант факультету №1
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ПОЛІЦІЄЮ ОХОРОНИ

7 листопада 2015 року відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»[1] та Постанови Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 834 «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів

Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ»[2], було створено Департамент поліції охорони, а також управління і відділи поліції охорони в областях, як територіальні органи Національної поліції.

На поліцію охорони покладені завдання щодо здійснення охорони об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності на договірних засадах.

Органи поліції охорони здійснюють охоронну діяльність, під якою розуміється надання послуг з охорони власності та громадян. Вони здійснюють свою діяльність, як суб'єкти охоронної діяльності, тобто суб'єкти господарювання будь-якої форми власності, створені та зареєстровані на території України, що здійснюють охоронну діяльність на підставі отриманої у встановленому порядку ліцензії.

Об'єктами охорони органів поліції охорони можуть бути як фізична особа так і майно. Відповідно до Закону України «Про охоронну діяльність» [3], під охороною фізичної особи розуміють діяльність з організації та практичного здійснення заходів охорони, спрямованих на забезпечення особистої безпеки, життя та здоров'я індивідуально визначеної фізичної особи (групи осіб) шляхом запобігання або недопущення негативного безпосереднього впливу факторів (діяльності або бездіяльності) протиправного характеру.

Щодо охорони майна, то це діяльність з організації та практичного здійснення заходів охорони, спрямованих на забезпечення недоторканності, цілісності визначених власником і належних йому будівель, споруд, територій, акваторій, транспортних засобів, валютних цінностей, цінних паперів та іншого рухомого і нерухомого майна, з метою запобігання та/або недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього, для збереження його фізичного стану, припинення несанкціонованого власником доступу до нього та забезпечення здійснення власником цього майна всіх належних йому повноважень стосовно нього.

Поліція охорони на платній основі надає такі послуги як: фізична безпека; реагування; охорона квартир; послуги GPS;

пультова охорона; фізична охорона; охорона цінностей; монтажні послуги.

1. Фізична безпека. Підрозділи з фізичної безпеки поліції охорони забезпечують охорону власності фізичних та юридичних осіб, захист фізичних осіб від злочинних посягань. На думку фахівців, рівень професійної підготовки тілоохоронців поліції охорони, є одним із найкращих в Європі.

Поліція охорони – єдина в Україні охоронна структура, працівники якої мають визначені Законом права та повноваження на озброєну охорону та застосування владних функцій щодо правопорушників.

2. Реагування. Групи реагування поліції охорони створені для негайного озброєного реагування при надходженні тривожних повідомлень з об'єктів і квартир, що перебувають під охороною.

У групах реагування поліції охорони служать найбільш підготовлені та досвідчені працівники поліції. Поліція охорони – єдина в Україні охоронна структура, працівники якої мають визначені Законом права та повноваження на озброєну охорону та застосування владних функцій щодо правопорушників.

Одночасно по всій території України на службу заступають майже 700 мобільних груп реагування поліції охорони.

3. Охорона квартир. Поліція охорони за допомогою засобів охоронної та пожежної сигналізації забезпечує централізовану охорону квартир громадян від несанкціонованого доступу. Якісне обслуговування замовника досягається за рахунок сучасної апаратури охоронної сигналізації з 99,9% коефіцієнтом надійності.

На сьогодні захист свого майна нам довірили майже 170 тисяч сімей українців та іноземних громадян і щороку їх кількість зростає на 10–20 тисяч.

Охорона забезпечується шляхом пультового спостереження за станом засобів охоронно-пожежної сигналізації, встановлених у квартирі. Технічне оснащення підрозділів поліції охорони дає змогу забезпечувати надійну охорону, як за допо-

могою телефонної лінії, так і по радіоканалу, а також з використанням стільникового зв'язку.

4. Послуги GPS. Поліція охорони пропонує комплексне рішення щодо організації систем охорони автотранспорту та вантажоперевезень – спостереження за рухомими об'єктами з використанням технологій супутникової навігації GPS, мережі GSM-900/1800 та радіозв'язку по всій території України та поза її межами.

Технічні можливості системи дають змогу використовувати як на транспортних засобах великих підприємств, так і на приватних авто.

5. Пультова охорона. Поліція охорони забезпечує централізовану пультову охорону об'єктів усіх форм власності та будь-якого ступеня складності, використовуючи технічні засоби охорони та системи тривожної сигналізації. Надійність охорони забезпечується роботою більш як 60 пультів централізованої охорони по всій території України, на сигнали з яких одночасно реагують близько 700 груп затримання поліції охорони.

6. Фізична охорона. Фізична охорона об'єктів забезпечується висококваліфікованими співробітниками поліції охорони та працівниками підрозділів цивільної охорони, які мають визначені законом права та повноваження на озброєну охорону і застосування владних функцій щодо правопорушників.

Охоронники можуть бути забезпечені вогнепальною зброєю, спеціальними засобами індивідуального захисту і активної оборони, пристроями зв'язку. Пості охорони обладнуються засобами тривожної сигналізації. Функції забезпечення фізичної охорони об'єктів здійснюють понад 8 тисяч атестованих і вільнонайманих працівників поліції охорони.

7. Охорона цінностей. Підрозділи поліції охорони надають послуги охорони та перевезення цінностей банківським та фінансовим установам підприємствам інших форм власності по всій території України як власними броньованими автомашинами, так і транспортом замовника. Поліція охорони – єдина в Україні охоронна структура, працівники якої мають визначені Законом права та повноваження на озброєну охорону та засто-

сування владних функцій щодо правопорушників. При наданні послуг охорони і перевезення цінностей поліція охорони гарантує збереження комерційної таємниці.

8. Монтажні послуги. Підрозділи поліції охорони надають монтажні послуги, а саме: послуги проектування, монтаж, ремонт, експлуатаційне обслуговування технічних систем та засобів відеоспостереження, охоронно-пожежної сигналізації, систем пожежогасіння, контролю доступу; реалізація технічних засобів охоронного призначення; надання необхідної інформації і консультацій вітчизняним та іноземним юридичним та фізичним особам з питань збереження власності та інші [4].

Отже, поліція охорони – єдина державна структура, яка надає повний комплекс якісних послуг охорони. Поліція охорони виконує свою роботу і, враховуючи вир змін до діючого законодавства щодо органів внутрішніх справ, надалі динамічно і успішно розвивається, виконуючи свої професійні обов'язки – захист майна та життя громадян від злочинних посягань. Після створення Національної поліції, юридичні та фізичні особи, котрі користувалися послугами Державної служби охорони перейшли під захист поліції охорони [5, с. 142].

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

2. Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 р. № 834 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 84. – Ст. 71.

3. Про охоронну діяльність: Закон України від 22.03.2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 47.

4. Послуги поліції охорони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.guard.np.gov.ua/poslugi>

5. Савчук Ю. А. Поліція та поліцейська діяльність реалії сьогодення / Ю. А. Савчук, І. Є. Руколайніна // Національна поліція України: проблеми становлення та перспективи розвитку: зб. матеріалів наук.-практ. конф. курсантів та студентів (м. Харків, 10 грудня 2015 р.); Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2015. – С. 138–142.

А. Б. Дмитрик,

*викладач кафедри адміністративно-
правових дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Розвиток конституціоналізму в Україні на сучасному етапі є складним та багатоаспектним, що зумовлено становленням демократичної конституційної державності. Модифікація форм правління як спроба оптимізації організації державної влади не в усіх випадках давала бажані результати. Крім того, вітчизняні дослідники не завжди роблять акцент на основній меті функціонування держави – забезпеченні прав людини і основоположних свобод та сталого розвитку суспільства. Інколи конституціоналізм пов'язується з усіма державно-правовими явищами, однак менше приділяється уваги їх сутності, зв'язку конституційних положень із політико-правовою реальністю.

Саме слово «конституціоналізм», на думку Г. Дж. Бермана, було винайдено наприкінці XVIII – початку XIX ст. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над видаваними законами. Однак реальність нового конституціоналізму в повному розумінні слова уперше виявила себе в міських правових системах Західної Європи в XIX ст. [1].

Світове співтовариство має досить багатий досвід формування системи конституціоналізму. Однак в Україні конституціоналізм є порівняно новою дефініцією, що не має єдиного визначення і по-різному інтерпретується в юридичній літературі.

Як справедливо відзначає М. П. Орзіх «конституціоналізм не одержав інтегральної характеристики, а лише має поліваріантний елементний набір на зразок дефініції конституційного ладу» [2].

Проблеми меж тлумачення органами конституційної юрисдикції Конституції і законів, помилок у рішеннях цих органів, чинники, які впливають на результативність правотлумачувальної діяльності, правова природа рішень конституційних судів – все це проблеми, що повинні бути предметом подальших наукових досліджень, вирішення яких має прямий вихід на практичне функціонування конституційної юстиції. При цьому слід враховувати досвід інших країн, узагальнювати вітчизняні наробки. У становленні конституціоналізму в Україні на демократичних засадах велика роль належить юридичним кадрам, які в процесі законодавчої і охоронної діяльності можуть безпосередньо втілювати ідеї конституціоналізму. В зв'язку з цим стоїть завдання підвищувати кваліфікацію юристів, поліпшувати викладання конституційного права в усіх юридичних вузах України. Необхідно формувати у студентів юристів світогляд, який базується на наробках світового конституціоналізму і вітчизняної практики.

Процес розвитку і удосконалення системи конституційного регулювання в сучасній Україні пов'язаний з цілим рядом факторів, серед яких особливу роль відіграє не тільки загальноновизнаний аспект «якості» конституційного законодавства (на це абсолютно чітко звертає увагу такий вітчизняний фахівець як О. Ющик, який зазначає, що саме від якості законодавства і законодавчого процесу залежить те, яким чином право функціонує у суспільстві і виконує свою регулятивну функцію), що відображає об'єктивно-правовий вимір конституційного регулювання, але й суб'єктивний аспект, що стосується сприйняття цінностей конституційного регулювання, культивування всебічного розуміння і визнання соціального призначення конституції, поваги до неї, а також до тих інститутів, які встановлюються чинним конституційним правом України. Зважаючи на це, до групи базових питань, які нині досліджуються науковою конституційного права, потрапляє і проблема утвердження конституціоналізму як незаперечної цінності суспільно-правового розвитку [3]. При цьому йдеться не про безпідставне розширення сфери конституційно-правових досліджень, про небезпеку чого цілком справедливо попереджав

В. Тацій, а про вивчення тих необхідних детермінант, тих принципів, які на практиці визначають як конституційний розвиток, так і конкретні процеси конституційного регулювання [4]. Дійсно, якщо конституційне право не можна уявити без цілісної системи загальновизнаних ідей та ідеалів конституціоналізму, які формують правосвідомість учасників конституційно-правових відносин і визначають сутність цих правовідносин, то цілком логічно, що і весь процес конституційного регулювання повинен досліджуватись у тому числі й у контексті становлення правосвідомості учасників конституційно-правових відносин, утвердження універсальних цінностей конституціоналізму, формування нового типу правової культури.

На сучасному етапі формування конституціоналізму в Україні визначають наступні проблеми: по-перше, сучасна державотворча і правотворча практика України дедалі більш переконливо засвідчує проблему «розриву» між об'єктивним рівнем розвитку суспільних відносин і тими правовими нормами, які покликані їх врегульовувати. Унаслідок цього поглиблюється диференціація між «фактичною» і «юридичною» конституцією, що своєю чергою поступово нівелює роль конституційного права (і права в цілому) у житті і розвитку суспільства. однією з причин такого розриву є відсутність або нерозвиненість на рівні сучасної правової культури суспільства цінностей конституціоналізму. Це означає, що конституціоналізм в Україні тільки набуває ознак невід'ємного елемента правової культури і правової свідомості суспільства (наразі під поняттям правова свідомість ми маємо на увазі «оцінку права, яка існує у суспільстві, відображає критику діючого права, формує певні надії і побажання до правової сфери, її змін, яка визначає, що вважати правомірним і неправомірним»). По-друге, подальший розвиток конституційного права України не може не враховувати й суб'єктивний елемент його реалізації, адже у багатьох випадках проблема полягає не стільки у відсутності або суперечливості тих чи інших конституційних норм, скільки у банальному небажанні їх виконувати або ж їх реалізовувати. За цієї причини конституціоналізм має стверджуватись в Україні не тільки шляхом удосконалення чинного конституційного

законодавства, наповнення його новими загальновизнаними гуманістичними принципами і цінностями, розробкою нових конституційних процедур, які б дозволили посилити гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні тощо, але й через становлення нового типу правової культури, одним з найважливіших елементів якої є конституціоналізм, його цінності і принципи. По-третє, процес конституційного регулювання будь-яких суспільних відносин не може здійснюватись виключно на основі примусово-репресивної моделі, коли головною причиною дотримання конституції є наявність жорстких і реальних санкцій, які невідворотно застосовуються у разі її порушення. Не заперечуючи і не применшуючи ролі інститутів конституційної відповідальності, варто звернути увагу й те, що у розвинених демократичних державах часто головним стимулом дотримання конституції є повага до неї, а також незаперечне визнання конституціоналізму як базисної цінності і правової культури і правової свідомості [5].

Отже, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку конституціоналізму в Україні існує багато проблем. Так, наприклад, необхідні суттєві перетворення у сфері конституційної юстиції, яка може істотно впливати не тільки на охоронні, але і на всі інші елементи конституціоналізму. Необхідно, насамперед, теоретично обґрунтувати і законодавчо закріпити коло суб'єктів такої відповідальності, підстави її застосування, процесуально-процедурний механізм реалізації та наслідки.

1. Берман Г. Дж. Западная традиция права: Эпоха формирования. – М., 1998. – С. 370.

2. Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Жовтень, 2000. – О., 2001. – С. 135.

3. Ющик О. І. До питання методології пізнання законодавчого процесу в Україні // Право України. – 2009. – № 10. – С. 89-95.

4. Тацій В. Актуальні питання розвитку вітчизняного конституціоналізму на сучасному етапі державотворення // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 3 (54). – С. 41.

5. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищих навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 550.

І. В. Дроздова,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент факультету № 3
Національної академії внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПІДҐРУНТЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Багатоаспектність, комплексність, складність поняття «законність» полягатиме у змісті, який вкладається користувачем в дану категорію в залежності від контексту застосування. Його можна тлумачити як ідею, принцип, метод державного керівництва, режим, систему реального вираження права в законах держави, в самій законотворчості, у підзаконній правотворчості, у практиці правозастосування. Саме цей принцип є індикатором правової демократичної держави, оскільки його підґрунтям є конституційні засади. Реалізація принципу законності в діяльності публічних суб'єктів залежить саме від конституційності нормативних положень, якими він регламентований. З моменту прийняття 02 липня 2015 р. № 580-VIII Закону України «Про національну поліцію» проблема визначення змісту категорії «законність», його тлумачення як одного з основних принципів діяльності національної поліції та обґрунтування конституційності його положень набуває сьогодні особливої актуальності.

Слід зазначити, що у редакції статті 3 Закону України «Про міліцію» законодавці тільки проголосили принципи, на яких будувалася діяльність міліції: законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням [1], без роз'яснення його сутності та шляхів реалізації. У новоприйнятому законодавчому акті принцип законності, як усі решта принципи, отримав нарешті тлумачення.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про Національну поліцію» (далі в тексті – Закон), поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [2].

У своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України (стаття 3 Закону).

Не менш важливим є положення про те, що поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України.

Слід розуміти, що принцип законності в діяльності Національної поліції реалізується у сукупності інших конституційних принципів. Відповідно до статті 6 Закону, поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому слід зауважити, що стаття 3 Конституції України визнає також найвищими соціальними цінностями честь і гідність, недоторканність і безпеку людини, що має особливе значення для правоохоронної практики [3].

Законність відображає також стан дотримання прав і свобод людини, що визначається статтею 7 Закону як окремий основоположний принцип діяльності поліції. Під час виконання своїх завдань поліцейські забезпечують дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації.

Обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції: в межах розділів IV «Повноваження поліції» та розділу V «Поліцейські заходи».

У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування.

Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування, а також повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності [2].

Таким чином, в належному обсязі знайшли реалізацію в Законі конституційні положення (статті), відповідно до яких: усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21 Конституції України); кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (стаття 28); кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність; ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (стаття 29); кожному гарантується недоторканність житла; не допускається проникнення до житла чи до іншого

володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (стаття 30); ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 32); будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (стаття 52); ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність (стаття 60); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (стаття 61); особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (стаття 62).

Слід також підкреслити, що законність, як принцип діяльності поліції, може бути реалізованим тільки в режимі відкритості та прозорості. З метою забезпечення відкритості та прозорості, поліція здійснюватиме постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку; доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є; оприлюднення нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, на веб-порталі центрального органу управління поліції (нормативно-правові акти з обмеженим доступом оприлюднюються у випадках та в порядку, визначених законом); громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України, проектів нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, у визначених законом порядку та відповідно до вимог.

З метою порівняння законодавчих актів європейських держав про поліцію, важливо зазначити, що в Законі Республіки Польща «Про поліцію» від 6 квітня 1990 року [4], принципи як загальні засади діяльності поліції не прописуються загалом

і знаходять відображення хіба у змісті завдань поліції у статті 1 цього Закону.

Принципи, що регламентовані Законом «Про завдання і повноваження Баварської державної поліції» від 14 вересня 1990 року, а саме: принцип пропорційності (адекватності) (стаття 4); розсуд, вибір засобів (стаття 5); обов'язок чиновника поліції надати посвідчення; відповідальність за поведінку осіб (стаття 7); відповідальність за стан об'єкта (ст. 8) визначатимуть скорше межі застосування поліцейських заходів, ніж основоположні засади, якими керуються поліцейські в своїй правоохоронній діяльності.

Отже, важливим є і той факт, що з реалізацією принципу законності в діяльності поліції України пов'язаний також факт законодавчого визнання основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції рівня довіри населення до поліції, який буде визначатися за результатами проведення незалежного соціологічного дослідження в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

В умовах перезавантаження такої складної і важливої системи, як органи внутрішніх справ, забезпечення професіоналізму та законності в діяльності новостворених поліцейських є запорукою збереження високого рівня довіри суспільства до поліції.

1. Про міліцію: Закон Верховної Ради УРСР від 20.12.1990 № 565-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

2. Про національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (Тлумачення від 15.03.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254>.

4. Про поліцію: Закон Республіки Польща від 06.04.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Poland.pdf>.

5. Про завдання і повноваження Баварської державної поліції: Закон від 14.09.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/files/ebook/PS_05_4_2.pdf.

А. О. Дутко,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА У СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Правовідносини, що складаються в сфері охорони репродуктивного здоров'я фізичної особи обумовлені винятковою соціальною значущістю і необхідністю створення системи спеціальних правових засобів і способів, за допомогою яких реалізуються, охороняються і захищаються репродуктивні права.

Конституція України [1] у ст. 3 закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

На даний час доводиться констатувати, що негативна тенденція зниження репродуктивного здоров'я громадян зростає. Продовжує погіршуватися репродуктивне здоров'я жінок, чоловіків, підлітків. За оцінками експертів, на сьогодні в Україні близько 25% подружніх пар безплідні в шлюбі, зросла кількість випадків вагітності серед дівчат-підлітків саме через недостатній рівень інформованості з питань репродуктивних прав фізичної особи, їх особливостей та гарантій здійснення, а тому існує потреба в подальшому закріпленні цих прав на законодавчому рівні.

Несприятлива демографічна ситуація зберігається не тільки в Україні, але і у всіх Європейських країнах, в зв'язку з чим, охорона репродуктивного здоров'я є не тільки гострою медико-соціальною, а й правовою проблемою. З розвитком правовідносин в сфері репродуктивної діяльності людини, з появою нових методів подолання безпліддя, фахівці заговорили про перспективу формування четвертого покоління прав людини, пов'язаного зі збереженням репродуктивного здоров'я нації.

Державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства проголошений у ст. 51 Конституції України, також має величезне значення для реалізації громадянами репродуктивних прав. Можливість жінки виконувати найважливішу біологічну та соціальну функції – продовження людського роду, повинна бути забезпечена належними соціально-економічними, правовими та іншими умовами і запобіжними заходами, максимально сприятливими для життя сім'ї, заохочення материнства, охорони і захисту прав матері, батька і дитини.

Найбільш поширеною підставою для об'єднання прав і свобод в певні групи є ті сфери життєдіяльності людини і громадянина, яких стосуються зазначені права і свободи. Права і свободи зазвичай класифікують на особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні. Даний вид класифікації є традиційним, оскільки перераховані групи прав закріплені в міжнародних і національних документах. Конституція України також дотримується цього поділу, хоча це не виражається безпосередньо, але простежується при аналізі статей.

Особисті права, як відомо, це – сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що належать людині від народження і не залежать від його належності до конкретної держави. Саме вони відкривають Розділ 2 Конституції України. Особисті права і свободи можна визначити як основні, без наявності яких втрачає сенс багато інших прав і свобод. Характерною особливістю цієї групи прав і свобод є приналежність їх на рівній підставі будь-яким фізичним особам, як громадянам України, іноземним громадянам або особами без громадянства. Ці права і свободи природні, тобто випливають з факту існування людини як такої. Зокрема, будь-яка людина має право на життя, а завдання держави – охороняти це право від посягань.

Сфера репродуктивної діяльності людини відноситься до його приватного життя, невтручання в яку гарантується Конституцією України, нормами міжнародно-правових актів. Зміст конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя дуже динамічний, з розвитком суспільних відносин він постійно змінюється, а отже, з розвитком правовідносин,

що виникають при здійсненні репродуктивних прав, до приватного життя людини, крім інших аспектів, слід відносити можливість вільно приймати рішення при здійсненні репродуктивної діяльності, реалізуючи таким чином право на свободу репродуктивного вибору.

Визначаючи юридичну природу репродуктивних прав, необхідно відзначити, що вони мають комплексний характер і включають в себе цілий ряд особистих прав, які закріплені в міжнародно-правових документах про права і свободи людини, в законах та інших правових актах. До норм, які формують основні умови реалізації репродуктивних прав можна віднести статті 27–29 Конституції України, що закріплюють право на життя, на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, статтю 24 Конституції України, яка проголошує принцип рівноправності і інші.

До гарантій охорони репродуктивних прав можна віднести вказівку у ст. 3 Конституції України на те, що права і свободи людини та їх гарантії визначає зміст і спрямованість діяльності держави. Безпосереднє відношення до репродуктивних прав мають закріплені в ЦК України [2] право кожної людини на життя, право на охорону здоров'я, на особисту недоторканність, право на особисте життя та його таємницю, а також право на повагу до гідності та честі, принцип рівноправності жінки і чоловіка. Таким чином, стає очевидним, що репродуктивні права в тій чи іншій мірі є похідними від основних прав і свобод, закріплених безпосередньо в Конституції України. Репродуктивним правам властиві ознаки, що лежать в основі конституційних прав і свобод людини і громадянина. Їх наявність розвиває, доповнює, конкретизує основні права.

Проблеми реалізації громадянами своїх репродуктивних прав пов'язані, перш за все, з неефективністю гарантій, покликаних забезпечити їх реальне втілення в життя. Серед причин даної проблеми можна назвати протиріччя нормативно-правових актів, що регулюють сферу репродуктивної діяльності людини, наявність безлічі прогалин. Подолання цих негативних явищ дозволить наповнити репродуктивні права реальним змістом і визнати їх частиною основних особистих немайнових прав фізичної особи.

Триваюче скорочення чисельності населення є серйозною підставою для формування законодавцем власної концепції репродуктивних прав в межах як конституційного права, а й галузевого законодавства, зокрема, сімейного, з тим, щоб враховувалися насамперед інтереси держави і нації в цілому і закріплювались репродуктивні права як гарантовані, заохочувані державою можливості продовження роду, відтворення населення. Тому, вважаємо за необхідне доповнити ст. 51 Конституції України: «Право на продовження роду гарантується і заохочується державою. Подружжя має право на захист своїх репродуктивних прав».

Основним у характеристиці прав людини є те, що вони повинні захищатись на законодавчому рівні. Держава повинна встановлювати певні гарантії та основні принципи державної політики в сфері репродуктивних прав громадян. Основними напрямками державного регулювання у сфері репродуктивних прав фізичних осіб повинні бути:

1) розвиток системи охорони репродуктивного здоров'я осіб;

2) формування та вдосконалення законодавства в сфері репродуктивного здоров'я фізичних осіб;

3) формування свідомого ставлення осіб до народження дітей;

4) забезпечення доступності послуг з планування сім'ї, надання медичної допомоги, включаючи медичні послуги із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій.

Отже, репродуктивні права фізичної особи – гарантовані, заохочувані державою можливості осіб щодо охорони їх репродуктивного здоров'я, вільне прийняття і реалізація фізичними особами рішення про зачаття дитини, про народження або відмови від народження дітей у шлюбі або поза шлюбом, методів зачаття і народження дітей, в тому числі і за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, кількості дітей, часу і місця народження, інтервалів між їх народженнями, необхідних для збереження здоров'я матері і дитини, а також на медико-соціальну, інформаційну та консультативну допомогу в цій сфері. Вважаємо, що необхідним є прийняття відповідного

закону, спрямованого на охорону репродуктивних прав громадян. Даним законом повинні бути закріплені основні принципи і права громадян в області охорони репродуктивного здоров'я; умови здійснення діяльності фізичних осіб і організацій з надання послуг у цій галузі; система заходів з охорони репродуктивного здоров'я жінок, чоловіків, неповнолітніх; визначені джерела фінансування діяльності з охорони репродуктивного здоров'я і заходи щодо захисту прав громадян при правопорушеннях в даній сфері.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

О. М. Дуфенюк,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії факультету № 1,*

А. І. Кунтій,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету №1
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

РОЗ'ЯСНЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ У ХОДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ВТОРИННУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Гарантоване Конституцією України право на правову допомогу (ст. 59) передбачає можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян,

юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [1]. Однак перед тим, як ефективно реалізувати це право, особа, яка стала учасником кримінального провадження, має реалізувати спочатку ще одне конституційне положення, яке полягає в тому, що «кожному заарештованому чи затриманому гарантовано право бути повідомленим про мотиви арешту чи затримання, отримати роз'яснення його прав і можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника (ч. 4 с. 29). Розглянемо більш докладно окремі аспекти реалізації цих положень у ході кримінального провадження.

Механізм реалізації права на безоплатну вторинну правову допомогу (далі – БВПД) є показником ступеня імплементації у кримінальному процесі України європейських стандартів, викладених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № К (81) 7 «Про полегшення шляхів доступу до правосуддя» 1981 р., Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № К (93) 1 «Про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення» 1993 р., у низці інших документів. У цьому контексті особливої уваги заслуговує Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи 78 (8) «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації» 1978 р., яка безпосередньо визначає концептуальні положення, які повинні бути в основі вітчизняного законодавства у сфері забезпечення конституційного права людини на захист. Втім, як уже зазначалось, для того, щоб мати можливість скористатись будь-яким правом, треба знати про його існування та мати повну інформацію про механізм його реалізації. Зважаючи на це, одним із ключових положень вищевказаної Резолюції є вимога на державному рівні вжити необхідні заходи, щоб довести порядок надання безоплатної правової допомоги до відома широкого загалу та всіх зацікавлених сторін, зокрема тих державних органів, до яких можуть звертатися особи, що клопотатимуть про безоплатну правову допомогу [2].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) вимагає від судових органів вживати заходи щодо інформування підозрюваних про право на безоплатну правову допомогу («Падалов проти Болгарії», «Талат Тунч проти Туреччини», «Пановітс проти Кіпру»). При цьому звертається увага на те, що таку інформацію недостатньо просто надати в письмовому вигляді, не кажучи вже про усне інформування. Суд наголошує, що органи держави повинні вживати всі розумні заходи для забезпечення повної інформованості підозрюваного щодо його прав захисту і, наскільки видається можливим, розуміння його наслідків. Крім того міжнародна судова практика вимагає, щоб в разі арешту особі негайно вручили письмову інформацію про її процесуальні права (перелік прав) і надали можливість ознайомитися з нею та зберігати її копію протягом усього часу позбавлення свободи [3, с. 43–44].

За чинним кримінальним процесуальним законодавством слідчий, прокурор, слідчий суддя зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права (ч. 2 ст. 20 КПК України), причому неодноразово із врученням пам'ятки про процесуальні права у письмовому вигляді (ч. 8 ст. 42 КПК України): перед розглядом клопотання про застосування запобіжного заходу – слідчим суддею, судом (ч. 2 ст. 193 КПК України); в момент законного затримання – службовою особою, уповноваженою на затримання (ч. 4 ст. 208 КПК України); в момент реєстрації затримання – службовою особою, відповідальною за перебування затриманих (ч. 3 ст. 212 КПК України); перед проведенням кожної слідчої дії – слідчим, прокурором (ч. 3 ст. 223, ч. 3 ст. 224 КПК України); в момент повідомлення про підозру – слідчим, прокурором (ч. 2, 3 ст. 276 КПК України); на початку судового розгляду – головуючим суддею (ч. 2 ст. 345 КПК України). Уповноважена службова особа повинна роз'яснити механізм реалізації права на захист у випадку, коли особа не має фінансових можливостей оплатити послуги адвоката у кримінальному провадженні. Однак результати узагальнення судово-слідчої практики дозволяють констатувати існування проблем щодо роз'яснення особам їх процесуальних прав, зокрема поширення інформації щодо можливості скористатися допомогою гарантованого державою адвоката. Дані соціологічних

опитувань підтвердили, що від працівників міліції такої інформації не отримали у 38 % випадків особи, які після затримання їх органами міліції звертались за послугами безоплатних адвокатів. Серед тих, хто отримував інформацію щодо можливості використання права на безоплатного адвоката, переважна більшість (69 %) вказує, що процедура інформування проходила досить детально, інші ж 31% кажуть, що інформували їх поверхово і поспіхом [4, с. 15].

З метою поширення інформації про таке право ще до того, коли інтереси особи потраплять у площину кримінально-процесуальних правових відносин, відразу після введення в дію нового кримінального процесуального законодавства за підтримки проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» було виготовлено спеціальні буклети (понад 120 тис. прим.), інформаційні плакати (3,5 тис. прим.), наклейки з номером телефонної «гарячої лінії» БВПД (40 тис. прим.), відеоролики та телевізійні ролики соціальної реклами (понад 13 тис. виходів в ефірі телеканалів). Такі матеріали розповсюджувались через відділення Ощадного банку та Укрпошти, центри соціальних служб, лікарні, громадські приймальні органів виконавчої влади, школи та вищі навчальні заклади, центри адаптації для безпритульних, а також розміщувались у відділеннях міліції, офісах правозахисних та громадських організацій, нотаріальних конторах та офісах адвокатів, у приміщеннях чергових частин, кабінетах слідчих, оперативних працівників, кімнатах утримання доставлених та затриманих, салонах службових автомобілів, камерах ізоляторів тимчасового тримання [5, с. 4–5].

Державною цільовою програмою формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки передбачено проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії серед суб'єктів права на БВПД, адвокатів, органів, уповноважених здійснювати затримання, арешт чи взяття під варту, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. До 1 січня 2017 року планується завершення основних заходів щодо створення системи безоплатної правової допомоги в Україні, а орієнтовний загальний обсяг видатків для цих цілей становитиме 407 млн. гривень [6].

Важливим кроком слід вважати те, що 16 березня 2016 року на засіданні Кабінету Міністрів України було затверджено план дій на 2016 рік, у якому, зокрема, визначено заходи з посилення правової спроможності територіальних громад, організації міжрегіональних правопросвітницьких ресурсно-комунікаційних платформ [7]. Крім того, в Україні діє проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні», яким передбачено міжнародну технічну допомогу Міністерства закордонних справ Канади впродовж ближчих п'яти років (2014–2018) з метою покращення рівного доступу до правосуддя для населення України (особливо представників вразливих верств) шляхом підтримки впровадження системи безоплатної правової допомоги та підвищення рівня обізнаності населення щодо прав на отримання безоплатної правової допомоги [8].

Підсумовуючи сказане, підтвердимо, що стан імплементації європейських принципів щодо інформування особи про її права, зокрема, право на БВПД у правовій регламентації кримінального провадження в цілому заслуговує позитивної оцінки. Проте, в питанні ефективної реалізації цього права вагомим залишається суб'єктивний чинник, адже якість та своєчасність інформаційно-роз'яснювальної роботи працівників правоохоронних органів та суду у кожному конкретному випадку впливає на мотивацію і реальні можливості особи скористатися допомогою гарантованого державою безоплатного адвоката.

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина І.В. Голованя щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України від 30.09.2009 № 23-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.

2. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи 78 (8) «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації» 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/.../rez-78.doc.

3. Кейп Е. Ефективний захист у кримінальному процесі / Е. Кейп, З. Наморадзе. – К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2012 – 516 с.

4. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К.: «Арт-Дизайн», 2014. – 48 с.

5. Функціонування системи безоплатної правової допомоги у 2013 році. – К.: Координаційний центр з надання правової допомоги, 2013. – 39 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coe.kiev.ua/news/2013/11/doc13/bpd.pdf>.

6. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: основні положення та підходи до впровадження: роз'яснення Міністерства юстиції України від 09.04.2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12>.

7. Безоплатна правова допомога в Україні: інформаційний дайджест. – 2016. – № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legalaid.gov.ua/images/docs/digest_LAU_13.pdf.

8. Доступна та якісна правова допомога в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.qala.org.ua/index.php/ua/pro-proekt>.

С. С. Єсімов,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,*

Д. Котова,

*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ СУТНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Дослідження наукової літератури з різних галузей права і юридичної практики свідчить про те, що у визначенні сутності конституційних прав і свобод людини та громадянина серед вчених і практиків немає єдності. Дефініція визначається по-різному: як права, можливості, цінності, правомочності, потенції дій людини, як міру юридично можливої поведінки. Разом з тим, це не означає, що суспільство та сфера прав і свобод людини та громадянина в Україні розвиваються хаотично.

Конституційні права і свободи людини та громадянина мають істотне значення для розуміння сучасного суспільства, держави і права, особливо в умовах реформування [1]. Історія

людства обґрунтовано розглядається як боротьба за утвердження прав і свобод людини та громадянина. Якщо в недавньому минулому їх визначали як конституційних, основних, суб'єктивних, то в даний час в науковій літературі все частіше використовують формулювання права і свободи людини та громадянина або основні (конституційні) права та свободи.

Визнані державою права і свободи людини та громадянина мають на увазі певну юридичну можливість вибору варіанту поведінки. Отже можливість становитиме базовий структурний елемент, що дає первинне уявлення про права і свободи людини та громадянина. У правовому спілкуванні наявні в індивіда права і свободи завжди асоціюються з наявністю у нього наданих законом можливостей. Концепт можливості дозволяє не тільки виявити найбільш значимі властивості прав і свобод людини та громадянина, але сприяє інтерпретації поняття, правильно відображає їх дійсну природу.

Більшість держав світу в своїх конституціях містять перелік прав і свобод людини та громадянина, що відображають положення міжнародних актів з прав людини: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [2]. У сукупності з іншими, встановленими на внутрішньодержавному рівні, вони постають у вигляді прав і свобод людини та прав і свобод громадянина тієї чи іншої країни, враховуючи та втілюючи її природно-історичну та національну специфіку, особливості економічного, соціального, політичного, культурно-духовного характеру.

В умовах визнання в Україні природно та невід'ємно приаманних індивіду прав і свобод на рівні міжнародно-правових стандартів закономірно передбачається облік названого чинника при сучасних поглядах на основні класифікації суб'єктивних прав і свобод. Для індивіда вони постають як права людини і як права громадянина. Такий поділ виник давно і не відразу, про що свідчить хоча б назва відомої французької Декларації прав людини та громадянина 1789 р. Це збереглося в переважній більшості декларацій і конституцій. Ці два поняття контекстуально взаємопов'язані, але за змістом не ідентич-

ні. Права людини виходять з природного права, а права громадянина – з позитивного, хоча і ті й інші носять невід’ємний характер.

Права людини є первинними, вони належать усім індивідам з моменту народження незалежно від належності до громадянства держави, а права громадянина закріплюються за особою лише в силу його приналежності до держави (громадянство).

Громадянин будь-якої держави володіє всім комплексом загально визнаних прав людини, а також всіма правами громадянина, визнаними в даній державі. Права людини, що містяться в міжнародних документах, але не увійшли в національну систему права, не є суб’єктивними правами громадян конкретної держави. Разом з тим суб’єктивні права, що не носять загального характеру (наприклад, права посадових осіб), не виступають як права людини.

Права громадянина є за своєю суттю своєрідним обмежувачем рівності між людьми, оскільки їх позбавляються особи, які проживають в державі, але не мають громадянства. Ці права надають громадянам можливість участі в державних справах, у виборах органів державної влади, допуску до державної служби. Індивіди, які не мають громадянства, такими правами в даній державі не володіють.

Такий підхід, що визнається міжнародним співтовариством, пояснюється правомірним бажанням кожної держави надати зазначені права тільки особам, які мають стійкий правовий зв’язок з державою і в повній мірі здатним виконувати конституційні обов’язки. Це не означає, що особи без громадянства не несуть ніяких обов’язків. На них поширюються обов’язки дотримуватися Конституції і законів, платити податки та збори та ін. Деякими правами наділяються виключно громадяни з міркувань загальнонародних інтересів (наприклад, в Україні право приватної власності належить до категорії прав людини, а право приватної власності на землю – тільки до прав громадян) або в силу особливостей деяких гарантій (Україна гарантує захист і заступництво за межами країни тільки своїм громадянам).

Права людини визначаються в тих випадках, коли в тексті конституцій закріплюється знеособлений обов'язок держави гарантувати, визнавати, охороняти або захищати. Коли мова йде про права, які надаються тільки особам, які мають громадянство держави, то вживається чітке формулювання громадяни мають право, громадянин має право. За термінологічною відмінністю є відмінність правового статусу, тобто обсяг прав і обов'язків людини та громадянина. Відродження ідеї співвідношення понять права людини та права громадянина пов'язано з реабілітацією в науці природно-правової теорії, підвищенням статусу концепції правової держави та громадянського суспільства. У Конституції України послідовно розрізняються права і свободи за вказаною вище принципом [3, с. 24–25].

Використання таких формулювань підкреслює визнання прав і свобод за будь-якою людиною, що знаходиться на території України, незалежно від того, чи є він громадянином України, іноземним громадянином або особою без громадянства. Поряд з цим в Конституції сформульовані права, що належать тільки громадянам України. Це головним чином політичні права (право зборів, мітингів, демонстрацій; право брати участь в управлінні справами держави; обирати і бути обраним; право рівного доступу до державної служби; право на участь у здійсненні правосуддя; право на звернення).

Найважливіші відмітні риси закріплених в Конституції основних прав і свобод полягають в тому, що вони належать людині від народження, носять природний характер, виступають в якості найвищої соціальної цінності, є безпосередньо діючими, зізнаються, дотримуються і захищаються державою, відповідають міжнародним стандартам.

Розглядаючи поняття прав і свобод людини та громадянина взагалі і конституційних особливо, необхідно вказати, в чийх цілях вони здійснюються. Мета виражається в інтересах людини та громадянина та надає правам і свободам соціальну визначеність. Вказує на ті спільності людей, в інтересах яких використовується те чи інше конституційне право або свобода. Важливість прав і свобод людини та громадянина полягає не в їх існуванні, а в тій мірі, в якій вони служать задоволенню

реально існуючих потреб людей і їхніх інтересів. Разом з тим, вся система прав людини має найбільший соціальний сенс. По суті, це способи захисту людства від загроз існуванню.

За своїм соціальним призначенням права людини – засоби захисту, за допомогою яких людство прагне відобразити різного роду загрози (зростання злочинності та наркоманії, голод, злидні). Члени громадянського суспільства, громадяни держави користуються правами та свободами в особистих і в громадських інтересах. Особливо чітко цей аспект проявляється в конституційних правах і свободах.

Вимагають додаткової аргументації, використовувани в Конституції України, поняття основні і конституційні права та свободи. Основні права і свободи людини та громадянина – це права і свободи конституційні. При визначенні сутності конституційних прав і свобод людини та громадянина акцент необхідно робити на їх ціннісну природу. Це є аксіологічний підхід, в основі якого лежить ціннісне їх сприйняття, а критерієм істинності виступають загальнолюдські початку.

Будь-яка цінність означає позитивну значимість явища і виходить з інтересів окремої людини та громадянина. Звичайно, важливу роль у формуванні та затвердженні ідеології загальнолюдських цінностей має концепція природних прав людини. Концептуальне поняття природного права нерозривно пов'язане з природними правами людини. Самі ці категорії мають одне вихідне початок. Тому можна говорити, що індивід має право на право, на володіння правами. Кожна людина, визнаючи і вибираючи цінності, надає їм розумну значимість. Вибудовує в заздалегідь заданій ієрархічній системі.

Перше місце в системі загальнолюдських цінностей має бути надано саме правам і свободам людини та громадянина. Відповідно ознаками конституційних прав і свобод людини та громадянина є: закріплені в Конституції; нормативно-доктринальний характер конституційних прав і свобод людини та громадянина є найбільш високого, конституційного рівня; гарантуються державою; є невідчужуваними, належать кожному від народження; є безпосередньо діючими, для користування конституційними правами та свободами не потрібно в якості

обов'язкової умови прийняття додаткових галузевих правових норм; визначають зміст і застосування законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування та забезпечуються правосуддя; забезпечують кожній людині та громадянину рівні можливості вільно та самостійно обирати вид і міру своєї поведінки відповідно до своїх здібностей і інтересів. У держави немає і не може бути важливішим, більш нагальним завданням, ніж забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Це дозволить державній владі згуртувати народ і спрямувати його енергію в свідоме, творче русло, задовольняючи інтереси кожної людини та громадянина, підвищуючи їх добробут, що забезпечить поступальний розвиток країни.

1. Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики Інститут законодавства Верховної Ради України. – 25 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document;jsessionid...?id=73496

2. Загальна декларація прав людини. Декларація ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/>

3. Конституція України. Науково-практичний коментар. – 2-ге вид., переробл. і допов. / редкол.: О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

О. В. Забзалюк,

*кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри міжнародних відносин,
ПВНЗ «Університет бізнесу та права»*

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗРОБКИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ 1919–1920-х років

Національно-визвольні змагання українського народу за власну державність 1917–1921 років були цікавим, героїчним, однак і доволі трагічним періодом нашої історії. Вони дозволили впевнитись у відчайдушних бажаннях побудувати власну незалежну, суверенну українську державу і дали підґрунтя для

формування різноманітних політико-правових доктрин, однією з яких була саме ідея федералізму.

Цілком логічно виглядає прагнення українців мати власну державу не тільки де-факто, але і створити відповідні правові засади її існування та визнання з точки зору норм міжнародного права.

Саме тому для повноцінного функціонування будь-якої держави, забезпечення юридичного змісту правовідносин питання державного устрою набуває важливого значення. Ідея створення ефективної моделі такого устрою була домінуючою в середовищі українського політикуму впродовж всього періоду боротьби за свою незалежність.

Хотілось би зосередити свою увагу на конституційних проектах, які були розроблені в період з 1919 до 1920 років, і відображали реальний стан справ та перспективи розвитку української державності, а також погляди на проблеми державного устрою видатних представників української політико-правової думки.

Цікавими є нормативно-правові акти Української Народної Республіки доби Директорії, в яких присутні думки з приводу форми державного устрою України.

У лютому 1919 року уряд Української Народної Республіки, яка на той момент після Акта злуки (22 січня 1919 року – *авт.*) охоплювала і західноукраїнські землі, представив свій перший конституційний проект урядової комісії Конституції УНР. Яким бачила форму державного устрою Директорія, можна побачити, проаналізувавши окремі положення цього проекту.

Так, зокрема в статтях 5 і 6 зазначалось, що «частини Української Держави, що виявляють окремі культурно-господарчі інтереси, одержать місцеву автономію з власною крайовою радою, що видаватиме закони місцевого значіння... Території Українських земель, що підчас нинішньої великої революції утворили у себе окремі державні організми, мають право залучатися на засадах федерації з Українською Народною Республікою в один спільний державний організм... [1, арк. 7; 2, арк. 1–2].

Отже, ідея федералістичного державно-правового устрою була головним постулатом побудови міцної незалежної України.

Окремо слід сказати і про органи місцевого самоврядування, які утворюються відповідно до територіального поділу України та структуруються на громади, волості, містечка, міста та повіти. Кожна зі структурних одиниць самоврядування користується автономним правом у межах своєї території.

Згідно з артикулом 133 «Кожна одиниця самоврядування має автономне право призначати податки та повинности, що є необхідні для її урядування» [1, арк. 17].

Крім того, «громади, волости, містечка, міста, повіти і вищі одиниці самоврядування мають свої виборні установи [3, арк. 15].

Цікавим є конституційний проект під назвою «Начерк проекту Державного законоладу для Української Трудової Республіки», який був розроблений доктором права Остапом Копцюхом у червні 1919 року в Чигирині.

Згідно із Начерком Україна повинна була стати федеративною державою, в якій територія держави повинна була поділитись на окремі краї, що користуються правом самоуправління.

В цьому проекті «визначалась система владних органів краю як суб'єкта федерації. Вона мала складатись з крайової народної ради, з крайового народного довірника і з крайового народного правління [4, с. 62].

Незважаючи на бажання О. Копцюха побудувати в Україні соціалізм і трудову республіку, його проект в цілому мав демократичне спрямування – він передбачав створення парламентської федеративної держави, побудованої на принципах не обмеженої, а загальної демократії [4, с. 63].

Не дивлячись на складну політичну ситуацію, яка супроводжувала весь період національно-визвольних змагань і стала особливо загрозливою у 1920 році, уряд Української Народної Республіки продовжував працювати над розбудовою власної держави, шукаючи шляхи збереження суверенітету та незалежності.

В пояснювальній записці до проекту Конституції Директорії УНР 1920 року стало актуальним питання про цілісність та територіальні межі Української Народної Республіки. Особливо це стосувалось територій, де проживала більшість українського населення і які етнічно та географічно були наближеними до України. Йшлося про Крим та Кубань. Зазначимо, що їм відводилось місце автономних утворень у складі федеративної Української держави.

За статистичними даними 1915 року в Криму разом із приїжджими, яких дуже багато, проживає 650 тисяч. Татари – 200 тисяч (31%), українці – 21%, німці – 5,5%, руські – 29%, але половина з цих «руських» – приїжджі.

Отже, абсолютної більшості немає жодна народність... Крим тісно пов'язується з Україною як економічно, так і політично... До України повинні належати також Хотинський, Аккерманський і Ізмаїльський повіти, в яких більшість населення – українське [5, арк. 111–112].

Таким чином, особливістю державного устрою доби національно-визвольних змагань було те, що поступово із т. зв. «зовнішнього» федералізму акценти зміщуються у бік обґрунтування «внутрішнього» федералізму, тобто коли актуалізуються питання державного устрою всередині незалежної Української держави.

1. ЦДАВОУ. – Фонд 3205 фонд 3205 «Особиста канцелярія Голови Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки, м. Вінниця, з 1920 р. – на тер. Польщі». – Оп. 1. – Спр. 1.

2. ЦДІАЛ. – Фонд 370 «Лашенко Ростислав, юрист, історик права, голова Апеляційного суду в м. Києві, професор УВУ і УГА в Подєбрадах». – Оп. 1. – Спр. 27.

3. ЦДАВОУ. – Фонд 1065 «Рада Народних міністрів Української Народної Республіки». – Оп. 5. – Спр. 6.

4. Присяжнюк А. Й. Конституційний проект О. Копцюха та його роль у державному будівництві в УНР доби Директорії (історико-юридичний аналіз) / А. Й. Присяжнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59) – № 2. – 2007. – С. 56–63.

5. ЦДАВОУ. – Фонд 1065 «Рада Народних міністрів Української Народної Республіки». – Оп. 4. – Спр. 17.

О. В. Зубрицька,
*начальник служби у справах дітей
Стрийської міської ради Львівської області*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Філософський підхід до виховання перебуває в широкому культурологічному та освітньому полі. Синтезуючий характер, котрий показаний в практичній філософії показує реальну картину філософського виховання, як такого, вмщує футурологічні процеси, а також інтелектуальні розвідки. Сьогодні, як ніколи, необхідна філософія виховання особистості, оскільки вона поєднує соціально-культурні традиції, старається дослідити в широкому спектрі усю багатоаспектність виховання. Потрібно сказати, що рефлексія філософії виховання зосереджує складні та неординарні формотворення сучасної культури, права та освіти.

Досліджуючи інститут сім'ї, як першооснову в якій закладається «здорове зерно» виховного процесу дитини та родинного спілкування, що дає можливість в повному обсязі здобути загальні уявлення про світ та закласти фундамент світоглядного процесу на ранніх стадіях формування свідомості дитини.

Саме тому філософія виховання перебуває в площині міждисциплінарних досліджень, котрі надають можливість досягнути глибинний світ наукових досягнень не тільки філософії, але й соціології, психології, етики та естетики, логіки, права тощо.

Сім'я, родина, родинне виховання виступають об'єктом дослідження різноманітних наук, а від так є частиною кожної із них. Тому, на інститут сім'ї покладена велика доля відповідальності, оскільки правильні настанови, прив'язка батьками до культурних та національних традицій дасть змогу сформувати в дитини духовні цінності, правильне уявлення до правової реальності, правової культури та правосвідомості.

Первинною складовою розвитку громадянського суспільства в державі соціально-правової орієнтації є сім'я. Просторо-

во-часовий вимір формування інституту сім'ї охоплює гносеолого-, онтолого-, аксіолого- та праксеологічно-антропологічний дискурси державотворчого та правотворчого процесів.

Нівелювання інституту сім'ї на загальнодержавному та внутрішньо-суспільному рівнях призводить до безвідповідальності батьків у вихованні дітей (наруга над гідністю дитини, жорстоке поводження, фізичне надуживання, морально-психологічний тиск та ін.), а також негативно впливає на правову ментальність і, в майбутньому, правову культуру. Це провокує поширення такого негативного суспільного явища, як – безпритульні та бездоглядні діти, що в самому корені зароджує ще більше негативний прояв цього явища, як – правопорушення і злочини серед неповнолітніх. Адже це відображає закономірну відповідь дітей на насильство в їх сім'ях, неадекватний, з огляду аксіологічного виміру, батьківський підхід до виховання. Відтак, у випадку зростання злочинності серед неповнолітніх, поширення девіантної поведінки серед них, доцільно говорити про, хоча й відносну, але, все ж таки, загрозу національній безпеці держави.

На превеликий жаль, попри наявність у принципі державного регулювання розвитку молодіжної політики, все ж таки в Україні ще не на достатньому соціально-правовому рівні унормовані проблемні питання щодо захисту прав неповнолітніх, а той узагалі відсутнім є правосуддя щодо справ неповнолітніх як окремої судової підсистеми. Фактично, масштаби правопорушень серед неповнолітніх, як і, зрештою, криміналізація суспільства загалом і вивчення стану судово-практичної ситуації щодо справ неповнолітніх, свідчить про низький рівень чинної правової системи нашої держави, в тому числі й що стосується охорони прав і свобод дітей. Це вкотре актуалізує обрану для наукового дисертаційного дослідження проблематику, вказуючи на значущість формування інституту ювенальної юстиції в Україні, а, також, мотивуючи удосконалення усієї системи правосуддя щодо неповнолітніх.

Ще однією характерною складовою обґрунтування актуальності проблеми інституту ювенальної юстиції слід відзначити її охоронну функцію, що не спрямована лише на осуд,

покарання, засуд тощо, а зосереджена на захисті порушника, зважаючи на те, що мова йде про неповнолітніх осіб. Відтак доцільно акцентувати на правильному вихованню дитини в колі сім'ї, прищеплюючи цінності, патріотизм і повагу до права, що, без сумніву, скорегує девіантну поведінку неповнолітніх у частині подолання схильності до правопорушень.

Наступною складовою обґрунтування актуальності філософсько-правової характеристики інституту ювенальної юстиції, з-поміж інших, необхідно виокремити правове регулювання власне кажучи виховання та освіченості дітей, що за своєю суттю покликане убезпечити неповнолітніх від негативного виміру девіантної поведінки. Означена складова є взаємообумовленою відповідальністю і сім'ї і держави, не применшуючи в цьому випадку первинного значення саме батьківського впливу. Врешті решт інститут сім'ї підтверджує те, що внутрішньосімейні відносини великою мірою впливають на зріс правопорушень серед неповнолітніх, адже стереотипи та аксіологія спілкування формують модель поведінки дітей у суспільстві, в майбутньому, в державі.

Стрижень інституту ювенальної юстиції формує судова система у справах неповнолітніх із урахуванням гносеолого-, онтолого-, аксіолого- та праксеологічно-антропологічного вимірів емоційно-психологічних задатків дітей, що сформувалися в рамках сімейного виховання. Окрім відповідних служб, педагогів, соціальних працівників у судовому розслідуванні справ неповнолітніх беруть безпосередню участь і адвокати, і прокурори. В цьому контексті доцільно вказати й на ще одну складову обґрунтування актуальності означеної у темі дисертаційної роботи наукової проблеми, що полягає у філософії не зворотного вчинку, – це значущість відповідних судових практик спрямованих не на засудження неповнолітніх із майбутньою їх асоціалізацією, а, своєю чергою, спрямованих на мінімізацію повторного злочину серед неповнолітніх, ба більше – на викорінення негативного прояву криміналізації в суспільстві загалом.

Як зазначає, П. Юркевич «з метою осмислення виховного процесу через правничо-педагогічний підхід дає можливість

усвідомити, що сама ідея та позиція школи християнського виховання виступала основою і послужила розробці його правово-виховної теорії [1, с. 112]. П. Юркевич вважав, що перш ніж людина пізнає науку, знання, основи культури та виховання, суспільний уклад, вона повинна мати віру в Бога, найвищого морального чинника. Тому, за рахунок морально-етичних та морально-правових механізмів, котрі в майбутньому дадуть можливість виплекати в дитини любов до батьківщини, батьків, правильній поведінці у суспільстві. Вчений наголошує на тому, що виховання має бути направлене на те, щоб об'єднати принципи істини та добра, котрі згідно його переконань є пріоритетними та визначальними для людини.

На сьогодні переважна більшість людей усвідомлено та добровільно забезпечує реалізацію, розпорядження норм права на основі абстрактно-сформованих переконань у їх справедливості, гуманності та необхідності. На нашу думку, процес формування такої переконаності пролягає лише через прояв певних емоцій, переживань із приводу суспільного впливу. За таких умов можна говорити про єдність свідомості й поведінки людини, коли спостерігається певне органічне злиття здобутих знань, психологічних властивостей і відповідних цим знанням переконань, емоцій, вчинків, поведінки людини.

Основний акцент у виховному процесі дитини має бути направлений на розумінні та засвоєнні загальнолюдських цінностей до яких можна віднести: любов, віру, духовності, справедливості, гуманності, свободі, добрі, релігії тощо. На нашу думку любов до добра виступає тим, моральним регулятором, котрий акумулює в собі природне розуміння, сприйняття, відчуття загальнообов'язкових правил спільноти, що безумовно є теоретичним накопиченням потенціалу в системі виховного процесу дитини. Тому, в першу чергу батьки мають усвідомити той факт, що саме вони є тим джерелом в якому черпає свої знання свідоме, сутнісне, раціональне їхньої дитини. Слід постійно розвивати та прив'язувати любов дитини до самоосвіти, самопізнання чогось нового, якісного та необхідного в даний конкретний час для дитини з метою усунення суперечностей між думками та діяннями, котрі як ми знаємо, формують

байдужість пізнавального процесу та нехтуванням до отримання істинних знань.

Держава, котра є основним гарантом захисту прав людини та громадянина, має в першу чергу створити чіткий та зрозумілий правовий механізм між людиною та компетентними державними органами, котрі представляють інтереси держави. Основний акцент має бути направлений на соціальну захищеність сім'ї в якості інституту виховання дитини. Міцна, благополучна, здорова сім'я виступатиме якісним та реальним показником держави на шляху побудови громадянського, демократичного суспільства.

Говорячи про побудову громадянського, демократичного, правового суспільства, ми не повинні забувати про основні принципи на які воно опирається: справедливості, гуманності, демократизму, законності, лібералізму, верховенство права, особистої свободи, публічності та відкритості тощо. Кожен із цих принципів відіграє важливу роль не тільки при формуванні та побудові громадянського суспільства, але й закладає фундамент морально-етичних цінностей, забезпечує розвиток правової культури, якісний рівень правосвідомості, виховує людину із середини, чим формує орієнтацію у ній правослухняної поведінки. Сьогодні опираючись на доволі не просту ситуацію в нашій державі не можна достеменно стверджувати, що відбувається реальний захист прав людини та громадянина. Хоча доцільно зауважити, що прослідковується плідна робота, щодо вдосконалення правоохоронної та правозахисної системи, створюються нові інститути та підрозділи з метою наведення порядку в середині самої держави та налагодження тісного взаємозв'язку за її межами. В рамках європейського простору, Україна постає, як соціальна, правова, демократична держава, котра за пріоритет бере свободу людини її честь та гідність, а від так відбувається ефективний двосторонній зв'язок між громадянином та державою. Основний акцент у філософському вихованні повинен закладатись в першу чергу батьками, котрі своїми правильними настановами та порадами формують в дитини правильне уявлення правової реальності по відношенню до об'єктивної дійсності. На наше переконання саме, держава повинна звернути увагу на інститут сім'ї, як один із пріори-

тетних на сьогодні. На нашу думку, інститут сім'ї закладає основи виховного процесу дитини та закріплює морально-етичне уявлення про поняття «добро» та «зло», котре з віком переноситься на правову поведінку особи її ставлення до законів та правил, що існують в суспільстві та державі. Наступним етапом виховання є реалізація особи в суспільстві до цього можна віднести ранній етап(дитячі та шкільні роки), а згодом доросле життя, котре включає в себе професійний напрям особи. Оскільки людина, яка професійно реалізувала себе проходить процес усвідомлення та адаптації із соціальною дійсністю, що допомагає їй вести правильний спосіб життя, котрий не суперечить нормам моралі та праву.

1. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями / П. Д. Юркевич. – М.: Типография. Грачева, 1869. – 404 с.

В. О. Іваха,
*кандидат юридичних наук,
декан факультету № 5
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ДЖЕРЕЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кожна галузь права має свої джерела. Це стосується і конституційного права. Джерела конституційного права є однією з основних категорій цієї галузі права. Розуміння поняття «джерело конституційного права» сформувалося історично під впливом положень загальної теорії права, юридичної практики застосування цього терміна. У національній теорії права сформувалася точка зору, що під джерелом права прийнято розуміти офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, що йдуть від держави чи визнані нею і мають юридичне загальнообов'язкове значення.

Основними видами джерел конституційного права в світі є нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї,

а інколи міжнародні і внутрішньодержавні договори. У свою чергу, нормативно-правові акти конституційного права поділяються на закони, нормативні акти виконавчої влади, нормативні акти органів конституційного контролю (нагляду), парламентські регламенти, акти органів місцевого самоврядування.

Джерела конституційного права поряд із загальними, видовими ознаками джерела права (видаються в межах повноважень відповідних суб'єктів правотворчості; мають відповідати нормативним положенням актів, що видані вищестоящими суб'єктами правотворчості; нормативний акт набуває загальнообов'язкової сили, передумовою чого є, як правило, його оприлюднення чи інше передбачене законодавством доведення до відома виконавців) наділені спеціальними юридичними ознаками. Спеціальні ознаки дають можливість відмежовувати джерела конституційного права від інших галузевих джерел права. Ці ознаки вказують на особливість джерел конституційного права за суттю, змістом, формою і суб'єктами правотворчості.

За своєю сутністю джерела конституційного права об'єктивно відображають волю Українського народу як на загальнодержавному, так і на локальному рівні та політику держави і безпосередньо виражають зміст владних відносин у суспільстві і державі.

За змістом джерела конституційного права мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин і є основою для формування інших галузевих джерел права.

За формою об'єктивації джерела конституційного права є зовнішньою формою вираження, проявом буття об'єктивно існуючих конституційно-правових норм (Конституція, закони України, Регламент Верховної Ради України, висновки і рішення Конституційного Суду України тощо).

За суб'єктами правотворчості джерела конституційного права можуть об'єктивуватися у конституційно-правових нормах, встановлених чи санкціонованих виключно суб'єктами конституційної правотворчості Українським народом, державою чи суб'єктами місцевого самоврядування.

Отже, джерело конституційного права – це зовнішня об'єктивація волі Українського народу і політики Української

держави, що передбачає надання їм чи визнання за ними певної юридичної сили у визначеній формі, тобто джерела конституційного права є нормативно-правовими актами волевиявлення народу або держави, що мають юридичну силу.

За змістом, тобто юридичною силою, джерела конституційного права поділяються на конституційні, законодавчі, підзаконні та локальні джерела. Підзаконні джерела конституційного права не можуть суперечити конституційним і законодавчим, а локальні джерела не можуть суперечити конституційним, законодавчим і підзаконним джерелам, тобто джерела конституційного права за змістом являють собою певну ієрархію.

Пріоритетним є, звичайно, конституційні джерела, адже конституція має найвищу юридичну силу. Конституція України – це єдиний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який є Основним Законом суспільства і держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, внесення до нього змін і доповнень та його захисту, гарантування. Конституція України як головне, системоутворююче джерело конституційного права України має ряд характерних ознак.

По-перше, Конституція за своєю сутністю є Основним Законом, що виражає волю Українського народу і політику держави; по-друге, за змістом Конституція має найвищу юридичну силу; по-третє, норми Конституції є нормами прямої дії; по-четверте, Конституція приймається і вводиться в дію відповідно до передбаченої законом спеціальної процедури. Спеціальна процедура передбачена і щодо внесення змін і доповнень до Основного Закону. По-п'яте, чинне законодавство передбачає спеціальний механізм правового захисту, гарантування Конституції.

Законодавчі джерела конституційного права України виражають волю Українського народу і політику, волю держави, мають вищу юридичну силу і виключне коло суб'єктів правотворчості, якими є Український народ і Верховна Рада України. Це нормативно-правові акти, що приймаються за особливою процедурою, мають вищу юридичну силу щодо інших джерел конституційного права, за винятком Конституції та актів всеукраїнського референдуму, і регулюють найбільш важливі комплекси суспільних відносин у сфері конституційного права.

Закони різняться за своєю сутністю і змістом. У теорії конституційного права прийнято виділяти конституційні закони, органічні закони, звичайні закони та інші особливі різновиди законів. Щодо правової природи конституційних законів, то ця проблема широко дискутувалася у радянській державно-правовій науці, але на нормативному рівні вона не знайшла свого вирішення. Підзаконні джерела конституційного права України – це нормативно-правові акти, що виражають волю Українського народу та політику держави, не суперечать Конституції України та законом України і розвивають їх положення. Це постанови та інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України та нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади; рішення Центральної виборчої комісії і територіальних виборчих комісій; акти реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; рішення та висновки Конституційного Суду України; нормативно-правові акти колишніх СРСР і УРСР.

До локальних джерел конституційного права України належать, зокрема, нормативно-правові акти Автономної Республіки Крим і нормативно-правові акти інших суб'єктів місцевого самоврядування.

О. М. Ілюшик,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВИДИ КОНСТИТУЦІЙ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Поява перших конституцій відноситься до епохи буржуазних революцій в кінці XVIII – початку XIX століття. Тоді перемогла буржуазія хотіла юридично закріпити новий порядок управління країною.

Свою роль також зіграло і вплив епохи Просвітництва, народження нових ідей природних і невідчужуваних прав людини, необхідності поділу влади, недоторканності приватної власності, право на повстання проти тих урядів, які користуються тиранічною владою.

Такі ідеї були закріплені в основних законах держав. Першою писаною конституцією була Конституція Сполучених Штатів, яка була прийнята в 1787 році після довгої боротьби з англійською метрополією і діє до цих пір. Потім пішли конституції Французької республіки, Мексики, Болівії, інших латиноамериканських країн, що виникли також після успішних буржуазних революцій.

Новий поштовх конституційному розвитку надали події середини XIX століття (європейські революції 1848 року), і ситуація, що складалася у світі після обох світових війн. Змінювався соціально-політичний, економічний, культурний уклад життя цілих держав. Багато хто з діючих нині конституцій були прийняті саме в цей час.

Тоді ж з'явилися і перші спроби класифікацій світових конституцій, з'ясування найбільш кращою з них, спроби створення світового стандарту. Зрозуміло, провідна роль в цей належала США, за зразком конституції яких написані основні закони багатьох латиноамериканських держав. У той же час, багато країн шукали свій шлях у конституційному будівництві, намагалися враховувати традиції своєї держави. У цьому сенсі, більшість конституцій унікальні і втиснути їх в жорсткі рамки класифікацій іноді не представляється можливим.

Конституція (від лат. *constitutio* – установа, устрій) у матеріальному розумінні – писаний акт, сукупність актів або конституційних звичаїв, які проголошують і гарантують права й свободи людини та громадянина, а також визначають основи суспільного ладу, форму правління й територіального устрою, основи організації центральних і місцевих органів влади, їх компетенцію і взаємовідносини, державну символіку та столицю; у формальному розумінні – це закон або група законів, які мають вищу юридичну силу стосовно інших законів [1, с. 122].

Сутність конституції виявляється в її внутрішній основі, змісті, найважливіших якостях і властивостях, які визначають

усі специфічні та функціональні характеристики основного закону суспільства й держави. Навряд чи можна стверджувати, що будь-яка конституція є конституцією виключно держави чи суспільства. Як свідчить практика переважної більшості країн, конституції поряд із закріпленням основ державного ладу, найважливіших державних інститутів визначають також вихідні положення, що характеризують певний суспільний устрій, систему власності, соціально-економічні й політичні відносини, рівень духовного життя країни.

Будь-яка конституція виникає й діє передусім для того, щоб визначити устрій (лад) держави, а не суспільства, проте вона не може бути індиферентною до проблем суспільства [2, с. 83-84].

Конституція – це не програма розвитку держави і суспільства чи відповідних дій у межах цього розвитку. Вона ґрунтується передусім на реальних досягненнях суспільства. Конституції зазвичай приймаються на різких зламах розвитку суспільств. Тому цілком логічно, що в конституціях багатьох країн поряд зі статтями, що закріплюють становище, яке склалося в певній сфері державного будівництва й розвитку суспільства, існують норми, які ще тільки слід реалізувати. За словами німецького соціаліста Ф. Лассаля, чинна конституція – це фактичне співвідношення сил у країні; писана конституція лише тоді надійна й має значення, коли є точним відтворенням реальних співвідношень соціальних сил [3, с. 72].

Конституція – категорія історична. Окремі елементи конституції були сформульовані у працях давньогрецьких філософів, зокрема Платона і Арістотеля, указах імператорів Стародавнього Риму, які мали силу джерел права, актах конституційного типу – хартіях.

Поява конституцій у сучасному їх розумінні пов'язана з епохою буржуазних революцій. Першими такими конституціями вважаються конституції штатів Північної Америки: Декларація прав Віргінії (1776 р.), Білль про права Пенсільванії (1776 р.), конституція Північної Кароліни (1776 р.), конституція Меріленда (1776 р.), конституційні акти інших штатів. У 1787 р. установчими зборами була розроблена і згодом конституційними конвентами штатів ратифікована конституція США [4, с. 97].

До перших конституцій також належать Конституція Пилипа Орлика 1710 року, а також конституції Франції й Польщі 1791 року.

Протягом першої половини XIX ст. конституції були прийняті майже в усіх країнах Західної та Центральної Європи, а у другій його половині – у країнах Латинської Америки, Канаді й Новій Зеландії.

Конституція становить основу правової системи держави. Це означає, що норми всіх галузей права, нормотворча і правозастосовча діяльність щодо здійснення правових приписів повинні бути зорієнтовані на конституцію.

Конституція – категорія політична. Її норми безпосередньо пов'язані з політикою держави; у конституції закріплюються основні засади політики держави і суспільства. Конституції притаманна велика єднальна сила щодо охоплення всіх верств населення, усіх політичних сил процесом досягнення порозуміння в суспільстві.

У конституційному праві розрізняють фактичну і юридичну конституції.

Фактична конституція – це наявний суспільний устрій (конституційний лад), основою якого є ті об'єктивні відносини, які визначають найсуттєвіші економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства. Іншими словами, фактичну конституцію становлять органічно взаємопов'язані економічна, політична і соціальна основи суспільства. Фактична конституція існує в будь-якому (у тому числі безкласовому) у суспільстві незалежно від того, чи має юридичне закріплення.

Юридична конституція є офіційним визнанням фактичного стану речей, засобом правового впорядкування реальних суспільних відносин.

Фактична і юридична конституції цілком самостійні явища, які не можна ототожнювати. Проте юридичну конституцію можна вважати похідною від фактичної. Фактична конституція зазвичай випереджає юридичну в часі.

Фактична конституція визначає структурні й функціональні характеристики юридичної конституції, основними з яких є реальність і відповідність фактичним конституційним відносинам, без чого конституція є фіктивною. Якщо фактична

і юридична конституції збігаються, то конституційна система є реальною, якщо ж вони не збігаються, існують відокремлено, то конституційна система є фіктивною, нереальною [5, с. 107].

Розбіжності між фактичною і юридичною конституціями можуть існувати в будь-якій країні. І це природно, оскільки певна їх розбіжність запрограмована власне розвитком конституції. Однак у країнах розвиненого конституціоналізму ця розбіжність недовготривала: юридична конституція вчасно достосовується до фактичної. Це стабілізує суспільні відносини, упорядковує їх згідно з цілями і завданнями конституційно-правового регулювання.

Існують різні класифікації конституцій. За часом дії конституції поділяють на тимчасові та постійні. Часта зміна конституції зумовлюється нестабільністю політичної та економічної обстановки, частою зміною верхніх ешелонів влади. Так, до середини 60-х років ХХ ст. історія Гаїті налічувала 23 конституції, Венесуели – 22, Болівії – 20. Фактично кілька конституцій було прийнято в Україні впродовж 1917-1920 рр. (універсали, гетьманські закони, власне конституції). За державним режимом конституції бувають демократичні та авторитарні (у тому числі тоталітарні), за формою правління – монархічні та республіканські, за формою територіального устрою – федеративних та унітарних держав, за порядком внесення змін і доповнень – гнучкі, жорсткі та змішані.

Залежно від процедури прийняття розрізняють конституції открийовані (даровані), «народні» (тобто прийняті на підставі проведення референдуму), прийняті парламентом, установчими зборами, місцевими представницькими органами.

Конституції різняться за формою і структурою. Форма конституції – це спосіб відтворення і організації конституційних норм та інститутів. Конституція може функціонувати у вигляді моно-конституційного акта чи сукупності актів. Конституції першого виду називають ще кодифікованими, другого – некодифікованими. До першого виду належать колишні радянські конституції, колишні конституції Німеччини, Іспанії, Мексики, до другого – конституції Швеції і колишньої Чехословаччини. Конституція Великої Британії належить до конституцій змішаного виду. Вона об'єднує парламентські закони, судові

рішення-прецеденти, доктринальні тлумачення, статuti, конституційні угоди, які містять так звані конвенційні норми. Іноді з'являються і тимчасово діють неписані конституції, які не мають формального закріплення (наприклад, у Румунії) [4, с. 101–102].

У сучасній правовій науці існує необхідність систематизації конституційного досвіду різних країн, а для цього необхідно класифікувати колишні та існуючі конституції за різними підставами.

1. Конституционное право. Энциклопедический словарь / ред. С. А. Авакьян. – М.: Норма, 2000. – 675 с.

2. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Бапрабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.

3. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2006. – 344с.

4. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / В. О. Ріяка (кер. авт. кол.), В. С. Семенов, М. В. Цвік та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 512 с.

5. Фрицький О. Ф. Конституційне право України / О. Ф. Фрицький. – К.: Юрінком-Інтер, 2002. – 536 с.

О. М. Ілюшик,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6*

Р.-А. Р. Дмитрук,

*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Визначальна роль і значення для державотворення та правотворення в Україні конституційних цінностей і пріоритетів, принципів верховенства права, демократизму, конститу-

ційної законності, визнання людини найвищою соціальною цінністю як основних орієнтирів, що зумовлюють сутність та спрямованість розвитку сучасного суспільства, обумовили звернення до проблематики конституціоналізму. Конституцією України закріплено нормативно-правову основу конституціоналізму, проте процес практичної її реалізації свідчить про необхідність здійснення конституційної та політичної реформ.

«Конституціоналізм» (франц. *Constitutionnalisme*, від лат. *Constitution* – устрій, установлення, положення) – доктринальне поняття, вживане як в юридичній науці, так і в суспільних науках загалом. Передусім конституціоналізм трактують як політико-правову ідеологію, історично пов'язану з феноменом конституції як основного закону держави. Водночас конституціоналізм асоціюють з певними методами управління державними справами. Крім того, конституціоналізм також розглядають як практику відповідного регулювання суспільних відносин [1, с. 387]. Під конституціоналізацією варто розуміти закріплення системи суспільно-олітичних відносин, які панують у державі і суспільстві, в основному законі країни – конституції. Наявність конституції є показником конституційності держави тільки в тому випадку, коли положення, закріплені в конституції, реально втілені в державній організації і суспільних відносинах, неухильно виконуються органами влади і громадянами [2].

Світове співтовариство має досить багатий досвід формування ідеології конституціоналізму. В Україні конституціоналізм є порівняно новим явищем, що характеризується науково-практичною невизначеністю його сучасного змісту, та, маючи певні історичні витоки, знаходиться у стадії свого теоретичного формування та практичного втілення в сучасні конституційно-правові реалії.

Конституціоналізм як конституційно-правова цінність покликаний запобігати концентрації влади в одних руках, тобто узурпації влади. Систему сучасного українського конституціоналізму спрямовано на обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства, прав та інтересів людини і громадянина для визнання, забезпечення, захисту конституційно-правової свободи людини. У зв'язку з цим актуалізують-

ся проблеми ефективності механізму «стримувань і противаг» у системі поділу державної влади, а також організації публічної влади на місцях, зокрема через удосконалення місцевого самоврядування як фактора, що стримує виконавчу владу на рівні місцевого управління, та як дієвого інституту громадянського суспільства, формування якого є необхідною соціальною передумовою конституціоналізму [3].

Втім в Україні ще не створено необхідних соціально-правових передумов конституціоналізму, не існує відповідних концептів конституціоналізму, організації та механізму функціонування публічної влади (державної та публічно-самоврядної), не є ефективним механізм забезпечення та охорони конституційного правопорядку, прав та свобод людини і громадянина.

Організаційні основи опосередковує конституція. Конституціоналізм – це цілісна система, наявність якої забезпечує конституційний характер держави та водночас є гарантією демократії. Самого визнання в Конституції (та інших актах) принципів такої системи, без одночасного запровадження необхідних інститутів та механізмів, недостатньо для її виникнення, що підтверджено і українським досвідом. Відобразивши у конституційному тексті загальновизнані засади конституціоналізму, проте не створивши необхідних механізмів, в результаті чого з'явилася свавільна влада, що є несумісним з самим поняттям конституціоналізм [4, с. 93–94].

Конституціоналізм як феномен має складну філософсько-політико-соціально-правову природу та охоплює три основні складові: ідеологію, філософсько-правову доктрину та конституційний механізм владарювання (конституційну систему управління). У широкому значенні він є системою взаємовідносин між людиною, суспільством та державою, у яких реально забезпечені права та свободи людини і громадянина, суспільство є вільним, а державна влада реально обмежена конституційними засобами. У вузькому значенні він зводиться до конституційної системи правління (механізму владарювання), що є системою суб'єктів, інститутів, форм, засобів та методів правління у державі, заснованих на ідеях свободи, верховенства

права та демократії. В той час, як ідеологічні та доктринальні основи конституціоналізму мають універсальний характер, конституційна система правління є явищем національним.

Кожній державі притаманний власний конституційний механізм владарювання, що охоплює своєрідний набір елементів, таких як жорсткий чи гнучкий розподіл влади, парламентаризм чи президенталізм, федералізм чи унітаризм, референдум як активна чи пасивна форма народовладдя і прийняття рішень тощо. Такий набір елементів не є випадковим, він має бути збалансованим та забезпечувати функціонування відповідної системи відповідно до вказаних засад, враховуючи національно-культурні та ментальні особливості кожного народу [5, с. 72].

Конституціоналізм є історичним явищем, оскільки розглядається як глибинне інтелектуальне напрацювання видатних учених певної епохи, яке дістає свій вияв у національній політико-правовій думці. Першість в українському конституціоналізмі належить гетьманові у вигнанні Пилипу Орлику, за власної ініціативи якого у 1710 році на теренах України з'явилася перша конституція. Важливим етапом у становленні конституціоналізму є видання С. С. Дністрянського. Основи теорії конституціоналізму учений виклав у наукових працях «Україна», «Нова держава», «Загальна наука права й політики» та ін. Відомий учений Б. О. Кістяківський обґрунтував ідею правової (конституційної) держави у своїх працях «Держава правова і соціалістична», «Суспільство та індивід» та ін.

На зламі XIX–XX століть значний внесок у концепцію конституційно-державного будівництва вніс вітчизняний учений М. С. Грушевський, який став провідником утвердження конституційно-правових реформ на території України. З-під його пера вийшли у світ не лише ґрунтовні наукові праці «Конституційне питання і українство в Росії», «Наша політика», «Вільна Україна», «Початки громадянства, генетична соціологія»; за його ініціативи були розроблені важливі нормативно-правові акти, зокрема універсали Української Центральної Ради, Конституція УНР від 29 квітня 1919 року.

Формування конституціоналізму було тривале і ще не завершилось, однак вище перераховані праці стали певним своє-

рідним поштовхом і сформували зсади сучасної Конституції України прийнятої 28 червня 1996 року.

Конституціоналізм як доктринальне вчення є динамічним явищем, яке постійно вдосконалюється і збагачується новими теоретичними напрацюваннями і певними практичними здобутками.

На думку М. Оніщука, швидкий перехід до демократії, прийняття Конституції на базі ліберальних західних моделей випереджали перехідний стан пострадянського суспільства й еліт. Слабке громадянське суспільство, відсутність незалежного правосуддя, хиткі традиції прав людини викликають деформації цінностей конституціоналізму. Наявна проблема конституційного буття – той розрив, що складається між конституційними деклараціями та конституційною реальністю. Головний родовий дефект української Конституції полягає в тому, що еліти постійно намагаються використати її як інструмент перерозподілу влади, легітимації власних інтересів. Тому пострадянський конституціоналізм формується у постійній динаміці політичної боротьби. Парадокс українського конституціоналізму полягає також у тому, що, з одного боку, Конституція визначає правила гри, довгострокову політичну кон'юнктуру, а з іншого – саме політики, котрі конкурують за владу, приймають рішення, якою має бути Конституція. Звідси Конституція залишається продуктом, по суті, елітних домовленостей. Саме «політичні війни» еліт знижують якість політичних інститутів, що встановлюються Конституцією. Тому одним із головних фокусів конституційного процесу має бути конституційне творення сучасного парламентаризму та відповідального урядування [6, с. 3–4]. В Україні на сучасному етапі її розвитку ще не створено необхідних соціально-правових передумов конституціоналізму, не існує відповідних концепцій конституціоналізму, організації та механізму функціонування публічної влади (державної та публічно-самоврядної), не є ефективним механізм забезпечення та охорони конституційного правопорядку й конституційної законності.

Отже, однією з головних перепон на шляху до утвердження конституціоналізму є невідповідність тексту нормати-

вно правових актів реаліям життя, слабка політична позиція громадян, які фактично не готові до утвердження нових принципів в державі, а також державна влада, яка перешкоджає конституціоналізму постійними змінами законів і Конституції в свою користь.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [esnphlgnaianjnkcmbrancdjoidceilk/http://www.academy.gov.ua/pdf](http://www.academy.gov.ua/pdf/esnphlgnaianjnkcmbrancdjoidceilk/http://www.academy.gov.ua/pdf)

3. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А. Р. Крусян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [esnphlgnaianjnkcmbrancdjoidceilk/http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1571/Krusyan.pdf?sequence=1](http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1571/Krusyan.pdf?sequence=1)

4. Барабаш Ю. Г. Український конституціоналізм як пріоритетний об'єкт наукових досліджень / Ю. Г. Барабаш // Наука Конституційного права України: сучасний стан на напрямки розвитку. – Х.: Право, 2009. – С. 93–99.

5. Бориславська О. М. До питання про сутність конституціоналізму та передумови його формування в Україні / О. М. Бориславська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/pdf>

6. Оніщук М. В. Український конституціоналізм: від кризи – до ладу / М. В. Оніщук // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – №17. – С. 3–4.

Н. В. Ільків,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник декана факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У Конституції України закладено певну модель взаємовідносин держави і суспільства, за якою держава обслуговує громадянське суспільство, зокрема в екологічній сфері, яка є важливою складовою національної безпеки.

Стаття 50 Конституції закріплює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу та поширення інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту. Однак реально існуючі ризики для життя і здоров'я людини, обумовлені наявними природними явищами і стихіями та прискореним розвитком виробничих сил, які, підсилюючи соціально-економічну безпеку суспільства і держави, водночас характеризуються негативними екологічними впливами, зокрема зниженням якості довкілля та підвищенням загрози для життя і здоров'я людини зумовили те, що останнім часом в еколого-правовій літературі досліджуване право почали розглядати з точки зору забезпечення екологічної безпеки.

Так, В. І. Андрейцев у своїх роботах відзначає, що право на безпечне навколишнє середовище є основою більш ємного поняття – права на екологічну безпеку [1, с. 42].

Під цим правом він пропонує розуміти такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно-небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві.

Слід погодитися з Т.О.Третьяком, на думку якого характер об'єкта права громадян на екологічну безпеку, на відміну від об'єкта права на безпечне довкілля, зумовлює розширення змісту цього права [2, с. 26].

Запропонований підхід більш точно відтворює потребу людей і громадян в екологічній безпеці і повинен знайти місце у Конституції.

Також слід підтримати висновок, зроблений в останніх наукових роботах з конституційного права, про суб'єктивність підходу законодавця до включення в Основний закон одних,

об'єктивно існуючих і передбачених міжнародно-правовими актами суб'єктивних прав (на екологічну інформацію), і повне ігнорування інших (на участь у прийнятті рішень, що стосуються довкілля) [3, с. 8].

Звідси випливає цілком логічний висновок про доцільність закріплення у Конституції тільки базового екологічного права – права на екологічну безпеку, без вказівки на інші екологічні права, що виступають засобом його реалізації.

Ще одним з важливих аспектів проблематики конституційних екологічних прав людини є питання про їх обмеження. Норма, яка міститься в ст. 64 Конституції України і передбачає можливість обмеження екологічних прав, закріплених ст. 50 Конституції, в умовах воєнного або надзвичайного стану, необґрунтована.

Умови воєнного чи надзвичайного стану не можуть бути законними підставами для обмеження права на безпечне довкілля та інших, що з ним пов'язані. Тим більше, що Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» (ст. 2) закріплює: «Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства».

Підтримуючи висловлену Т. В. Грушкевичем думку, вважаємо, що досягнення вказаної мети неможливе без забезпечення екологічної безпеки, тому право на безпечне довкілля взагалі не повинно підлягати будь-яким законодавчим обмеженням [4, с. 395].

Таким чином, актуальним і необхідним є проведення пошуку адекватних реаліям ХХІ століття варіантів закріплення у Конституції норм про охорону навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечен-

ня екологічної безпеки. Це дозволить підвищити ефективність дії конституційних норм і створить належну систему гарантій прав кожного на екологічну безпеку.

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посібник / В. І. Андрейцев. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.

2. Третяк Т. О. Поняття реалізації права на екологічну безпеку / Т. О. Третяк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юрид. науки. – 2013. – Вип. 65–66. – С. 23–26.

3. Фокин А. В. Экологические права и обязанности человека и гражданина (теоретико-правовой аспект): автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук / А. В. Фокин. – Волгоград, 2006. – 21 с.

4. Грушкевич Т. В. Конституційні засади екологічного інформаційного забезпечення / Т. В. Грушкевич // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право. – 2011. – Вип. 1. – С. 394–399.

О. В. Ільницький,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного та фінансового права

Львівського національного університету

імені Івана Франка

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВОЮ СОЦІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Сьогодні в Україні активно відбувається конституційний процес, який повинен завершитися новою редакцією суспільного договору у формі оновленої Конституції. Більшість досліджень, фахових обговорень та суспільної уваги прикуто до питань реформи інституційної структури держави, пошуку нового балансу у механізмі ваг та стримувань між гілками влади. Водночас, суть конституційного урядування життя особи у державі сконцентрована у статтях, які регламентують права, свободи та обов'язки, механізми їхнього забезпечення через визначення нормативних гарантій.

Безперечно, у реаліях сьогодення говорити про забезпечення державою виконання її функцій, в тому числі щодо правової охорони особи, її прав та свобод неможливо без аналізу спроможності сфери публічних фінансів. Українська правова система знає багато негативних прикладів, коли визначені високі стандарти забезпечення прав особи залишаються декларативними положеннями з підстав відсутності фінансових передумов можливості їхнього впровадження у життя. Проголошення принципу верховенства права, що визначає декларативне існування Української держави як правової та соціальної, встановлює примат прав особи у відносинах із державою, залишаючи за останньою сервісну функцію щодо забезпечення досягнення інтересів приватної особи.

На думку О. В. Музики-Стефанчук, положення про дотримання у фінансовому праві ст. 3 Конституції України слід відносити до групи «нереальних положень у фінансовому праві України», оскільки чим більше держава витрачає на свого громадянина, тим більше цей громадянин (чи його нащадки) віддаватиме державі у майбутньому. За все треба платити, навіть за декларативні норми Конституції України.

Основним джерелом фінансування видатків на забезпечення виконання державою її завдань і функцій є доходи її бюджету. І якщо у економічній теорії, взаємозв'язок між дохідною та видатковою частиною є прямим, чітким та послідовним, то з точки зору об'єктивного права їхнє співвідношення є одним з елементів диференціації фінансово-правового режиму.

Станом на сьогодні доводиться констатувати об'єктивну реальність – виконання державою своїх зобов'язань перед громадянами перебуває у прямопропорційній залежності від її фінансових можливостей.

Нормативний принцип збалансованості передбачає, що повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період. Принцип збалансованості є одним з двох принципів, за якими можна визначити дуалістичний статус та природу, оскільки не лише закріплений у ст. 7 БК України, але й у ч. 3 ст. 95 Конституції України.

Що ж до конкретного значення збалансованості як принципу бюджетної системи, то головна його мета не у забезпеченні повної математичної рівності між дохідною та видатковою частиною, оскільки така декларація є до певної міри фікцією, а «недопущення неконтрольованого дефіциту та профіциту бюджету» [1, с. 22].

Водночас, прогресивне зростання вимог, які особа пред'являє до держави, на сьогодні не відповідає обсягу фінансових ресурсів, які може забезпечити система власних доходів держави. Дотримання принципу збалансованості, який є об'єктивно зумовленою математичною співмірністю між дохідною та видатковою частиною, вимагає від держави зменшення власних видатків, оскільки збільшення доходів в цих умовах є неможливим, як і отримання відповідної допомоги із зовнішніх джерел фінансування (міжнародні фінансові організації не надають допомоги на фінансування соціальних програм). Через це відбувається постійний наступ на сферу прав людини та їхніх нормативних гарантій, виходячи з кон'юнктури фінансово-економічного становища держави.

Практика діяльності Конституційного Суду України останніх років утверджує правореалізаційну позицію, яка піддається жорсткій критиці з точки зору забезпечення прав людини у державі (особливо, соціально-економічних), але при цьому має логічне емпіричне економічне обґрунтування – забезпечення загальносуспільних потреб за рахунок коштів публічних фондів (бюджетів, фондів соціального страхування) (фактично, здійснення видатків) залежить від фінансових можливостей держави (спроможності дохідної частини її бюджету), яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України, з огляду на що, навіть, визначив, що передбачені законом соціально-економічні права не є абсолютними (п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 № 3-рп/2012, п. 2.1. мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 № 20-рп/2011, п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 08.10.2008 № 20-рп/2008).

Вказана концепція сприйнята український органом конституційної юрисдикції із положень міжнародних стандартів у сфері прав людини (зокрема, ст. 22 Загальної декларації прав людини передбачає врахування при визначенні розміру соціальних виплат і допомоги фінансових можливостей держави). Таким чином, вказана практика визначає відсутність абсолютного характеру у групи соціально-економічних прав, а зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги вважається конституційно допустимою до тих меж, за якими ставиться під сумнів сама сутність змісту права на соціальний захист.

Крайньою формою розвитку такої загрозливої тенденції є досвід конституційних змін в Угорщині, що відбулися у 2011 році (набули чинності з 01.01.2012). Проблема збалансованості бюджету «червоною ниткою» проходить по всьому тексту Основного закону Угорщини, ставлячи Конституційний суд та загальні суди у залежність не лише від принципу верховенства права, але й збалансованого, прозорого та сталого управління бюджетом та, створюючи нормативне протистояння права (прав людини) та економічної доцільності – «Доти, поки державний борг перевищує половину валового внутрішнього продукту, Конституційний суд може, в межах своєї компетенції, перевірити закони про державний бюджет та його реалізацію, види центральних податків, зобов'язань, пенсійних і медичних внесків, митних та центральних умов для місцевих податків на відповідність Основному закону або скасовувати попередні акти лише у зв'язку з порушенням права на життя та людську гідність, права на захист персональних даних, свободи думки, совісті, релігії, права, пов'язаного з угорським громадянством...» [2].

Європейський Суд з прав людини аналізує вказану проблему з позицій забезпечення майнового інтересу особи (ст. 1 Першого Протоколу). Зменшення або припинення достатньою мірою встановлених пільг може становити втручання у мирне володіння майном. Таке, за неодноразовими нагадуваннями Суду, може відбуватися лише законно та має переслідувати легітимну мету «в інтересах суспільства». Будь-яке втручання

має також бути обґрунтовано пропорційним переслідуваній меті. Іншими словами, має зберігатися «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами щодо захисту основоположних прав особи. Необхідного балансу не буде досягнуто, якщо на відповідну особу або осіб буде накладений особистий та надмірний тягар (п.п. 23, 25–26 ухвали щодо прийнятності від 03.06.2014 у справі «Великода проти України» («Velikoda v. Ukraine»), заява № 43331/12).

Таким чином, оцінюючи факти по справі про зменшення розміру пенсійних виплат категорії осіб, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи, Європейський Суд з прав людини звернув увагу, що зменшення пенсії було обумовлено міркуваннями економічної політики та фінансових труднощів, з якими стикнулася держава.

За відсутності будь-яких доказів щодо протилежного та, визнаючи, що держава-відповідач має широке поле свободи розсуду щодо досягнення балансу між правами, що є предметом спору, та економічною політикою (див. ухвалу щодо прийнятності від 08.10.2013 у справі «Да Консесау Матеуш та Сантуш Жануаріо проти Португалії» («Da Conceição Mateus and Santos Januario v. Portugal»), заяви № 62235/12 та № 57725/12) (п. 28 ухвали щодо прийнятності від 03.06.2014 у справі «Великода проти України» («Velikoda v. Ukraine»), заява № 43331/12)).

Принцип збалансованості дохідної та видаткової частин бюджету повинен бути не просто «прагненням», а закріпленим у новій редакції Конституції України як один із обов'язкових критеріїв оцінки професійності бюджетної політики держави. Водночас він не може застосовуватися як однозначне виправдання щодо вибіркового ухилення держави від виконання своїх зобов'язань у соціально-економічній сфері.

Для забезпечення цієї мети, у новій редакції Конституції України повинні бути закріплені емпіричні економічні показники-індикатори такої збалансованості, щоб свобода розсуду держави для досягнення балансу мала контрольовані дискреційні межі та була законною та передбачуваною для її громадян – обґрунтований пропорційний розмір видатків на реалі-

зацію окремих соціально-економічних прав до валового внутрішнього продукту; закріплення граничного обсягу дефіциту, в тому числі із врахуванням рекомендацій та об'єктивного взаємозв'язку між дефіцитом, боргом, структурою боргу та обсягом валового внутрішнього продукту, що відповідає вимогам рамових європейських норм у сфері організації бюджетної системи (Council Regulation (EC) No 479/2009 of 25 May 2009 on the application of the Protocol on the excessive deficit procedure annexed to the Treaty establishing the European Community).

1. Бандурка О. М. Бюджетне право України: підручник / О. М. Бандурка, О. П. Гетьманець. – Х.: НУВС, 2003. – 152 с.

2. Лемак В. Конституційне «перезавантаження» в умовах кризи: угорський рецепт для України / Василь Лемак // Дзеркало тижня. – 2012. – 6 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gazeta.dt.ua/POLITICS/konstitutsiyne_perezavantazhennya_v_umovah_krizi_ugorskiy_retsept_dlya_ukrayini.html

Д. І. Йосифович,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету № 3
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «ЗАКОННІСТЬ»

Однією з невирішених адміністративно-правовою наукою проблем є розмежування таких категорій, як законність та дисципліна.

Вказані категорії в державному управлінні у значній мірі визначаються відповідальністю, яка формується на основі послідовної взаємодії трьох складових: усвідомлення обов'язку, оцінки поведінки та накладення санкцій.

З теоретичного і нормативного поглядів найбільш дієвою є юридична відповідальність, яка безпосередньо пов'язана

з неправомірними вчинками і діями людей, а в суб'єктів органів державної влади – з правопорушеннями та неправомірними рішеннями з боку посадовців та службовців. Важливим засобом забезпечення законності, раціональності й правопорядку у суспільстві виступає дисципліна, яка є формою суспільного зв'язку та свідчить про визнання і дотримання людиною узгоджених правил та норм.

Зміцнення законності об'єктивно веде до посилення дисципліни, і навпаки, послаблення державної дисципліни, відсутність належного порядку, створює ґрунт для порушень принципу дотримання законності.

Деякі науковці притримуються думки про те, що законність поглинає собою дисципліну, інші вважають навпаки, а ще інші вказують на синонімічний характер названих категорій.

Вбачається, що природа законності й дисципліни є відмінною. Для дисципліни притаманною є внутрішньо-організаційна спрямованість, оскільки відносини дисципліни передбачають наявність підлеглості, підпорядкованості та субординації. Законність, натомість, вирізняється зовнішньою спрямованістю.

Варто звернути увагу на наявність певних проблем і у питанні співвідносності законності та правопорядку.

Оскільки законність є вимогою дотримання, виконання правових норм та процесу їх реалізації, то правопорядок є вже фактичним станом упорядкованості суспільних відносин. У даному випадку за причинно-наслідковим зв'язком законність називають причиною, а правопорядок – наслідком.

Законність у державному управлінні формується в певних умовах. З одного боку – це логічне моделювання бажаних суспільних відносин і закріплення його в законодавчій нормі, а з іншого – це реальний стан суспільних відносин, що є результатом практичної реалізації юридичних норм. Останнє позначається поняттям «правапорядок» і розглядається як система стабільних правових зв'язків і відносин, що є в державі, суспільстві, між людьми, і які забезпечують їх потреби, інтереси та цілі, а також сприяють гармонізації та раціоналізації суспільного розвитку.

Правопорядок виступає кінцевим результатом реалізації права. Вважають, що судова гілка влади поєднує реалізацію принципу законності як результату діяльності всіх суб'єктів права зі встановленням фактичного правопорядку, оскільки законні судові рішення наближають абстрактний правопорядок до фактичного. Законність і правопорядок виступають як основа, ядро порядку в суспільстві, як умови і необхідні елементи демократії, як загальнолюдські цінності.

Дуже часто, коли йдеться про законність, в юридичній літературі вживаються поняття «забезпечення» та «дотримання» при характеристиці стану законності в різних сферах суспільних відносин

Слово «дотримуватися» означає діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чим-небудь; точно, без відхилень виконувати, здійснювати що-небудь обіцяне, згадане, потрібне і т. ін. Слово «забезпечувати» означає створювати надійні умови для здійснення чогось, гарантувати кому-небудь щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1].

Засобами забезпечення законності вважають процеси фактичного зовнішнього вираження діяльності компетентних органів і організацій по запобіганню, виявленню, усуненню порушень законності та притягненню винних до відповідальності. Дотримання законності пов'язане з діяльністю скерованою на підтримання її певного стану на визначеному рівні, в той час коли забезпечення законності асоціюється з більш активним видом діяльності, метою якого є встановлення бажаного рівня або ж його відновлення у випадку порушення незаконними діями.

Схожа ситуація склалася з використанням словосполучень «законність притягнення до адміністративної відповідальності» та «законність накладення адміністративних стягнень». Так, у першому випадку йдеться про початкову стадію провадження у справах про адміністративні правопорушення, а саме про дії направлені на кваліфікацію вчиненого діяння та причетності певного суб'єкта до його вчинення.

Як зазначає О. І. Остапенко, термін «кваліфікація правопорушень» застосовується в юридичній науці у двоякому

значенні: як логічний процес пізнання юридичної суті вчиненого у реальному житті протиправного діяння, і як кінцеве судження, отримане в результаті процесу пізнання, що має юридичну оцінку вчиненого правопорушення [2, с. 163].

Практичне значення кваліфікації полягає у забезпеченні принципів законності, об'єктивної істини, відповідності стягнення вчинку [3, с. 66].

На наше переконання, саме цей етап займає чільне місце серед чинників, які безпосередньо впливають на законність притягнення до адміністративної відповідальності шляхом накладення адміністративних стягнень.

Відповідно до статті 245 КУпАП провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється у точній відповідності з законом [4].

Даний принцип виражає провадження у справах про адміністративні правопорушення як суто юридичну діяльність, що здійснюється тільки на основі спеціальних процесуальних норм. Причому зміст даного принципу не обмежується лише суворим дотриманням законів, а й належним виконанням і застосуванням цих актів.

Останнє має важливе значення, адже від ефективності застосування цих актів в значній мірі залежатиме рівень адміністративно-правової охорони відповідних суспільних відносин.

1. Словник української мови, тт. 1–11. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1: А–В, містить 18077 слів / ред.: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. Й. Горещкий, Н. І. Швидка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>

2. Остапенко О. І. Кваліфікація адміністративних порушень / О. І. Остапенко. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ, 2000. – 173 с.

3. Маринюк М. В. Корупційні делікти в системі адміністративних правопорушень та напрями їх запобігання / М. В. Маринюк // Науковий вісник ЛьвДУВС (серія юридична). – 2011. – № 1 (2). – С. 63–68.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

Р.-В. В. Кісіль,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету №6,*

М. А. Денисюк,
*студент факультету №6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТ ТА МЕТОДІВ ПРОТИДІЇ ПРОСТИТУЦІЇ

Трансформаційні процеси, які відбуваються після розпаду Радянського Союзу, торкнулися всіх аспектів суспільного життя. Разом із демократією в країні з'явилися економічна криза, політична нестабільність, різке збіднення значної частини населення, втрата ціннісних орієнтирів у культурі, недоліки в стратегічних питаннях освіти та виховання. Все це впливає на моральне виховання та духовний стан молодого покоління. Поряд з наркоманією, токсикоманією, алкоголізмом та іншими негативними проявами, «розквітає» проституція.

За оціночними даними соціологів, в 2015 році в Україні до комерційного сексу в середньому було залучено 50 тисяч жінок. За інформацією О. Балакіревої, кожна шоста-сьома повія – неповнолітня [1]. Це є найтривожнішим, коли вік дітей, яких залучають до заняття проституцією, продовжує знижуватися. Сьогодні в державі майже неможливо встановити реальну кількість осіб, що займаються проституцією. Офіційно особу можна назвати проституткою лише тоді, коли на неї за таке заняття було накладено адміністративне стягнення.

Проституція – це залучення до безладних статевих відносин інших осіб, крім подружжя, в обмін на негайну оплату грошима чи іншими цінними речами. Термін «проституція» походить від латинського слова «виставляти привселюдно». Отже, під проституцією розуміють позашлюбні статеві відносини за плату, що не мають у своїй основі почуттєвого потягу. Існують

й інші визначення негативного соціального явища «проституція». За висловом В. А. Вариводи, «проституція – це сфера знеособлених емоційно, позашлюбних, безладних, здійснюваних за плату статевих стосунків» [2].

Під втягненням у заняття проституцією розуміють дії, внаслідок яких особа спонукається до зайняття проституцією, залучається до неї, у особи виникає бажання поводитися певним чином.

Дослідники виділяють основні види проституції за суб'єктом: чоловіча й жіноча, доросла та дитяча. А також, наступні важливі ознаки проституції:

- як роду занять – задоволення сексуальних потреб клієнтів;

- за характером – систематичні статеві зв'язки з різними особами без почуттєвого потягу і спрямовані на задоволення статевої пристрасті клієнта в будь-якій формі;

- згідно мотиву занять – заздалегідь погоджена винагорода у вигляді грошей чи матеріальних цінностей, що є основними або додатковими джерелами існування особи, що надає секс-послуги [3].

У нашій країні кримінальна відповідальність за заняття проституцією була скасована (Законом України № 3316-IV від 12.01.2006 р.). На сьогоднішній день кримінальна відповідальність передбачена за організацію заняття проституцією, зокрема ст. 303КК України: «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» [4]. Особливу увагу хотілося б приділити частинам 3 та 4 даної правової норми, які стосуються вчинення вказаних дій щодо неповнолітніх та малолітніх осіб. Адже на сьогоднішній день особливе занепокоєння становить всезростаюча кількість випадків втягнення у заняття проституцією саме цієї категорії осіб. Суспільна небезпечність вказаного злочину, коли він вчиняється стосовно неповнолітніх, підвищується, адже неповнолітні особи – це найбільш вразлива частина суспільства.

А. Галагузова, наголошує, що характерними особливостями проституції неповнолітніх є: неусвідомленість здійснюваних вчинків; відсутність усвідомлення загрози криміналізації своєї поведінки та способу життя; неусвідомленість наслід-

ків своєї поведінки для фізіологічного, психічного та духовного здоров'я; правовий нігілізм, що пов'язаний з асоціальним оточенням; підвищений рівень тривожності в неповнолітніх дівчат-повій; сексуальні контакти у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Сама ж проституція кримінально-караною не є, – вона відноситься до адміністративних правопорушень: ст. 181-1 «Заняття проституцією» кодексу України про адміністративні правопорушення). Зокрема, дана стаття передбачає попередження або штраф у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного штрафу, доведеться сплатити від восьми до п'ятнадцяти мінімумів.

Стрімке поширення даного негативного суспільного явища в нашій країні зумовлює необхідність розроблення та запровадження ефективних програм її профілактики та подолання. Однією з важливих передумов при розробленні таких програм є ви-вчення і врахування різноманітних причин та негативних суспільних наслідків, до яких призводить цей вид девіації. Поширенню цього явища, на думку науковців, сприяють наступні групи причин проституції неповнолітніх [5]:

А) Соціальні: соціальна нерівність в країні; порушення принципів соціальної справедливості; деформація ціннісних орієнтацій, низька соціонормативна культура суспільства; сексуальна реклама та сексуальна пропаганда у ЗМІ; послаблення соціального і правового контролю з боку держави (поліції, школи, медичних закладів).

Б) Соціально-політичні: корупція в органах влади; нестабільність політичного устрою держави; відсутність чіткого механізму законодавчого регулювання проституції; ігнорування нормативно-правових актів регулювання проституції.

В) Соціально-економічні: соціально-економічна нестабільність в державі; криміналізація економіки держави; наявність тіньової економіки; бідність; безробіття; зубожіння населення; деформації у сфері розподілу благ; деформація споживачьких установок; соціальна нерівність; бажання неповнолітніх швидко стати матеріально незалежними.

Г) Психофізіологічні: акселерація; наявні психічні відхилення (психопатія, олігофренія в степені дебільності і т. п.);

експериментальна форма сексуальної поведінки як наслідок порушення процесу психосексуального розвитку дівчинки; гіперсексуальність як наслідок підвищення рівня статевих гормонів; сексуальна компульсивність (сексуальна залежність), в основі якої лежить підвищена сексуальна активність, пов'язана з компульсивним (непоборним) тяжінням і нездатністю контролювати сексуальні бажання.

Ефективними адміністративно-профілактичними заходами виступають комплексні заходи щодо попередження втягнення неповнолітніх до проституції, здійснювані злагоджено у взаємодії органів освіти, охорони здоров'я, міліції та ін. Але першочергове значення має здійснення комплексу соціально-економічних, моральних, правових заходів на подолання залучення в проституцію.

У зв'язку з цим основні зусилля повинні бути спрямовані на моральне відродження суспільства, відновлення системи його ціннісних орієнтацій, корекції неадекватних соціально-психологічних уявлень щодо проституції.

Як висновок зазначимо, що проституція має всі умови для подальшого підпільного поширення, відсутній на сьогодні на національному рівні єдиний комплексний підхід щодо створення системи протидії дитячій проституції. Це складна проблема, розв'язувати яку виключно кримінально-правовими засобами неможливо.

1. Балакірева О. М. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян [та ін.]. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 159 с.

2. Варивода В. Адміністративно-правова протидія проституції: вирішення проблеми / В. Варивода // Право України. – 2005. – № 7. – С. 61–62.

3. Іващенко В. О. Проблема відповідальності за заняття проституцією у законодавстві України / В. О. Іващенко // Юридичний журнал. – 2005. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/magazine.php?id=51>.

4. Кушнірчук О. Р. Чинники та причини формування схильності до проституції у вихованок школи-інтернату / О. Р. Кушнірчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2012_104_1/Kushnir.pdf.

6. Мінц М. О. Соціологія девіантної поведінки: навч. посібник для вузів / М. О. Мінц. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 244 с.

В. П. Кіселичник,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри основ права України
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ЧИ СТАЛА КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ 1996 року ОСНОВОЮ ДЛЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ І РЕФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА?

Безперечно, що ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України стало найважливішою подією в житті українського народу та в історії державності України після її відновлення та проголошення незалежності у 1991 році.

Прийняття української Конституції стало також головною подією і у галузі європейського конституційного права, – про що зазначалося у річному звіті Венеціанської комісії.

Конституція України 1996 року завершила один із найбільш складних етапів розвитку конституційного процесу, провела історичну межу між бездержавним минулим і... складним державотворчим сьогоденням.

Головним досягненням Основного закону було відновлення на найвищому конституційному рівні державності України, визначення буття молодієї Української держави та перспектив її розвитку, зокрема саме прийнята конституція заклала нормативно-правову базу становлення і розвитку законодавства та правової системи в цілому в Україні на кшталт європейських стандартів. Уперше в історії української Конституції у зміст її основних положень була покладена надзвичайно важлива та гуманістична ідея про те, що, Українська держава функціонує саме для людини, своїх громадян і відповідає перед ними за свою діяльність. І це стало (повинно було стати) визначальним її обов'язком.

Прийнята Конституція України у цих непростих політичних і соціально-економічних умовах виконувала також винятково важливу консолідуючу і стабілізуючу роль у державі

і суспільстві та була важливим чинником незмінності та незворотності стратегічного курсу демократичних перетворень у новітній Україні.

У політикуму, науковців та значної частини громадян держави (громадян-патріотів), зокрема молодого покоління були великі надії і сподівання, що вона (конституція) стане надійним підґрунтям модернізації країни та основою формування громадянського суспільства.

Однак реалії суспільно-політичного життя, державотворчі процеси, що відбувалися (відбуваються) в Україні впродовж 15 років після прийняття Конституції України, не дають нам підстав стверджувати, на превеликий жаль, що Основний закон став надійним гарантом стабільності державно-правового життя та реформування економіки, поступального економічного розвитку держави, як запоруки підвищення життєвого рівня та добробуту громадян. Які ж причини цьому?

З однієї сторони, можна погодитися із думкою окремих науковців-конституціоналістів та політиків, що окремі положення чинної Конституції України, яка стала результатом політичного компромісу, що був досягнутий на той час, – не вдалося виписати достатньо досконало з точки зору юридичної техніки. А з іншої, – не встиг Основний закон держави запрацювати на повну силу, зреалізувати у повній мірі свій потенціал (належний ресурс), оскільки Верховна Рада України повинна була з метою реалізації конституційних норм, прийняти 80 законів, 50 із яких – безпосередньо впливали із змісту Конституції України 1996 року, – як на рівні Глави держави вже у 2000 році був запущений «маховик» конституційної модернізації.

З цього приводу відомий науковець-конституціоналіст академік Ю. М. Тодика тоді зазначав, «що в умовах перехідного періоду, в якому перебуває наше суспільство, коли у громадян України ще не сформувалася належна повага до чинної Конституції, і, як наслідок, конституційне мислення та належна поведінка, підхід до новелізації недавно прийнятого Основного закону держави повинен бути досить вираженим і достатньо аргументованим, тим більше недопустимі кардинальні зміни» [1].

Попри те, 16 квітня 2000 року відбувся так званий Всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питань щодо внесення змін до Конституції України, який став першою спробою змінити тло Основного закону держави. Однак всі крапки над «і» щодо внесення змін до Конституції, розставив, ще до проведення цього референдуму, єдиний орган конституційної юрисдикції – Конституційний Суд України, який своїм рішенням від 27 березня 2000 року зазначив, що процедура внесення змін до Конституції України повинна проходити відповідно до порядку встановленому Основним законом держави, – а саме Розділу XIII.

Попри те, конституційна реформа, до проведення якої було неоднозначне ставлення серед науковців, політиків та значної частини громадськості, стала №1 порядку денного державно-правового життя тогочасної країни, і яка, на думку тодішнього Президента України повинна була «не лише подолати розбалансованість влади, надати нових, відчутних імпульсів демократизації суспільства, а й, що дуже важливо, завершити трансформаційний період, остаточно вивести державу з пострадянської системи управління» [2], – все-таки була реалізована у 2004 році. Такими «благими» намірами керувалася частина політичного істеблішменту країни обґрунтовуючи необхідність конституційної модернізації, хоча справжні її причини (мотиви) були дещо іншими.

І саме, з того часу, значна частина українського політикуму, відомі науковці у сфері конституційного права, теорії держави і права, представники громадянського суспільства констатують факт щодо високого рівня нестабільності української Конституції 1996 року. Так, у конституційний ландшафт України тричі вносилися кардинальні зміни, а саме: у 2004 (про що зазначалося вище), 2010 та у 2014 роках, що дуже «вдарило» по іміджу Основного закону держави, оскільки одним із головних завдань конституції є забезпечення стабільності політико-правового розвитку життя країни.

Слід також зазначити, що політичні кризи 2005–2007, 2010–2011 років, а також поточна криза в Україні стали результатом поспішних та незавершених конституційних реформ 2004, 2010 та 2014 років. А однією з причин цьому стало те (тут

доречно погодитися із думкою окремих науковців), що в Україні політика домінує над правом, у результаті чого формується викривлене праворозуміння не лише у громадян, а й політичної верхівки суспільства. Ознакою цього є формування в національній правосвідомості хибних уявлень про політико-правову природу суспільного і державного устрою країни, призначення та роль окремих політичних і державних інститутів. Насамперед це стосується місця і ролі парламенту та глави держави в системі державного управління суспільством [3].

У цьому контексті справедливими і, водночас, актуальними на сьогоднішній день, є також міркування Генерального секретаря Венеціанської комісії Джані Букіккіо, який даючи інтерв'ю одному відомому виданню ще у 2007 році зазначав, що, в Україні існує тенденція нехтувати конституційними або правовими нормами, якщо вони сприймаються як перешкода до досягнення політичних цілей.

Виникає риторичне запитання, коли наші політики, вищі посадові особи держави у своїй діяльності перестануть керуватися політичною доцільністю, приймати рішення нехтуючи приписами закону, і зокрема нормами Основного закону держави – Конституції України? Чи є вихід із таких реалій державно-правового життя країни?

Очевидно, що так..., про те при умові, що державні мужі (слуги народу) врешті-решт, усвідомлять важливість права для суспільства і держави, а також потребу реалізації принципу верховенства права як значиму конституційну норму, і, відповідно, змістять акценти у співвідношенні «політика-право» у напрямі право.

Україна, яка сьогодні переживає складні часи свого державно-правового життя, потребує якомога швидшого завершення конституційної модернізації, а напрацювання Конституційною комісією та Комітетами Верховної Ради України пропозицій щодо внесення змін до Основного закону держави вселяють надію та сподівання на закріплення у Конституції держави ефективної системи стримування і противаг, зокрема формування незалежної судової влади як ключової демократичної інституції в тріаді гілок влади, відповідно до рекомендацій Європейської комісії «За демократію через право» та

ухвалених парламентом змін до Розділу «Правосуддя» Конституції України.

Специфіка значущості Основного закону Української держави, як і конституцій інших демократичних держав, полягає в тому, що вона, з однієї сторони, зобов'язана забезпечити стабільність основ конституційного ладу, непорушність принципів демократичного устрою суспільства, – і це є чи не найважливішою її функцією, а з іншої – сприяти модернізації соціальних процесів та інноваційним змінам у суспільстві. Оскільки, природно, воно завжди перебуває у процесі розвитку і вдосконалення.

Однак, виходячи із природи Основного закону держави як особливо ціннісного нормативно-правового акта вищої юридичної сили та враховуючи потребу і необхідність консолідації політичних сил та громадянського суспільства на нинішньому складному етапі розвитку держави, її правових інститутів та формування соціально спрямованої ринкової економіки, – Конституція України повинна стати правовим еталоном для дій та поведінки політиків, високих державних посадовців, посадових осіб місцевого самоврядування (у першу чергу), а також представників громадських організацій, з метою створення єдиного правового порядку у державі. Адже не є секретом той факт, що політичні кризи, які були в недалекому минулому в Україні, нинішня політична ситуація безпосередньо пов'язані із низьким рівнем правової культури як політиків так і працівників державного апарату, відсутністю усталених політичних і правових традицій в країні.

Тому, враховуючи та аналізуючи практику державотворення в Україні, однозначної і ствердної відповіді на питання про те, чи стала Конституція новітньої Української держави основою стабільності конституційного ладу, модернізації суспільних процесів, – дати не можна. Водночас, сьогодні, як ніколи на всіх нас – громадян України (а у першу чергу, це стосується політичних і державних діячів) покладається важливе завдання – навчитися жити як за нормами етики, моралі так і правовими нормами, зокрема нормами оновленої Конституції України – Основного закону держави.

Конституція держави як Матір-Вітчизна, потребує шанобливого до себе ставлення, – і це повинні усвідомити всі грома-

дяни країни. Хоча, заради справедливості, слід зазначити, що навіть найбільш досконалий (з точки зору юридичної техніки) закон, зокрема Основний закон держави – конституція, – ще не гарантує високого рівня громадянської свідомості, належного дотримання правових норм, готовності до цивілізованого співжиття. Підтвердженнь цьому у житті нашої країни, на жаль, більше, ніж достатньо. Саме тому, свого часу, відомий грецький філософ Піфагор закликав своїх співвітчизників вдосконалювати передовсім суспільну мораль, а не закони, адже саме мораль і є суттю цих законів.

-
1. Тодыка Ю. М. Конституция Украины: проблемы теории и практики / Ю. М. Тодыка. – Харьков: Факт, 2000. – С. 140.
 2. Урядовий кур'єр. – 2003. – № 71. – 16 квітня.
 3. Шемшученко Ю. Політика, право, Конституція / Ю. Шемшученко, О. Ющик // Право України. – 2007. – С. 6.

М. В. Ковалів,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

Ю. С. Назар,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету № 3
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЕТАПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Початок новітнього конституційного процесу в Україні пов'язується з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де утверджувалося здійснення Українським народом його невід'ємного права на самовизначення та проголошувалися нові принципи організації публічної влади та правового статусу людини і громадянина. У цьому процесі можна виділити три основні етапи.

Перший етап новітнього конституційного процесу в Україні охоплює період від 16 липня 1990 р. до 26 жовтня 1993 р., є найбільш складним і суперечливим. На першому етапі розпочалася робота з підготовки проекту нової Конституції України. Хронологічно вона здійснювалася таким чином:

а) 24 жовтня 1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію з розроблення нової Конституції УРСР у складі 59 осіб під головуванням тодішнього Голови Верховної Ради Української РСР Л.М. Кравчука;

б) Комісія розробила Концепцію нової Конституції України, де було сформульовано загальнометодологічні принципи майбутньої Конституції України. Цю Концепцію ухвалила Верховна Рада Української РСР 19 червня 1991 р.;

в) на основі Концепції Комісія підготувала проект нової Конституції України, останній варіант якого датується 26 жовтня 1993 р.

Паралельно з цим до чинної на той час Конституції Української РСР 1978 р. вносилися зміни і доповнення з метою привести її у відповідність із положеннями Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Через загострення політичної ситуації, що відобразилося у протистоянні різних гілок влади, після 26 жовтня 1993 р. конституційний процес було фактично перервано.

Другий етап почався після завершення дострокових парламентських і президентських виборів та охопив період від 10 листопада 1994 р. по 8 червня 1995 р. Цей етап характеризувався відновленням конституційного процесу. 10 листопада Верховна Рада України затвердила новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент України Л. Д. Кучма та Голова Верховної Ради України О. О. Мороз.

Одночасно з розробленням проекту Конституції України на другому етапі необхідно було вирішити питання про встановлення (до прийняття Конституції України) тимчасового конституційного правопорядку. Це було зумовлено тим, що до Конституції Української РСР 1978 р. в різний час вносилося багато неузгоджених між собою змін та доповнень, унаслідок

чого вона перетворилася на внутрішньо суперечливий документ. Відтак виник стан конституційної невизначеності, коли різні статті Конституції по-різному визначали принципові положення щодо організації влади в Україні (наприклад, ст. 2 закріплювала радянську модель організації влади, а ст. 93 – організацію влади на засадах принципу поділу влади).

Завершився другий етап 8 червня 1995 р. укладенням Конституційного договору між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України. Конституційний договір дозволив створити умови для прискорення конституційного процесу в Україні.

Третій етап охопив період від 8 червня 1995 р. (підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України») до 28 червня 1996 р. (прийняття Конституції України Верховною Радою України). В юридичній літературі звертається увага на те, що на своєму останньому етапі конституційний процес в Україні характеризується суттєвими особливостями, які відносно рідко трапляються в конституційній практиці. До них відносять:

а) створення Конституційною комісією України на засіданні 24 листопада 1995 р. нової Робочої групи з підготування проекту нової Конституції України з числа членів Конституційної комісії;

б) схвалення Конституційною комісією України проекту Конституції, якого представила ця Робоча група, і передання його разом із зауваженнями і пропозиціями членів Конституційної комісії на розгляд до Верховної Ради України;

в) представлення проекту Конституції України на спеціальному засіданні Верховної Ради України 20 березня 1996 р.;

г) створення Верховною Радою України 5 травня 1996 р. Тимчасової спеціальної комісії з доопрацювання проекту Конституції України. Проект розглядався майже 3 місяці. Дискусії відбувалися з таких питань: про розподіл повноважень між гілками влади; проблема приватної власності; державна символіка; статус російської мови; статус Криму.

У Верховній Раді було створено спеціальну депутатську комісію на чолі з депутатом М. Сиротою, яка, долаючи величезні труднощі, узгоджуючи думки різних фракцій, партій і течій по кожній суперечливій статті Конституції, винесла узгоджений проект нової Конституції на затвердження.

У червні комісія закінчила свою надзвичайно складну роботу – адже до проекту було подано понад 5 000 змін і доповнень – і передала для першого читання у Верховну Раду доопрацьований варіант. Розпочалася копітка робота щодо обговорення найважливішого нормативно-правового акту держави. Але політичні суперечки заважали плідній роботі – до 26 червня Верховна Рада не ухвалила жодного розділу Конституції. Вважаючи неприпустимим затягування конституційного процесу, 26 червня Президент України підписав Указ, яким призначив на 25 вересня 1996 р. Всеукраїнського референдуму щодо затвердження нової Конституції, в основу якої було покладено варіант проекту в редакції робочої групи від 11 березня 1996 р.

У відповідь на це 27 червня Верховна Рада України прийняла постанову «Про процедуру продовження розгляду проекту Конституції України у другому читанні» і відновила роботу з розгляду Конституції, змінивши технологію цього процесу. Було створено робочі групи з найболючіших питань – власності, символіки, організації влади тощо. Було також вирішено вести роботу в режимі одного засідання до прийняття нової Конституції України.

г) колективне (на пленарному засіданні Верховної Ради України, яке тривало майже добу) обговорення більшості статей проекту Конституції України і прийняття нової Конституції України переважною, кваліфікованою більшістю голосів. Голосування було проведено 28 червня 1996 р. о 9 годині 33 хвилини, після 24 годин безперервної праці. В голосуванні взяли участь 387 народних депутатів України («за» – 338, «проти» – 18, «утрималось» – 5, «не голосувало» – 26);

Головний закон країни депутати обговорювали майже добу, не покидаючи стін парламенту. Цей процес пізніше отримав назву – Конституційної ночі. Відтоді цей день відзначається як державне свято;

д) завершальне редагування тексту Конституції апаратом Верховної Ради України та урочисте підписання тексту

Конституції Президентом України і Головою Верховної Ради України 12 липня 1996 р.;

є) офіційне оприлюднення Конституції України 14 липня 1996 р.

Аналізуючи процедуру прийняття Конституції України 1996 р. деякі конституціоналісти, зазначали, що вона відбулася з певними порушеннями вимог конституційної доктрини, а саме – вона була прийнята парламентом без затвердження на всенародному референдумі. Таким чином установча влада народу була реалізована органом державної влади без відповідного уповноваження народом (Верховну Раду України не було трансформовано в установчі збори, вона зберігала статус парламенту). Така процедура може викликати певні сумніви щодо легітимності Конституції України 1996 р., а посилання на те, що її було прийнято відповідно до положень Конституції УРСР 1978 р. навряд чи щось змінює, оскільки остання, за своїм змістом і принципами, мала неконституційний характер.

М. В. Ковалів,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

А. М. Апетик,

*студент магістратури факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Особливості Конституції України – це її специфічні риси, які відрізняють Конституцію від інших нормативно-правових актів, характеризують її сутність і зміст. Зазвичай виділяють юридичні, політичні та ідеологічні властивості Конституції України.

Юридичні властивості виражають правову природу Конституції та визначають її місце у правовій системі держави,

в системі національного законодавства. До основних особливостей Конституції України можна віднести такі.

1. Конституція України як Основний Закон є головним джерелом національного права України, ядром усієї правової системи, юридичною базою чинного законодавства. Ця властивість обумовлена тим, що Конституція України визначає сфери суспільних відносин, які підлягають правовому (зокрема законодавчому) регулюванню, встановлює ієрархію нормативно-правових актів. Так, наприклад, ст. 92 Конституції України встановлює досить широкий перелік питань, які визначаються або встановлюються тільки законами України. Вони стосуються прав і свобод людини і громадянина, громадянства, організації та діяльності органів державної влади, засад місцевого самоврядування тощо.

2. Конституція України характеризується юридичним верховенством, що означає її пріоритетне становище в системі національного законодавства України, вищу юридичну силу щодо всіх інших правових актів. Принцип верховенства Конституції є проявом загальнішого принципу верховного права як необхідної ознаки правової держави, і цей принцип прямо закріплюється в ч. 2 ст. 8 Конституції України: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй».

Конституція України характеризується верховенством не лише стосовно до актів національного законодавства, а й щодо міжнародних договорів, що передбачено ч. 2 ст. 9 Конституції: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

3. Важливою юридичною властивістю Конституції України є її стабільність, яка забезпечується особливим, ускладненим порядком внесення до неї змін і доповнень. Так, розділ XIII Конституції встановлює досить складну процедуру зміни Конституції України, яка пов'язана з тим, що, по-перше, вона не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони

спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 157), по-друге, Конституція України взагалі не може бути змінена з настанням певних обставин – в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 157), по-третє, положення Конституції України, які закріплюють засади конституційного ладу України, форми народного волевиявлення, порядок зміни Конституції України можуть бути змінені лише всеукраїнським референдумом, що призначається Президентом України, по-четверте, зміни до інших положень Конституції України вносяться Верховною Радою України двома третинами голосів від її конституційного складу.

4. До юридичних властивостей Конституції України можна також віднести пряму дію її норм, що згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України означає можливість звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

5. Юридичною властивістю Конституції України є особливий правовий захист, який має на меті забезпечення дотримання конституційних положень, захист від порушень як «знизу» – фізичними і юридичними особами, так і «згори» – різними гілками державної влади.

В той же час захист Конституції України може здійснюватися лише правовими засобами. Вони передбачають застосування органами державної влади, посадовими особами з метою дотримання Конституції України форм і методів діяльності в рамках наданої компетенції. Конституції деяких держав (наприклад, Словаччини, ФРН) передбачають можливість застосування і неправових засобів захисту, закріплюючи право народу чинити опір неконституційній владі, але їх застосування можливе лише в надзвичайних ситуаціях.

Конституція несе могутній заряд, який має бути переведений у площину конкретних дій різноманітних суб'єктів. Ось чому проблема дії конституції має неабияке теоретичне і практичне значення, тим більше, що можна говорити про:

- дію конституції в цілому;
- дію деяких конституційних інститутів;
- дію конкретних конституційних норм.

При цьому треба мати на увазі проблему набуття чинності конституції. Як правило, конституція вступає в дію з моменту, вказаного в її заключних положеннях чи в особливому законі, який супроводжує її прийняття. Згідно із ст. 160 Конституції України, остання набувала чинності від дня її прийняття.

Конституція поширює свій вплив на всі без винятку інституції суспільства і держави, причому всі державні та громадські органи, громадяни і будь-які особи, що перебувають на території країни, повинні поважати її, безперечно виконувати всі її приписи. В цьому полягає загальнообов'язковість конституцій, їх імперативно-владний характер.

Як єдиний правовий акт конституція діє в усіх її зв'язках і опосередковуваннях. Механізм такої дії надзвичайно складний та багатогранний, він включає різноманітні канали: політичний, економічний, соціальний, ідеологічний, юридичний, виховний, психологічний тощо. Як Основний Закон суспільства й держави конституція регулює найбільш високий рівень поведінки – спосіб життєдіяльності суспільства. Такий загальноконституційний рівень зумовлює узгодженість основних інститутів конституцій, їх збалансованість і взаємодію.

Я. М. Когут,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу факультету №3
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Свобода маніфестацій як важливий елемент правового статусу громадянина є взаємозв'язане з іншими правами, свободами і обов'язками громадян суб'єктивне право, що має на меті впливати на державні і суспільні органи шляхом узгодження

і формування думки громадян і його виразу з різних питань суспільного життя, участі їх в управлінні життям суспільства і рішенні конкретних питань повсякденного життя [1, с. 24].

Більшість пострадянських країн, зокрема Україна, пішли по шляху побудови демократичної держави, в яких основними принципами є демократизм і верховенство права. Відповідно, демократичні держави визнають верховенство міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих ними у встановленому порядку.

Щодо захисту прав і свобод людини в контексті масових маніфестацій, то найбільш авторитетним джерелом міжнародних норм, в цьому плані, є Міжнародний Білль про права людини. Він включає Загальну декларацію прав людини, прийняту і проголошену в резолюції 217 А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [2], а також Міжнародні пакти про права людини [3].

Стаття 20 Загальній декларації прав людини визначає, що кожна людина має право на свободу мирних зборів [2]. А Стаття 21 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права [3], ратифікованого ще в 1973 році Указом Президії Верховної Ради Української РСР, визнає право на мирні збори. Вона вказує, що користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, окрім тих, які накладаються відповідно до закону, і які є необхідними в демократичному суспільстві, на користь державної або суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення, або захисту прав і свобод інших осіб. Крім того, Україна також приєдналася до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права [4].

Право на мирні збори і маніфестації (ст. 39 Конституції України) [5] є важливим демократичним надбанням, завдяки якому громадяни можуть вільно обговорювати актуальні питання державного і суспільного розвитку, протестувати проти будь-яких обмежень демократії або тих або інших негативних явищ в політиці, проти порушення їх прав і т.д. Це право належить до системи світових демократичних стандартів в області прав людини. Конкретні заходи щодо його здійснення регулюються національним законодавством України. Основною особ-

ливiстю цього права є встановлення порядку, за яким збори і маніфестації повинні бути мирними, їх учасники не повинні мати зброї. Про здійснення цих акцій повинні завчасно сповіщатися органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації даного права може бути встановлене лише судом з метою захисту має рацію і свобод людини і громадянина, охорони національної безпеки і громадського порядку.

З метою досягнення вказаного результату необхідно подолати існуючий правовий механізм нейтралізації прав громадян. По своїх структурних компонентах він аналогічний механізму їх реалізації і включає норми адміністративного права, які конкретизують права громадян, закріплені в Конституції, але при цьому обмежують їх об'єм, шляхом виключення цих прав і свобод із загальних норм за допомогою виняткових норм [6, з. 97].

В цілому можна сформулювати основні недоліки законопроектів України щодо мирних зборів:

- необґрунтоване розширення повноважень представників органів виконавчої влади і місцевого самоврядування щодо припинення мирних заходів, яке створює умови для зловживань і порушень права на мирні збори;

- часткове перекладення на організаторів масових заходів обов'язків правоохоронних органів і органів місцевого самоврядування, щодо дотримання порядку, що, у свою чергу, невинувато знижує міру відповідальності останніх у разі виникнення інцидентів;

- неточності у визначенні основних юридичних термінів, що створює можливості для їх неоднозначного тлумачення, яке не зовсім сприяє реалізації свободи мирних зборів;

- неоднозначне, а часто і дискримінаційне, визначення кола осіб, які можуть організовувати або просто брати участь в мирних зборах осіб;

- встановлення обмежень щодо будівель, які можуть виступати об'єктами мітингів, або визначення мінімальної відстані до них, оскільки вони не повинні носити дискримінаційний характер;

- недостатньо обґрунтоване визначення необхідного часу для повідомлення про проведення мирного заходу. Це питання можна назвати найбільш проблемним, оскільки дуже тривалий термін, впродовж якого організатори повинні пові-

домити про мирний захід, може привести до втрати актуальності самого заходу. Навпаки, короткий термін може не дозволити повноважним органам підготуватися до проведення заходу, щоб забезпечити дотримання порядку під час його здійснення.

1. Дмитриев Ю. А. Свобода манифестаций в СССР / Ю. А. Дмитриев. – М.: Манускрипт, 1991. – 136 с.

2. Всеобщая декларация прав человека: резолюция 217 А(III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Док. Генеральної Асамблеї ООН А/RES/2200 А (XXI) від 16 грудня 1966 року. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

4. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: Постанова Верховної Ради Української РСР від 25.12.1990 № 582-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 5. – Ст. 26.

5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2222-IV від 08.12.2004 р., ВВР, 2005, № 2, ст. 44). – Х.: Фоліо, 2006. – 158 с.

6. Денисов С. А. Механизм нейтрализации прав граждан в сфере государственного управления: Сборник научных трудов / С. А. Денисов. – М., 2004. – 262 с.

О. С. Конопляник,

*викладач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6*

*Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

У понятійному апараті термін «конституційний лад» почав застосовуватися відносно недавно. Подібна ситуація типова для всіх пострадянських держав. І це зрозуміло, адже радянська державно-правова наука оперувала поняттями «суспільний устрій», «суспільний лад».

Крім того, ознайомлення з працями вітчизняних і закордонних учених дозволяє зробити висновок, що в поняття

конституційного ладу вкладається різне значення, що певною мірою ускладнює його аналіз. Так, зокрема, конституційний лад визначається:

- по-перше, як фактична конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами;

- по-друге, як певний спосіб (форма) організації держави, якого (яку) закріплено в його конституції;

- по-третє, як такий стан відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою або як установлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав і свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства і демократичної держави.

При цьому під конституційною державою розуміється держава, що характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге, забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Останній підхід до розкриття значення поняття «конституційний лад» уявляється вдалішим, оскільки наявність у країні акта, що офіційно називається конституцією держави та який визначає її устрій, ще не свідчить про конституційний характер цієї держави і, відповідно, про наявність конституційного ладу.

Поняття конституційного ладу не можна зводити лише до наявності чи відсутності конституції, воно має характеризувати реальну обмеженість держави конституцією, гарантованість прав і свобод людини і громадянина. Тим паче не можна зводити конституційний лад лише до організації держави, навіть якщо ця держава і є конституційною.

Характеристика конституційного ладу передбачає встановлення його співвідношення з такими поняттями, як «державний лад», «громадянське суспільство».

Державний лад – це система основних політико-правових, економічних, соціальних відносин, які закріплюються державно-правовими (конституційно-правовими) нормами. Державний лад може бути конституційним, якщо мова йде про конституційну державу, тобто державу, яка впливає на суспільний лад правовим шляхом (установлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі конституції та інших легітимних джерел права), виконує певні обов'язки перед людиною і суспільством, і неконституційним – державний лад тоталітарної держави.

Отже, поняття «державний лад» є ширшим від поняття «конституційний лад». Конституційний лад передбачає наявність у державі юридичної конституції, але не зводиться лише до факту її існування.

Конституційний лад набуває реального змісту лише за умови демократичного характеру конституції та реального дотримання конституційних положень, що забезпечує обмеженість держави, державної влади правом. Саме така обмеженість і створює оптимальні умови для функціонування громадянського суспільства, що є невід'ємним атрибутом, передумовою конституційної держави.

Громадянське суспільство – це поняття, яким позначають систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління.

Громадянське суспільство забезпечує необхідний і раціональний спосіб соціального існування людей, заснований на розумі, свободі, праві та демократії. Сфера громадянського суспільства охоплює:

– соціально-економічні відносини й інститути (форми власності, підприємництво, праця);

- організацію і діяльність об'єднань громадян (громадських організацій, політичних партій, а також профспілок, творчих спілок, релігійних організацій тощо);
- сферу виховання, освіти, науки і культури;
- сім'ю – первинну основу співжиття людей;
- систему засобів масової інформації;

Громадянське суспільство починається з людини, його становлення нерозривно пов'язане з усвідомленням членами суспільства наявності у них громадянських прав, з формуванням їхньої активної позиції щодо реалізації та захисту своїх прав. І не випадково, що «батько» цього терміну Арістотель виводив його від терміна «громадянин» – вільна людина. Тобто, на думку Арістотеля громадянське суспільство – це суспільство вільних людей, а таке суспільство виникає лише на певному етапі свого розвитку.

Передумовами становлення громадянського суспільства є забезпечення рівності людей у їхніх правах і гідності, заборона будь-яких привілеїв людей за їхніми природними чи громадянськими ознаками, народний суверенітет, високий рівень правової культури членів суспільства, економічних, культурних і правових відносин між ними тощо.

Під громадянським суспільством у науці конституційного права іноді також розуміють певний суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, забезпечуються загальні права людини та ідеологічний плюралізм.

Взаємозв'язок держави і громадянського суспільства виявляється в тому, що держава здійснює свій регулятивний вплив у сфері громадянського суспільства лише в певних межах, які встановлюються для захисту інститутів і механізмів громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство функціонує і як система, що частково (в певних межах) управляється державою, і як саморегульована система. Своєю чергою, конституційна держава також перебуває в певній залежності від саморегульованого громадянського суспільства і його потреб; останнє, як зазначалося вище, виступає необхідною передумовою конституційної держави.

К. М. Костовська,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНЦЕПТУАЛЬНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Конституційне право завжди грає особливо важливу роль, коли держава переживає серйозні соціальні зміни, перебудови, тому що «конституційно-правові приписання регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення «державної і публічно-самоврядної влади» та їх відносини з громадянським суспільством та населенням країни» [1, с. 3].

Тому в сучасних умовах становлення України як демократичної, соціальної, правової держави зростає значення цієї галузі права, а також науки конституційного права, яка у свою чергу також розвивається, збагачуючись новими категоріями. Одним з центральних понять у категоріальному апараті сучасної науки конституційного права є «конституціоналізм».

Доктрина конституціоналізму належить до абсолютних цінностей конституційного рівня [2, с. 191].

В українській конституційно-правовій науці конституціоналізм не отримав єдиного визначення та інтерпретується по-різному.

Так, В. М. Шаповал, досліджуючи проблему сучасного конституціоналізму, у своїй фундаментальній праці «Сучасний конституціоналізм», констатує можливості його різних інтерпретацій, а саме: конституціоналізм – «це, передусім, політико-правова ідеологія, інтелектуальні узагальнення, притаманні певному етапу історичного розвитку». «Водночас, – зазначається далі, – конституціоналізм нерідко сприймають як суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей».

Крім того, «конституціоналізм також розглядають як державне правління у широкому сенс і (управління державними справами), обмежене за змістом конституції.

Нарешті, конституціоналізм іноді ототожнюють з практикою конституційного регулювання суспільних відносин» [3, с. 17]. Висновок про різноманітність вибачень конституціоналізму є аксіоматичним.

Отже, з метою критичного аналізу та осмислення вітчизняних наукових трактувань конституціоналізму є потреба в їх систематизації.

В українській спеціальній літературі конституціоналізм розкривається в політичному аспекті як особливий характер відносин між державою і суспільством на основі консенсусу, як ідейно-політична доктрина і рух.

На думку Ю. М. Тодики і В. С. Журавського, «конституціоналізм у політичному розмінні – це особливий характер відносин між державою і суспільством. Він є оформленням суспільної згоди що до відповідних цінностей, принципів і механізмів» [4, с. 5].

У політичному контексті витримано визначення українського конституціоналізму як «скарбниці національної ідей по політичній думки і державно-правової практики, яка створювалася на світовому досвіді вітчизняними мислителями і діячами впродовж століть і спрямована на конституційну регламентацію державного устрою, політичного режиму, прав і свобод людини, взаємовідносин особи, громадян, суспільства і держави» [5, с. 498].

Крім того, конституціоналізм розглядається у філософсько-історичному контексті як вчення про конституцію, включаючи перед конституційні ідеї божественного, природного права, договірного походження держави, вчення про плутократію, тиранію, деспотію, демократію тощо.

При цьому конституціоналізм як «вчення про конституцію» розглядається з двох позицій – широкої і вузької. «У широкому плані він (конституціоналізм) еволюціонує, починаючи від міфологічних форм світобачення – парapolітології IV–III тис. до н.е.

До раціонально-логічних форм мислення, тобто до ознак теоретичного знання, виникнення політико-правової науки». У вузькому розумінні конституціоналізм трактується як комплекс політико-правових ідей і практики державного будівництва буржуазії XVII–XVIII ст., яка орієнтувалася на створення інституційно-правових умов функціонування держав, у яких забезпечувалося б «верховенство народу, виключне правління законів, широкі права і свободи особи, демократична виборча система...» [6, с. 5–8].

Безумовно, політична і філософсько-історична характеристики конституціоналізму становлять інтерес, але в їх рамках, як правило, затверджуються тези, що мають достатньо абстрактний характер. Тому прийнятнішим бачиться юридичний підхід, який дає змогу сформулювати чітку дефініцію цього явища, що є методологічно необхідним для наукового дослідження конституціоналізму, оскільки одна з найважливіших категорій сучасної науки конституційного права не може вичначатися *in abstracto*.

Юридичного напряму дотримується в своїх поглядах С. В. Шевчук, який досліджує конституціоналізм як «режим функціонування державної влади відповідно до конституції, причому термін «конституціоналізм» у суспільстві, в якому існує конституційна держава (діяльність держави спрямовано тільки для забезпечення конкретних, нормативно визначених суспільних цілей відповідно до загальновизнаних правових принципів і норм), розуміється в широкому сенсі – як Конституція, основана на ідеології конституціоналізму» [7, с. 136–137].

Проте ця позиція є дискусійною, оскільки ототожнення конституціоналізму з «режимом функціонування державної влади», навіть при «існуванні конституційної держави», не повною мірою відповідає ідеям лібералізму, що лежать в основі «ідеології конституціоналізму».

А. З. Георгіца розглядає конституціоналізм як «новий політико-правовий режим», який ґрунтується «на верховенстві праві свобод людини та громадянина». Здається, що у цьому понятті відображається, перш за все, один з основних принци-

пів сучасного конституціоналізму – пріоритет прав людини на іншими соціальними цінностями та інтересами.

Крім того, в одній із своїх ранніх робіт А. З. Георгіца у співавторстві з І. Є. Словською пропонує розгорнуте визначення конституціоналізму: «Конституціоналізм – складна і специфічна політико-правова категорія, що включає як складові структурні елементи доктрину, чинне законодавство та юридичну практику реалізації відповідних ідей і норм, що їх закріплюють» [8, с. 59].

Такий широкий підхід до дефініції конституціоналізму розкриває його зміст та структуру. В. Ф. Мелешенко розуміє конституціоналізм як «складне системне утворення», елементами якого є: фактична і юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок. Проте це визначення не стільки характеризує конституціоналізм, скільки містить перелік можливих складових його змісту. С. П. Головатий розглядає конституціоналізм також в юридичному аспекті, додержуючись класичного розуміння цього феномену як ідеї про обмеження влади держави. На його думку, «конституціоналізм – це результат ідеї, згідно з якою жодна гілка державної влади не є вільною від обмежень». При цьому вчений виділяє «три загальні риси», властиві конституціоналізму, а саме: «обмежена влада; дотримання верховенства права; захист основоположних прав і свобод людини». Аналогічний підхід щодо розуміння конституціоналізму простежується в роботах М. О. Давидової, на думку якої «конституціоналізм обмежує простір для влади».

При цьому до його базових цінностей віднесено «громадянську і політичну свободи, служіння держави суспільству і праву, громадянська згода». На ведені тези в цілому не викликають заперечень, проте їх важко розглядати як розкриття концепту конституціоналізму, оскільки в них містяться не сутнісні, а оцінні характеристики цього явища [6, с. 104].

Отже, огляд різних характеристик сучасного конституціоналізму дає змогу зробити висновок, що в науці склалися три основні підходи до його визначення: політичний, філософ-

сько-історичний та юридичний. Водночас, при юридичному підході конституціоналізм у вузькому сенсі розуміється як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів, а в широкому – як складна політико-правова система.

Типовими визначеннями конституціоналізму, що переважають у вітчизняній науковій літературі, є визначення, побудовані на основі категорій політико-правового режиму і обмеженої державної влади, а не на категоріях особа, суспільство, народовладдя.

Крім того, наведені дефініції містять або оцінні поняття, або перелік елементів змісту чи системи конституціоналізму, що характеризує окремі його сторони. Водночас, важливим щодо визначення конституціоналізму є розкриття його сутності.

1. Орзих М. Ф. Конституционное право Украины: учебно-методическое пособие / М. Ф. Орзих. – Одесса: Одесская национальная юридическая академия, 2003. – 100 с.

2. Крусян А. Р. Український конституціоналізм: до постановки питання про зміст та поняття / А. Р. Крусян // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 191–195.

3. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: нариси з історії, теорії і практики: монографія / В. М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.

4. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Л. К. Байрачна, В. С. Журавський, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 542 с.

5. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: словник-довідник / О. М. Мироненко, Ю. І. Римаренко, І. Б. Усенко, В. А. Чехович. – К.: Либідь, 1997. – 557 с.

6. Конституція незалежної України: навчальний посібник / В. Ф. Погорілко, Ю. С. Шемшученко, В. О. Євдокимов та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Спілка юристів України, 2000. – 426 с.

7. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції: навчальний посібник / С. Шевчук. – Харків: Консум, 2002. – 296 с.

8. Георгіца А. З. Конституціоналізм як категорія науки конституційного права / А. З. Георгіца, І. Є. Словська // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2001. – Вип. 103. – С. 57–62.

У. І. Кузенко,
*здобувач кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

На перехідному етапі розвитку України, в умовах проведення конституційної та політичної реформ, значення політичної діяльності й політики взагалі може стати визначальним для подальшого економічного, соціального, екологічного й культурного розвитку. Політична функція держави є фундаментом для створення сприятливих умов визначення основних засад державної політики, вона створює в суспільстві певний клімат, що сприяє розвитку інших напрямів діяльності держави.

Однією з основних, найбільш важливих та складних функцій Української держави є політична функція. В юридичній літературі наявно багато визначень даної функції держави, але найчастіше під останньою розуміють вироблення внутрішньої політики держави, регулювання сфери політичних відносин, визначення «правила гри» суб'єктів політичної системи суспільства та забезпечення народовладдя. Наголошуючи на багатогранності даної функції, М. Цвік зазначає, що політична функція держави створює умови для ефективного виконання всіх інших функцій, забезпечує реалізацію волевиявлення народу шляхом прийняття відповідних законів та інших державних рішень, реалізацію прав громадян на участь у формуванні державної влади і прийнятих нею рішень [1, с. 56].

Вона спрямована на створення умов для самоорганізації і самоврядування народу, його залучення до вирішення державних справ, формування демократичного громадянського суспільства.

Політична функція виконується також шляхом реформування державного механізму; вироблення правових статутів для діючих у суспільстві політичних сил; здійснення нагляду за їх діяльністю; прийняття відповідно до закону необхідних заходів з метою упередження, припинення незаконних дій;

виконання дій, спрямованих на налагодження всебічних зв'язків з населенням країни.

Провідну роль у здійсненні політичної функції відіграє робота з реалізації національної політики. Перейшовши на шлях становлення та розвитку суверенної, правової, соціальної демократичної держави, формування громадянського суспільства, орієнтуючись на міжнародні стандарти, Україна поставила перед собою завдання – вироблення та впровадження єдиної цілеспрямованої правової політики, створення ефективного механізму дії права, цивілізоване використання юридичних засобів у досягненні правових цілей (забезпечення прав і свобод, формування правової держави, зміцнення законності і правопорядку тощо). За сутністю й соціальними цілями правова політика є особливим і необхідним компонентом державної політики, закріплення й забезпечення політичного курсу країни, санкціонованого волею народу і його політичних лідерів, що відбувається у діяльності владних структур [3, с. 74].

Конституційно-правове регулювання політичної функції Української держави є необхідною умовою її ефективної реалізації, у зв'язку з чим особливого значення набуває комплексний системний підхід до питання про визначення її правової основи. Тому важливим завданням подальшого наукового пошуку в цій сфері є своєчасне проведення аналізу нормативно-правових актів та їх окремих положень; систематизація та впорядкування нормативного матеріалу, а на основі цього – побудова ієрархічної системи нормативно-правових актів, які складають законодавство про політичну функцію української держави.

Щодо конституційного закріплення політичної функції нашої держави, то відповідно до Основного закону носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Основними суб'єктами правової політики є Верховна Рада, Президент та Кабінет Міністрів України, які уповноважені визначати правові методи формування, реалізації та забезпечення основних напрямів суспільного розвитку, а також розв'язувати соціально-економічні та суспільно-політичні проблеми в загальнонаціональному вимірі. Також, відповідно до Конституції, суспільне життя в Україні ґрун-

тується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Держава гарантує свободу політичної діяльності, громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. З метою забезпечення народовладдя і безпосередньої участі громадян в управлінні державними та місцевими справами в Україні проводяться референдуми, які є способом прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. Зокрема всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування.

Конституційно-правова основа політичної функції держави відображена в нормах Конституції України та конституційно-правовому законодавстві. Насамперед, розділ I Основного Закону регламентує діяльність Української держави в політичній сфері в статтях 1, 5, 6, 7, 15, 17 [2].

Розділ I «Загальні засади» Конституції України містить основні фундаментальні положення здійснення політичної функції держави, які деталізуються в інших розділах Конституції України та нормативно-правових актах. Конституційно-правову основу політичної функції держави також складають норми розділу II Основного Закону, які містяться в статтях 36, 37, 38, 39, 40. Ці норми визначають політичні права та свободи людини і громадянина [2].

Важливим елементом правової основи політичної функції держави є розділ III Конституції України «Вибори. Референдум» та конституційні закони про форми безпосереднього народовладдя, що були прийняті та оновлені в умовах проведення політичної реформи.

Конституційно-правові основи політичної функції держави складають положення Конституції України про органи державної влади – розділ IV. Верховна Рада України; V. Президент України; VI. Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади; VII. Прокуратура; VIII. Правосуддя; XII. Конституційний

Суд України. Ці шість розділів Конституції України присвячені організації державної влади в Україні за принципом її поділу на три гілки – законодавчу, виконавчу, судову. Слід зазначити, що, за Конституцією України, Президент України не належить до жодної з гілок влади, є главою держави і виступає від її імені. Проблемним питанням у правовій доктрині є визначення статусу прокуратури в Україні, яка має певні особливості, що не дозволяє віднести її ані до судових органів, ані до органів виконавчої влади, як це регламентовано в законодавстві більшості європейських країн. Відповідно до нашої національної системи прокуратура не входить до будь-якої гілки влади і становить систему державних органів, діяльність яких спрямована на реалізацію самостійно створених форм державних функцій.

В ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», від 1 липня 2010 року зазначено, що засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства [4].

Політична функція держави Україна є багатограним і складним політико-правовим явищем, що являє собою органічне поєднання напрямів і видів державної діяльності. Політична функція охоплює діяльність держави з регулювання сфери політичних відносин, змістом якої є вироблення, реалізація й гарантування державної внутрішньої та зовнішньої політики; створення умов та інститутів для розвитку народовладдя; забезпечення умов для розвитку й функціонування політичної системи суспільства; створення механізмів досягнення політичної стабільності та забезпечення національної безпеки.

У сучасних умовах державно-правового розвитку України реформування політичної системи має стати важливим засо-

бом зміцнення конституційного ладу, забезпечення реального народовладдя, задоволення політичних інтересів населення, піднесення ефективності діяльності державно-правових і політичних інститутів, прискорення економічних, соціальних, культурних перетворень, підвищення престижу та міжнародного авторитету нашої країни.

-
1. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
 2. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 3. Котюк В. О. Основи держави і прав: навчальний посібник / В. О. Котюк. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
 4. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

Н. Я. Лепіш,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Конституційний процес повинен був мати відповідні соціально-економічні та політичні передумови, нормативну базу тощо. З огляду на минуле, можна відзначити лише наявність відповідних ідеологічних передумов, що сприяли подальшому становленню та розвитку в Україні вже саме конституційного процесу. У 1846–1847 рр. Г. Андрузький, один із членів Кирило-Мефодіївського братства, підготував «Начерки Конституції Республіки».

«Начерки Конституції Республіки» – три незавершені конституційні проекти члена Кирило-Мефодіївського брат-

ства Г. Л. Андрузького. Написані, ймовірно, в 1846–1850 рр. З пам'ятки української конституційної думки середини XIX ст. «Начерки Конституції Республіки» іноді називають «Конституцією республіки» [3]. В першому проекті («Досягнення можливого ступеня рівності й свободи переважно в слов'янських землях») автор то припускав сильну імператорську владу, то обмежував її, то пропонував знищити. Перепонами до демократизації режиму вважав взаємоворожість суспільних станів, свавілля самодержавства, недосконалість освіти. А демократизувати його можливо, на думку Г. Андрузького, за умов рівності у правах, особистої свободи громадян, ґрунтовної освіти народу, скасування титулів, придворних посад, перетворення монарха у громадянина держави тощо [3].

В другому проекті («Ідеал держави»), що поділяється на окремі частини («Про рівність», «Про свободу», «Закон», «Про владу», «Про релігію», «Про стани», «Про повинності», «Податки, майно та капітали», «Майно селянина», «Підданство селянина», «Про військову службу»), автор обстоює вже відомі на той час у Західній Європі принципи природної рівності людей, які від народження отримують однакові загальні права. Але згодом вони «досягають приватних прав» і залежно від спрямованості та обсягу останніх переходять до духовного, купецького, військового, вченого чи землеробного стану. І громадяни, і уряд у державі Г. Андрузького підпорядковуються законам. «Закони корінні» ухвалюються і скасовуються виключно через народний сейм. «Закони загальні, або скрізь використовувані» може ухвалювати чи поліпшувати інша влада. Кожний громадянин має право на власну думку, на критику як корінних, так і загальних законів. За народом залишається право скасування лише загальних законів, а не корінних. Такий підхід можна вважати спробою забезпечити захист конституційних норм, конституційного ладу держави [3].

Третій проект («Начерки Конституції республіки») викладено у формі вільних міркувань і роздумів. У ньому йдеться про: одиниці адміністративного устрою держави (громади, округи, області, штати) та механізми їхньої діяльності; органи влади, їхні повноваження та склад; вимоги до посад, осіб цих органів влади та управління і питання їх матеріального забезпечення. Докладно окреслено структуру та функції громади як

основи державного механізму, регламентовано діяльність управи, що повинна була поєднувати судові, розпорядчі та виконавчі функції. Слов'ян, держава (федерація), за Г. Андрузьким, має об'єднувати 7 штатів. Останні повинні поділятися на області, області – на округи, округи – на громади (по 200–2000 сімей). Найвищим законодавчим органом держави автор бачив Законодавчі Збори, а виконавчим – Державну Раду, до якої входили б президент і віце-президенти країни, міністри, державний прокурор, президент Законодавчих Зборів та президенти відділень цих Зборів у штатах. У проекті зроблено спробу визначення та розподілу законодавчих, виконавчих і судових функцій державних органів. Більш докладний проект Конституції України під назвою «Проект оснований устава українського общества «Вольный союз» («Вільна спілка») був розроблений у 1884 р. видатним українським вченим і політичним діячем М. Драгомановим. Відповідно до нього Російська імперія мала бути перетворена на децентралізовану федеративну державу на зразок США або Швейцарії [4].

Значно радикальніший проект Конституції України було опубліковано у вересні 1905 р. в першому числі часопису Української народної партії «Самостійна Україна» під назвою «Основний закон «Самостійної України» – спілки народу українського». Цей проект уже передбачав повну самостійність України.

Питання конституційного будівництва в Україні, ідеї національно-територіальної децентралізації Російської імперії висунуто і М. Грушевським у статті «Конституційне питання і українство в Росії», опублікованій у травні 1905 р. [1, с. 136].

Однак, незважаючи на значимість зазначених конституційних проектів і науково-публіцистичних праць, навряд чи можна твердити про початок в Україні з-за тих часів самостійного конституційного процесу. Такий процес повинен мати відповідні соціально-економічні та політичні передумови, нормативну базу тощо. З огляду на минуле, можна відзначити лише наявність відповідних ідеологічних передумов, що сприяли подальшому становленню та розвитку в Україні вже саме конституційного процесу [2, с. 201].

Демократично спрямований конституційний процес (а саме цим визначалися особливості розробки проектів Консти-

туції України за умов російського самодержавства) не міг бути політичною реалізацією у повному розумінні цього слова доти, поки цей устрій існував. Уся ця політико-ідеологічна діяльність мала суттєве значення для підготовки відправних позицій щодо запровадження та дії майбутньої демократичної Конституції вільної України. Початок реального конституційного процесу в Україні пов'язаний з поваленням самодержавства та організації у перших числах березня 1917 р. Центральної Ради.

1. Годованець В. Ф. // Конституційне право України: навч. посібник / В. Ф. Годованець. – К.: МАУП, 2005. – 360 с – Бібліогр.: с. 360.

2. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник / В. В. Кравченко. – Вид. 3-тє, випр. та доп. – К.: Атіка, 2004. – 512 с.

3. Історія розвитку українського конституціоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremenchuk.just.gov.ua/info/145/>

4. Белов Д. М. Український конституціоналізм: історичні засади / Д. М. Белов, Я. В. Якимович // Історія становлення конституціоналізму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe

А. Р. Лещух,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ І МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У сучасних політико-правових умовах розвитку державності та громадянського суспільства в Україні та, відповідно для регулювання й забезпечення суспільних відносин особливого значення, серед інших, набувають інститути юридичної та конституційно-політичної відповідальності. Традиційно виді-

ляють кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність як самостійні види юридичної відповідальності, що забезпечують загальну охоронну функцію. Детально питання юридичної відповідальності врегульовано відповідними кодексами та законами.

Юридична відповідальність – є видом соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою.

Поряд із цими видами юридичної відповідальності (які передбачені Конституцією України) існує також відповідальність, що настає за порушення конституційних приписів у сфері владних політичних (конституційно-правових) відносин, які складають предмет галузі конституційного права, а верховенство і вища сила Конституції України визначають їхню сутність та характер. Ця відповідальність у наукових колах визначається як конституційно-правова.

Складність проблеми цього інституту відповідальності полягає в тому, що більшість із норм конституційного права не містить санкцій. Зокрема, ст. 29 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року передбачає, що порушення вимог або невиконання заходів правового режиму надзвичайного стану тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

За порушення норм конституційного права настає відповідальність, яка:

1) передбачена нормами конституційного права (конституційно-правова відповідальність) самостійний вид та конкретна форма відповідальності у сфері відносин владарювання. Наприклад, Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (ст. 111 Конституції України);

2) не визначена безпосередньо нормами конституційного права (відповідальність у конституційному праві), проте здійснюється посилання на чинне законодавство (діють бланкетні норми), зокрема адміністративне, кримінальне, цивільне тощо.

Відповідальність у конституційному праві та конституційно-правова відповідальність різняться між собою. Відповідальність у конституційному праві є ширшим поняттям, ніж конституційно-правова відповідальність, оскільки остання є складовою першої. За порушення норм конституційного права відповідальність може настати не лише на підставі норм конституційного права, а й, наприклад, на основі адміністративного, кримінального, цивільного та іншого галузевого законодавства.

Конституція України містить норми як матеріальні (загальні засади, права, свободи та обов'язки людини і громадянина тощо) так і процесуальні (формування органів публічної влади, прийняття законів, конституційне провадження тощо), а також передбачає відповідальність (у певних формах) за вчинення правопорушень у сфері конституційно-правових відносин.

Конституцією України визначено, що серед найвищих державних органів та посадових осіб конституційно-правова відповідальність поширюється на главу держави (ст. 111), уряд (ст.ст. 85, 87, 113), парламент (п. 8 ст. 106) та народних депутатів (ст. 81), суддів Конституційного Суду тощо.

У процедурі імпідменту (судовому усуненні президента з посади) беруть участь і парламент і визначена спеціальним законом (або конституцією) судова установа (Конституційний суд). Питання ж про підстави та порядок притягнення до конституційної відповідальності інших суб'єктів залишається відкритим. Окремі науковці взагалі пропонують поширити процедуру імпідменту на всіх посадових осіб вищих органів державної влади.

У загальному виді конституційно-правова відповідальність настає за вчинення конституційних деліктів, а конституційно-правовими підставами її застосування, зокрема, є: Конституція України, закони України «Про Конституційний Суд України», «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів України», регламенти органів влади та деякі інші нормативні акти.

Засобами цього виду відповідальності можна вважати: усунення президента з поста в порядку імпідменту, розпуск парламенту, недовіра і відставка уряду, відставка окремих міні-

стрів, вираження недовіри депутатам та їх відкликання виборцями, визнання неконституційними актів чи окремих його частин, призупинення актів виконавчих органів влади та інші.

Разом із тим, далеко не всі питання відповідальності у сфері конституційно-правових відносин врегульовані Основним законом чи іншими правовим актами.

Доцільним на нашу думку є запровадження в обіг конституційного процесу та юридичної практики такого інструментарію як конституційно-процесуальна відповідальність, що поряд із конституційно-правовою дозволить створити механізм ефективної реалізації конституційних норм.

Проблеми конституційно-процесуальної відповідальності витікають із закріплення на конституційному та законодавчому рівнях відповідних процедур; об'єктивного зародження та існування в українському правовому просторі та в державі конституційного процесуального права як окремої самостійної галузі національного права; наявності в діяннях (бездіяльності) окремих суб'єктів конституційно-процесуальних відносин (учасників конституційних процедур) ознак конституційних правопорушень тощо.

Вказане, зокрема, підтверджується, й зростанням ролі Конституції в рамках національної правової системи, державних гарантій особі щодо дотримання принципів правосуддя, свободи та верховенства права в сфері політичних, економічних відносин, розширення конституційних і правових норм, а також – численні факти порушення прав і свобод особи уповноваженими на виконання державних функцій суб'єктами різних гілок і рівнів влади (порушення в законодавчому процесі: «кнопкодавство», відсутність народного обранця без поважних причин у сесійній залі під час голосування, порушення інших парламентських процедур, бездіяльність глави держави та втеча з території держави у важкий для неї час, невиконання рішень Конституційного Суду України і т. д.), стосовно яких практично неможливо застосувати традиційні заходи юридичної відповідальності.

Конституційно-процесуальна відповідальність – інститут, що знаходиться в стадії зародження та вимагає подальшого розроблення і вдосконалення. Ця відповідальність, як одна

з найважливіших спеціальних гарантій функціонування конституційного права і процесу, що відіграє важливу роль у становленні в Україні правової держави, демократії, громадянського суспільства, повинна, загалом, стати серед інших одним із найважливіших інструментів (засобів) вирішення найважливіших завдань, що стоять перед Україною: забезпечити фундаментальний принцип відповідальності держави перед особою, стимулювати якісну та ефективну роботу українських владних інституцій.

Ю. Р. Лозинський,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОВАВА СВОБОДА ЛЮДИНИ ЯК МЕТА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Людина у доктрині та практиці конституціоналізму посідає провідне місце, оскільки вона – це енергетичний центр парадигми конституціоналізму, головний ціннісний орієнтир його подальшого розвитку, індикатор перевірки на можливість реалізації конституційної теорії, ідеології і практики, а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи, її вираження в правах та законних інтересах людини є практично кінцевою метою функціонування системи конституціоналізму.

Генезис науково-практичної парадигми конституціоналізму свідчить, що людина – це його основна цінність, а демократично-правова сутність конституціоналізму детермінована метою забезпечення конституційно-правової свободи людини.

Свобода як стан особистості в суспільстві – одна з найважливіших та дискусійних проблем у правовій науці, яка завжди відносилася до вищих соціальних та політико-правових, демократичних цінностей.

Так, у працях мислителів минулого (Платона, Арістотеля, Макіавеллі, Локка, ідеологів Нового і Новітнього часів) можна знайти згадку про три найважливіші цінності політично організованого суспільства, без яких неможливо досягти соціальної справедливості та стабільності, – це свобода, рівність і власність. За ці ідеали завжди йшла боротьба. Наприклад, демократичним гаслом Французької революції XVIII ст. було: «Свобода, Рівність, Братерство». За свободу (волю) завжди боровся й український народ, починаючи з часів Запорозької Січі, яку було створено як вільну демократичну республіку. Таке саме гасло, але дещо в іншій інтерпретації, підтримувалося в період соціалістичних революцій XX ст.

Слід зазначити, якщо трактувати свободу людини з правової точки зору, в контексті конституціоналізму, то принципового значення набуває розкриття концепту свободи через визначення її співвідношення не тільки із законом, але і з правом. Конституційно-правова свобода як прояв демократично-правової сутності конституціоналізму – це свобода в межах, окреслених правом, і заснована на ньому конституцією держави. При цьому принцип конституційно-правової свободи поширюється на всіх суб'єктів конституційних правовідносин, у тому числі й на особу, і державу. Конституційно-правова свобода особи полягає в можливості «робити все, що прямо не заборонено законом». На відміну від свободи індивіда, свобода держави, її органів та інших суб'єктів (юридичних осіб публічного права) полягає в можливості робити тільки те, що «прямо передбачено законом». Крім того, наявність у держави суверенітету дає змогу говорити про її свободу в світовій спільноті. Спільне між наведеними свободами в тому, що жодна з них не може бути безмежною. У сучасному конституціоналізмі свобода має конституційно-правові межі [2].

Конституційно-правова свобода належить людині і не залежить від держави, яка лише визнає її за особою та, обмежуючи свою владу, конституційно закріплює межі невтручання в сферу індивідуальної свободи людини. Проявом офіційного визнання конституційно-правової свободи людини в Україні є конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1].

При цьому конституційне закріплення положення про те, що людина є «найвищою цінністю», перетворює філософську категорію «цінність» на юридичний концепт, що набуває значення: основної конституційно-правової ідеї; принципу взаємовідносин між людиною, суспільством та державою; принципу, що визначає зміст і спрямованість діяльності суспільства та держави в інтересах людини з метою створення необхідних економічних, політичних, соціальних та інших умов щодо забезпечення її індивідуальної свободи.

Конституційно-правова свобода людини як цінність та мета сучасного конституціоналізму – це юридичний і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною від будь-яких неконституційних обмежень та втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів.

Отже, сучасна концепція прав і свобод людини та вся система відповідного українського законодавства мають бути спрямованими на забезпечення конституційно-правової свободи як основної цінності та мети сучасного конституціоналізму. Виходячи з цього, концепція прав і свобод людини у контексті сучасного конституціоналізму має ґрунтуватися на оптимальному поєднанні природно-правової та позитивістської теорій прав людини.

Сутність такого симбіозу полягає у тому, що невід'ємні природні права і свободи людини, які належать їй від народження, мають бути закріпленими у позитивному праві, тобто держава, як владний суверен, має визнавати подібні права і свободи, забезпечувати їх реалізацію, охороняти та захищати від протиправних посягань.

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Крусан А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А. Р. Крусан. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.

Ю. Р. Лозинський,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

М. Я. Пилипець,
*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ

Конституціоналізм базується на ряді основних принципів, вироблених людством, які стали світовими стандартами формування демократичної держави і громадянського суспільства та сприйняті в сучасній Україні. Ці принципи – основа системи конституціоналізму. Вони мають забезпечити стійкий і поступальний розвиток інститутів конституціоналізму, а також виступають як базові нормативні основи функціонального механізму українського конституціоналізму для досягнення його мети – конституційно-правової свободи людини.

Конституцією України визначено: принцип суверенітету, народовладдя; принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю; принцип утвердження і забезпечення прав і свобод людини державою; принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність; принцип поділу державної влади; принцип визнання і гарантованості місцевого самоврядування; принцип верховенства права, вищої юридичної сили Конституції і прямої дії її норм. Ці конституційні встановлення, по суті, обумовлюють юридичні засоби і механізми, які використовуються з метою обмеження (самообмеження) державної влади на користь громадянського суспільства, що є однією з найважливіших соціально-правових передумов сучасного конституціоналізму. Ці конституційні принципи, безумовно, тісно пов'язані з принципами конституціоналізму, але не тотожні їм, оскільки принципи конституціоналізму – це більш широкі та

об'ємні категорії, покликані служити тими керівними ідеями, які відображають сутність і мету функціонування конституціоналізму. Виходячи з цього, а також на підставі наведених характеристик принципів конституціоналізму, до них відносяться: принцип верховенства права, принцип пріоритету прав і свобод людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, принцип верховенства конституції і законів, принципи конституційної законності (конституційності).

Принципи конституціоналізму покликані забезпечити становлення, розвиток і функціонування інститутів системи конституціоналізму. Це обумовлює необхідність їх функціональної характеристики, що дає змогу розкрити теоретичне й практичне значення принципів конституціоналізму.

Теоретичне призначення принципів полягає в тому, що вони сприяють формуванню змісту конституціоналізму, додаючи йому цілісності і єдиної спрямованості, оскільки всі елементи – складові змісту (конституція і конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість і конституційний правопорядок) – мають точно відповідати цим принципам, ґрунтуватися на них. Ці самі принципи є основоположними і для інституціонально-нормативної системи конституціоналізму [2].

Особливе місце в системі принципів конституціоналізму займає верховенство права, яке є винятковим політико-правовим ідеалом сучасного суспільства. Підтримка цього принципу є унікально всеосяжною, оскільки за верховенство права виступають всі, практично без винятку, країни, незважаючи на відмінності в їх економічних, політичних, правових системах. Крім того, принцип верховенства права набуває міжнародного значення. Отримуючи своє відображення в міжнародних документах, цей принцип набуває статусу міжнародно-правового стандарту для країн, що прагнуть побудови демократичної, правової держави і громадянського суспільства, а також є умовою інтеграції в світові та регіональні спільноти.

У зв'язку з цим принцип верховенства права набуває надважливого значення і для України, що прагне формування демократичного суспільства і правової держави. Цей принцип

відображено в Конституції та законах України, а також в ряді міжнародних договорів, однією із сторін в яких виступає Україна. Так, у частині 1 ст. 8 Конституції України проголошено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права». Цей принцип закладено в основу діяльності органів державної влади [1].

П. М. Рабінович розкриває верховенство права через співвідношення права з правами особи. В одній з його робіт принцип верховенства права інтерпретовано як пріоритетність у суспільстві, передусім, прав людини, що має прояв переважно в таких рисах державного і суспільного життя:

- закріплення в конституційних та інших законах держави основних прав людини (закони, які суперечать правам і свободам людини, є неправовими законами);

- панування в суспільному і державному житті таких законів, які виражають волю більшості чи всього населення країни і відображають при цьому загальнолюдські цінності й ідеали, насамперед, права і свободи людини;

- врегулювання відносин між особою і державою на основі принципу: «особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом»;

- взаємовідповідальність особи і держави [3].

Таким чином, верховенство права як принцип сучасного українського конституціоналізму – це основа його системи та виявляється у сукупності таких засад: наявності раціонально необхідної та достатньої сукупності (нормативно-правових актів, що відповідають засадам справедливості, свободи, рівності, гуманності, пропорційності при обмеженні суб'єктивних прав; повному та всебічному регулюванні суспільних відносин, що потребують такої регламентації; здійсненні публічної влади виключно на основі та в межах права, тобто обмеженні публічної влади правом – верховенство правового обмеження публічної влади; визнанні багатоаспектної ролі права у громадянському суспільстві, його розвиток як правового суспільства; гарантуванні, забезпеченні та захисті прав і свобод людини в правовому порядку; відповідному стані суспільної свідомості на основі поваги до права як соціальної цінності та засобу захи-

сту правди і справедливості, інтересів усього суспільства та кожної окремої людини.

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

2. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А. Р. Крусян. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.

3. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х.: Право, 1997. – С. 12.

Г. Ю. Лук'янова,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

НАЦІОНАЛЬНА КОНСТИТУЦІЙНА СПАДЩИНА ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Джерелом права будь-якої держави є Конституція. Її ще називають Основним законом, який закладає підґрунтя організації і діяльності держави та формування у ній громадянського суспільства.

Конституція – це своєрідний суспільний договір, у якому народ визначає основні напрями свого подальшого розвитку та існування, гарантії прав і свобод громадян у суспільстві.

У світовій історії засновником європейського конституціоналізму вважають середньовічну Англію, яка, до речі, й досі не має свого основного закону як кодифікованої конституції – єдиного цілісного документу із внутрішньою структурою. Однак, саме українці створили предтечу європейських конституцій. У 1991 році, здобувши державну незалежність, ми отримали ще один шанс побудувати вільне і демократичне суспільство.

Україна свого часу створила першу європейську конституцію – «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика. Цей документ на десятки років випередив розвиток західноєвропейської правової думки, заклавши дійсно демократичне підґрунтя в процесі українського державотворення.

Вагомий внесок у розвиток українського конституціоналізму зробили Універсали Центральної Ради. Якщо I, II та III Універсали виходили з того, що Україна – це автономія у складі федеративної Росії, то IV Універсал, прийнятий 22 січня 1918 р., офіційно проголошував незалежність Української Народної Республіки. 29 квітня 1918 р. Центральною Радою було ухвалено проект Конституції Української Народної Республіки і обрано Михайла Грушевського Президентом УНР. Проте через історичні обставини ця Конституція так і не набула чинності.

Правова культура – невід’ємна складова загальнолюдської культури. Істинно культурним суспільством є те, де розроблена і діє розгорнута й несуперечлива система законодавства, що відображає загальнолюдські духовні цінності, де права особи забезпечуються і захищаються, панує режим законності та законслухняності, де зберігаються юридичні пам’ятники (такими для нас є «Руська Правда», Устав Володимира Святославича, Конституція Пилипа Орлика, Універсали Української Центральної Ради) як непорушні культурні цінності.

Правова культура – невід’ємна складова загальнолюдської культури. Істинно культурним суспільством є те, де розроблена і діє розгорнута й несуперечлива система законодавства, що відображає загальнолюдські духовні цінності, де права особи забезпечуються і захищаються, панує режим законності та законслухняності, де зберігаються юридичні пам’ятники (такими для нас є «Руська Правда», Устав Володимира Святославича, Конституція Пилипа Орлика, Універсали Української Центральної Ради) як непорушні культурні цінності.

Правова культура базується на системі правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності. Поняття правової культури можна визначити як властивість особи, яка характе-

ризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і вмінням їх реалізовувати, а також активною правомірною поведінкою в усіх життєвих ситуаціях [3, с. 116].

Правова культура як природний результат цивілізаційного розвитку має зворотний вплив на процеси розвитку і функціонування суспільства в конкретних історичних умовах. Так, реальний рівень юридичної культури в кожному суспільстві й на різних етапах його розвитку не є однаковим, бо залежить від багатьох факторів: рівня розвитку економіки країни і добробуту її громадян, національних, релігійних та інших особливостей, політичного устрою і здатності влади встановлювати й охороняти правові інститути, вживати заходи, що запобігають правопорушенням, ступеня розвитку юридичної науки та освіти тощо.

Твердження про генетичну схильність до порушення правових норм аж ніяк не стосується української нації. Адже зародки сучасної вітчизняної правової системи формувалися ще у період державотворення Київської Русі (IX ст.), а отже, ґрунтуються на глибокій історичній традиції, самобутній правовій культурі та багатій правовій спадщині. Важливою подією стало також прийняття християнства 988 р. Християнський світогляд української нації відіграв роль каталізатора у процесі розвитку правової культури, що поступово перетворювалася у цивілізоване суспільство зі своєю культурою, традиціями, ідеями розбудови державності, внутрішньою і зовнішньою політикою. Отже, правова культура української нації формувалася на духовному підґрунті, попередній глибинній народній філософії, високій духовній культурі, генетичній схильності української нації до неухильного виконання права.

Безумовно, генетичний фактор є первинним порівняно з психологічним, який формується під впливом історичних, соціальних чи політичних проблем. До таких можна віднести: по-перше, те, що українські правові стандарти все ще перебувають на стадії формування, бо не вироблено цілісної ефективної системи права, яка б відповідала загальнолюдським цінностям та інтересам суспільства; по-друге, непослідовність державної політики, низький рівень правової культури деяких управлінців породжує недовіру і негативне ставлення до влади, а отже, і до права.

Для усунення таких негативних явищ у середовищі українського суспільства та підняття рівня правової культури нації необхідно вжити низку заходів, зокрема: 1) виробити єдину ефективну людиноцентристську правову політику, спрямовану на підвищення соціальної захищеності кожного громадянина; 2) підняти рівень професіоналізму і стимулювати доброчесність лідерів (представників влади) української нації шляхом введення чи посилення юридичної відповідальності за невиконання обов'язків чи зловживання повноваженнями; 3) надати українському народові реальну можливість брати участь в управлінні державними справами через різноманітні форми безпосередньої демократії; це стимулюватиме кожного громадянина до підвищення рівня правової культури і особистої правової ініціативи; 4) активізувати наукові розвідки у царині праворозуміння, подолання прірви між юридичною наукою і юридичною практикою [2, с. 176].

Історія українського державотворення певною мірою непослідовна. Конституція Пилипа Орлика створювалась у заслання для держави, якої фактично не існувало. Чотири радянські конституції, попри усталений стереотип, що «вони були непогані, але не виконувались», – не були конституціями, як такими, взагалі. Вони не несли юридичного підґрунтя для інших законодавчих актів та не реалізовували, наприклад, принципу розподілу влади. Саме тому Конституція України незалежної стала, насамперед, правовим актом держави і символом громадянського суспільства. Діюча нині Конституція України набрала чинності з дня її ухвалення Верховною Радою України – 28 червня 1996 року [1].

Сьогодні у суспільстві виникла необхідність внести зміни до Основного закону, які своїм змістом мають перекреслити авторитарне минуле і дати початок новій історії України. Прийняття відповідних змін до Конституції забезпечить правову основу для схвалення низки законодавчих актів, необхідних для реалізації реформи місцевого самоврядування. Серед законопроектів, які вже готуються – нова редакція закону про місцеве самоврядування, закон про місцеві державні представництва, зміни до бюджетного кодексу, зміни до низки законодавчих актів, які визначають розподіл повноважень між виконав-

чими органами влади і органами місцевого самоврядування, а також їх розподіл між органами місцевого самоврядування різного рівня.

День Конституції ми не повинні сприймати як свято на честь нормативного акту. Ми маємо сприймати його як день затвердження наших прав і свобод.

День ствердження того, – як зазначено у статті 3 Конституції України – що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

1. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: монографія / Г. Ю. Лук'янова; передм. та заг. ред. докт. юрид. наук М. С. Кельмана. – Львів: ПП Сорока Т. Б., 2014. – 214 с.

3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович. – Вид 6-е. – Харків: Консум, 2002. – 160 с.

Г. Ю. Лук'янова,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

О. І. П'єх,

*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ

На сучасному етапі розбудови й реформування незалежної, демократичної, правової, соціальної держави важливого значення набуває аналіз вітчизняного досвіду державного будівництва, реформування інститутів державної влади, з'ясуван-

ня методів і форм, за допомогою яких держава здійснювала керівництво всіма сферами суспільного життя.

Завдання і функції Української держави реалізуються через діяльність відповідних державних органів, правовий статус яких закріплюється в Конституції України, інших нормативно-правових актах.

Орган держави – це частина державного механізму. Кожний з них володіє специфічними рисами. Державні органи мають відповідні особливості, специфічні ознаки, за якими вони відрізняються від інших організацій, які є в державі й суспільстві.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України [2]). Це вимагає від останньої утворення відповідної ефективної системи органів державної влади.

Як зазначає В. С. Шаповал, поняття «державного органу» набуло вжитку в XIX ст., коли на фронті поширення ідей народного суверенітету й розподілу влад склалося уявлення про державу як засіб здійснення влади, що належить народові.

Цей засіб (механізм) розглядався як такий, що об'єктивно має складну організацію, елементами якої є державні органи [5, с. 25].

Державний орган створюється для здійснення визначеного виду державної діяльності, який залежить від предмета відання, поставлених завдань та виконуваних функцій. Такий орган, будучи первинною ланкою механізму держави, який внаслідок своєї діяльності реалізує ту чи іншу її функцію, має ряд специфічних ознак, котрі виокремлюють його серед інших структурних елементів вказаного механізму.

Наприклад, професор О. Ф. Скакун до таких ознак відносить:

- 1) формування державою або безпосередньо народом відповідно до закону та функціонування на його основі;
- 2) визначення конституцією або іншими законами спеціальних функцій, які здійснюються від імені держави;
- 3) наділення державно-владними повноваженнями, які дозволяють йому здійснювати юридично обов'язкові дії;

4) видання нормативних та індивідуальних актів; здійснення контролю за точним і неухильним виконанням вимог, передбачених цими актами, а також забезпечення і захист цих вимог від порушень шляхом застосування методів виховання, переконання, стимулювання, а за потреби – державного примусу;

5) функціональна взаємодія з іншими органами у процесі реалізації своїх повноважень, керуючись принципом «дозволено тільки те, що не заборонено законом»;

6) наявність службовців, які перебувають в особливих правовідносинах один з одним та з органом: обсяг, порядок використання ними владних повноважень встановлюються законом і конкретизуються у посадових інструкціях, штатних розписах тощо;

7) необхідна матеріальна база (державне майно, що знаходиться в його оперативному управлінні; рахунки в банку; джерело фінансування – державний бюджет);

8) організаційна структура (будується за видами окремих служб і штатним розписом), територіальний масштаб діяльності, система службової підзвітності і службової дисципліни [3, с. 91–92].

За змістом наданих повноважень державний орган вправі видавати владні приписи, що створюють юридичні наслідки як зовні самого органу, так і мають обов'язковий вплив на інших суб'єктів права.

Виходячи з цього, в літературі поширеним є підхід, за яким повноваження державного органу становлять його компетенцію. А власне компетенція визначається не тільки як сукупність наданих повноважень, а й сукупність предметів відання, що є сферами суспільних відносин, в яких відповідний орган має компетенцію [1, с. 30].

Повноваження державних органів можуть визначатися нормами конституції, а також законодавчими і підзаконними актами.

Таке твердження впливає з положень п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами визначається судоустрій, статус суддів і правила судочинства [2].

Зазначені приписи не містять прямої заборони на законодавчу регламентацію статусу тих державних органів, про статус яких конституційна вказівка відсутня.

Необхідно погодитися з позицією В. М. Шаповала, який за таких вихідних даних ширше тлумачить поняття державного органу, ніж поняття органу державної влади та зазначає про те, що за умови визначення статусу державного органу підзаконними актами, прийнятими на основі так званих статусних законів, статус органу державної влади визначається виключно на підставі конституції і (або) законів [5, с. 27].

Компетенція державного органу виходить від самої держави та обов'язково фіксується у правових формах, що дає можливість за їх змістом визначити статус такого органу. Етимологічно слово «статус» походить з латини й означає правове становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків [4, с. 643].

У структурі конституційно-правового статусу державного органу можливо виокремити кілька узагальнених моментів:

1) місце і роль у суспільстві та державі, соціально-політичне призначення – ця характеристика може бути використана для розкриття питання взаємовідносин державного органу із суспільством і державою, а також з іншими державними і громадськими структурами та зосередження уваги на функціях і його соціально-політичній значущості;

2) загальна правоздатність як фундамент для включення того чи іншого суб'єкта до конституційно-правових відносин, оскільки вона розкриває правові зв'язки суб'єктів, зміст яких зумовлює наявність прав і обов'язків, що є передумовою об'єднання правоздатності та дієздатності суб'єктів конституційного права в одне поняття – правосуб'єктність;

3) права і обов'язки або компетенція і повноваження – цей елемент займає центральне місце в юридичній характеристиці державного органу і слугує своєрідною правовою метою встановлення його статусу;

4) гарантії стійкості і реального правового стану – являють собою систему правових умов, засобів і заходів, які забезпечують перехід нормативних установ до фактичного стану державного органу у визначеній державній і суспільній сфері.

1. Глущенко С. В. До питання про конституційно-правовий статус державного органу / С. В. Глущенко // Адвокат. – 2012. – № 6(141). – 2012. – С. 28–33.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. – 4-те вид. – К.: Алерта, 2013. – 524 с.

4. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

5. Шаповал В. Феномен державного органу (органу держави) або органу державної влади: теоретико-правовий і конституційний аспекти / В. Шаповал // Право України. – 2003. – № 8. – С. 25–29.

Л. В. Максимів,

кандидат юридичних наук,

*Науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового
розслідування ННІ № 1*

Національної академії внутрішніх справ

ТАЄМНИЦЯ СПІЛКУВАННЯ ЯК ОДНА ІЗ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Засади кримінального провадження – це закріплені у Конституції України, загальновизнаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості прова-

дження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження [1, с. 39].

Серед усіх засад кримінального провадження чільне місце займає передбачена у пункті 8 частини 1 статті 7 та статті 14 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) таємниця спілкування, яка означає, що під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування [2].

Зміст таємниці спілкування ґрунтується на нормах статті 31 Конституції України [3] та статті 12 Загальної декларації прав людини [4], статті 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [5], статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6]. Ними кожній особі гарантується таємниця листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції. КПК поширює цю конституційну гарантію на кримінальне провадження як загальне правило, забороняючи під час нього її порушувати, крім випадків, встановлених законодавством.

Забезпечення таємниці спілкування законодавцем ще було передбачено у статті 14¹ Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року «Недоторканність житла, охорона особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень», у частині другій якої вказувалось, що особисте життя громадян, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень охороняються законом [7, с.25]. Втручання в особисте життя громадян допускалося на той час, як виняток, тільки за рішенням суду з метою запобігання злочинам чи з'ясування істини у кримінальних справах.

На сьогоднішній день таємниця спілкування розглядається як самостійна засада кримінального провадження, а тому її виокремлено в окрему статтю КПК.

Спілкування, про яке йдеться у кримінальному провадженні, – це передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу: поштовим зв'язком, транспортними комунікативними мережами, електронними інформаційними системами [1, с. 61].

До основних форм спілкування відносяться:

1) листування – під яким необхідно розуміти обмін листами, листівками, телеграмами, бандеролями, іншими поштовими відправленнями, в яких міститься певна інформація;

2) телефонні розмови – це обмін інформацією голосом у реальному часі за допомогою телекомунікаційних мереж (провідних чи електромагнітних систем тощо);

3) телеграфна кореспонденція – будь-які повідомлення (телеграми), що передаються за допомогою телеграфу;

4) повідомлення осіб за допомогою більш сучасних форм зв'язку – телефаксом, пейджинговим зв'язком, електронним тощо.

Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети [2].

Обмеженням таємниці спілкування (втручанням до неї) є такі дії, які забезпечують можливість одержати відомості, що були предметом спілкування, за умови, що його учасники можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб.

Статтею 258 КПК передбачено порядок та різновиди втручання у приватне спілкування, до яких відносять: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем. Закон виключає втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим [2].

Ще однією умовою правомірності обмеження таємниці спілкування можна вважати законодавче положення про те,

що інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального провадження.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg> (вступив в дію з 20 листопада 2012 року). – Ст. 541.

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Тertiшник В. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тertiшник. – Харків: Арсіс, 2000. – 512 с.

О. В. Нестерцова-Собакаръ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПАТРОНАТНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

Охорона дитинства в Україні визнається загальнонаціональним пріоритетом і здійснюється з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток [1]. Основними законодавчими актами, що забезпечують втілення в життя поставле-

ної мети є: Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Сімейний кодекс України, Правила опіки та піклування тощо. Так, у ст. 52 Конституції України закріплено: діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського виховання, покладається на державу [2]. При цьому Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Верховною Радою України 27 вересня 1991 року, наголошує, що дитині для повного та гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння [3]. Понад 50 тисяч таких дітей перебувають у державних виховних закладах, становище яких за останні роки погіршилося внаслідок кризової ситуації в економіці та нестачі грошей в бюджеті.

Згідно з чинним законодавством України сьогодні діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, мають можливість потрапити у сім'ю шляхом їх усиновлення (удочеріння); влаштування під опіку (піклування) у сім'ю; влаштування до дитячого будинку сімейного типу; в прийомну сім'ю, а також влаштування дитини за договором про патронат.

Патронат відомий з часів Катерини II. Найактивніше застосовувався в роки Великої Вітчизняної війни для того, щоб допомогти дітям, що залишилися сиротами. У розвинених країнах аналогічна форма виховання називається *foster care*. Завдяки її широкому розповсюдженню в цих країнах немає дитячих будинків.

У Сімейному кодексі України, прийнятому 10 січня 2002 року, передбачається особливий інститут суспільних відносин, регулюючий порядок виховання дітей, що є сиротами або по інших причинах позбавлених батьківського піклування, на договірних засадах за плату.

Цей інститут отримав назву патронат (від лат. *patronatus* – стан чи права патрона (патроном у Стародавньому Римі називалася багата або впливова людина (патрицій), яка брала під своє піклування (патронат) недієздатних громадян) [4].

Патронат – це одна з форм виховання в сім'ях дітей, які залишилися без батьків. Патронатом у сімейному праві

називається передача за договором дитини, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронажного вихователя) до досягнення дитиною повноліття [5].

У сімейному законодавстві України поняття «патронат» з'явилося у зв'язку з прийняттям нового СК України. Глава 20 нового Кодексу так і називається «Патронат над дітьми». Вона містить 5 статей (ст.ст. 252-256). Специфіка патронату в сімейному праві як правового інституту виявляється в тому, що така передача здійснюється за договором про патронат, а не на підставі адміністративно-правового акта – рішення органу опіки чи піклування. Цей договір укладається між органом опіки і піклування та особою, яка дала згоду взяти дитину на виховання (патронатним вихователем).

Аналізуючи зміст ст.ст. 252–256 СК, можна дати наступне визначення договору про патронат над дітьми. За договором про патронат над дітьми орган опіки і піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, як правило, з врахуванням згоди самої дитини, патронатному вихователю за плату, а патронатний вихователь зобов'язується виховувати і утримувати дитину у своїй сім'ї, захищати її права та інтереси як опікун або піклувальник без спеціальних на те повноважень.

Патронат має подібні риси з опікою і піклуванням, але все таки патронат це не опіка і піклування. Відносини з опіки і піклування виникають на підставі рішення суду або рішення органу державної виконавчої влади, а відносини патронату – на підставі договору. Тому патронатний вихователь виконує свої договірні обов'язки, тоді як опікун або піклувальник виконує повноваження, покладені на нього від імені держави, у виконання конституційного обов'язку держави, сформульованого в частині 3 статті 51 Конституції України, а саме, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [2].

Патронат встановлюється на підставі договору, що укладається між органом опіки і піклування та громадянином, який бере дитину на виховання за умови надання йому державою матеріальної допомоги (ст. 252 Сімейного кодексу України).

Згідно ст. 253 Сімейного кодексу України на передачу дитини в сім'ю патронатного вихователя необхідна згода дитини, якщо він досяг такого віку, коли може її виразити.

У даній статті конкретизована норма частини 2 статті 12 Конвенцій про права дитини і частини 1 статті 171 Сімейного кодексу України, за якою дитина має право на те, щоб бути вислуханим посадовими особами з питань, що стосуються його особисто.

Тобто, якщо дитина відповідно до віку і розумового розвитку розуміє факт його передачі в сім'ю патронатного вихователя, він має право дати на це згоду.

Договір про патронат – це платний сімейний договір. Плата за виконання патронатним вихователем своїх обов'язків за договором повинна бути, як правило, щомісячною. Розмір плати повинен визначатися в договорі з урахуванням віку, стану здоров'я дитини та інших обставин, які мають істотне значення.

Стаття 255 Сімейного кодексу України визначає обов'язки патронатного вихователя, зокрема:

- забезпечення дитини житлом, одягом, їжею і т.п.;
- створення дитині умов для навчання, фізичного і духовного розвитку;
- захист дитини, його прав та інтересів як опікуном або піклувальником без спеціальних на те повноважень.

З самої назви сторони за договором «патронатний вихователь» витікає, що основний його обов'язок – виховувати дитину, хоча про це окремо в ст. 255 Сімейного кодексу України не вказано. Про передачу дитини на виховання в сім'ю патронатного вихователя вказано в статті 252 Сімейного кодексу України.

Патронатний вихователь зобов'язаний забезпечити дитину житлом, виділивши в її користування частину своєї житлової площі.

У договорі повинно бути чітко визначено, де проживатиме дитина, яка частина житлової площі буде йому виділена особисто або дитина користуватиметься житловою площею разом з іншими членами сім'ї.

Прийняття в свою сім'ю може виявлятися і в тому, що вихователь житиме в житлі (квартирі, будинку) дитини, позбавленого батьківського піклування. Тому обов'язок забезпечити дитину житлом для такої ситуації буде необов'язковим.

Вихователь зобов'язаний забезпечити дитину одягом, їжею, шкільним приладдям, книгами, всім тим, що необхідне для навчання, фізичного і духовного розвитку. Але за рахунок яких засобів?

Якщо дитина є сиротою, він має право отримувати пенсію або відшкодування у зв'язку з втратою годувальника. Йому можуть бути призначені інші соціальні виплати. Дитина може мати дохід від використання майна, що належить йому. На його утримання можуть бути присуджені аліменти від матері, батька, діда, бабці, брата, сестри, вітчима, мачухи.

Патронатний вихователь, як опікун або піклувальник, не зобов'язаний утримувати дитину за рахунок своїх, власних засобів. Він зобов'язаний забезпечити дитину всім необхідним за рахунок його майна або інших, спеціально виділених для цієї мети засобів.

У пункті 3 ст. 255 Сімейного кодексу України вихователеві надано право процесуального представництва, згідно якого він має право звертатися в різні органи з відповідними заявами (наприклад, про призначення пенсії). Він має право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів на дитину, про повернення майна, відшкодуванні заподіяної шкоди і так далі.

Отже, метою патронатного виховання є забезпечення права кожної дитини жити і виховуватися в сім'ї. Завданнями патронатного виховання є:

- підготовка дитини до самостійного життя;
- допомога в реабілітації кровної сім'ї і можливість збереження споріднених зв'язків (у ідеальному випадку повернення в кровну сім'ю);
- формування у дитини нової прихильності, як основи подальшого благополучного розвитку особи у разі неможливості повернення в кровну сім'ю;
- подолання деприваційних порушень особи дитини, викликаних неблагополучним середовищем або життям поза сім'єю;

- засвоєння дитиною сімейних правил, норм поведінки в сім'ї та у суспільстві;
- збагачення позитивним соціальним досвідом, необхідним для подальшої соціалізації дитини.

1. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26 – Ст. 354.

2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. // Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів у 2 книгах: книга 2. – К.: Юрінком Інтер. – 1998. – Ст. 495.

4. Юридическая энциклопедия. – Т. 4: Н-П. – К., 2002. – 719 с.

5. Семейный кодекс Украины: научно-практ. комментарий. – К.: Ин Юре, 2003. – 532 с.

М. М. Олексюк,

*кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СВОБОДА ТА РІВНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА ЇХ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОЮ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЮ ДУМКОЮ

Одним із провідних теоретиків свободи у ХХ столітті був Фрідріх А. Гаєк, лауреат Нобелівської премії 1974 року. Важливим результатом його творчості стала праця «Конституція свободи», у якій на основі критичного аналізу філософської, політичної та правової традиції здійснена спроба з філософського погляду осмислити місце свободи в сучасному світі та долі людини. Ф. Гаєк багато говорить про наявність так званої «внутрішньої свободи», котра базується на ідеальних чинниках, що

притаманні людині. «Внутрішня свобода має межу, яку відчуває особа, керуючись у своїх діях власною свідомою волею, своїм розумом і стійкими переконаннями, а не життєвими поривами чи обставинами», – зазначає він [1, с. 23]. Ця теза підкреслює значення свободи для становища конкретної особистості у суспільстві. У «Конституції свободи» автор чимало уваги звертав на питання свободи у її правовому вияві. «Концепція свободи в рамках закону, – пише він, – базується на твердженні, що коли ми дотримуємося законів, у сенсі загальних абстрактних норм, укладених незалежно від їхнього застосування до нас, ми не підпорядковуємося волі іншої людини, а отже, є вільні» [1, с. 159]. Саме таке абстрактне значення законотворчості та закону, зокрема, їх загальність, на думку вченого, вже відкривають дорогу до встановлення свободи та рівності у дії законів стосовно всіх та кожного, і в цьому є шлях до реалізації ідеї свободи через правову норму.

Ці ж проблеми свободи через призму справедливості порушує інший відомий філософ другої половини XX століття Поль Рікер, який зумів сформулювати оригінальну філософсько-правову систему, своєрідно увійти в правову науку як оригінальний філософ, і з своїм концептом, котрий відтворює всі характерні для модерної західноєвропейської філософії концепції. Очевидно, що для філософа генерації кінця XX століття повинні бути притаманними думки, котрі реально відтворюють специфіку сучасного стилю мислення, для якого характерна полеміка, творчий дискурс, поліфонія та багатоманіття підходів до аналізу як суспільно-політичних так і духовних явищ

Англійський учений І. Берлін, нобелівський лауреат, відомий своїми філософськими трактатами, котрі осмислюють сутність сучасної соціально-політичної епохи. Йому належить специфічне трактування свободи як явища та політико-правової категорії. Саме І. Берлін виділяв «негативну» та «позитивну» свободу, називаючи їх двома концепціями свободи. На його думку, «негативна свобода проявляється у тому, що наявним є примус, під яким «розуміється зумисне втручання з боку інших людей» [2, с. 181]. «Під свободою в цьому значенні, – зазначав І. Берлін, – я розумію невтручання з боку інших.

Що ширший простір, де нема втручання, то ширша моя свобода» [2, с. 182]. Тому в даному випадку необхідно реалізувати свободу людини через відвернення втручання у її діяльність ззовні.

З філософсько-правовою концепцію свободи І. Берліна кореспондується теорія свободи у викладі відомого австралійського філософа Ф. Петі, висловлена у статті «Свобода як анти-влада» [3].

У ній Ф. Петі намагається проаналізувати свою теорію свободи як антивлади. «Відповідно до концепції свободи як антивлади, – пише він, – я вільний до такого рівня, що жодна людська істота не може втручатись у мої справи, що ніхто не може панувати наді мною, навіть якщо я потребуватиму волі або мудрості для досягнення самопанування» [3, р. 578]. У такому випадку вчений трактує свободу як антивладу та різновид берлінівської «негативної» свободи. Розкриваючи специфіку такого розуміння свободи, Ф. Петі зазначає, що «свобода як антивлада... вимагає таких виявів права та політики, за умов яких різновиди влади заперечують можливість випадкового втручання» [3, р. 602].

Водночас для нього характерний є погляд, що свободу належить розглядати як психологічний та соціальний феномен, узалежнений від того, наскільки людина користується певними етичними принципами, зокрема здатністю до прощення та прихильності до іншого [3, р. 602]. Тут бачимо властиву для сучасної зарубіжної філософської парадигми точку зору про домінування етичних ознак у сучасному трактуванні свободи як явища.

Соціально-політичний підхід до проблем свободи у філософії відомого постмодерного філософа Ж. Бодріяра чітко простежується у наступному витягу з його праці «Система речей»: «Свобода бути собою» фактично означає свободу проектувати свої бажання на промислові вироби. «Свобода насолоджуватись життям» означає свободу вести себе ірраціонально та регресивно, тим самим пристосовуватись до певного соціального ладу виробництва» [4, с. 201]. Очевидно, що цей висновок про детермінацію свободи суспільним устроєм реалізує лінію сучасної

філософсько-правової думки на врахування особливостей сучасної епохи та її виявів.

Морально-етичні концепції свободи, сформовані сучасними зарубіжними філософами створили серйозний методологічний фундамент для осмислення поняття свободи у розумінні її як важливої правової категорії, що використовується у сучасній юридичній науці та практиці та являється важливим елементом сучасного конституціоналізму.

Класичні думки стосовно рівності як елементу сучасного конституціоналізму вплинули на формування філософсько-правових ідей посткласичної філософії ХХ ст. Саме вони стали підставою для формування плюралізму думок у рамках економічного (Ф. Гаєк), політичного (Дж. Роулз), правового (Р. Дворкін) та філософського (П. Рікер) підходів до проблем принципу рівності.

У політико-правовій думці сучасного неолібералізму рівність тлумачиться у невід'ємному контексті з такими основоположними його засадами як свобода та справедливість, що виступають пріоритетними у концепції Дж. Ролза. Він скептично ставиться до виведення принципу рівності із тези про рівність природних прав членів суспільства. «Рівність не може спиратися на природні атрибути, – заявляє він. – Немає жодної природної риси, стосовно якої всі людські істоти були б рівними» [5, с. 684].

На відміну від цього він пропонує застосувати процедурну інтерпретацію рівності. Теоретичне обґрунтування справедливості як однієї із засад існування справедливості у суспільстві призводить Дж. Ролза до виявлення двох концепцій рівності, які залежать від способу потрактування соціальних процесів. У першому випадку рівність трактується як засада розподілу благ, у другому – як реалізація відносин між людьми безвідносно до їх соціального статусу. Перша – існує на інституціональному рівні, друга – на рівні принципів стосунків моральних осіб [5, с. 689].

Інший відомий політичний філософ – канадський дослідник В.Кимлічка широко застосовує принцип рівності у своєму дослідженні стану меншин у демократичному суспільстві.

Особливо його турбує застосуванні у ряді суспільств т. зв. ідеї «благотворного невтручання», яке базується на твердженні про те, що справжня рівність вимагає, щоб кожна людина мала однакові права, незалежно від раси чи етнічної належності. «Загалом ідея «благотворного невтручання» не має сенсу та відбиває неглибоке розуміння відносин між державами й націями, – зазначає Кимлічка. – У сфері офіційних мов, політичних кордонів і поділу повноважень неможливо уникнути підтримки тієї або іншої соціетальної культури або прийняття рішень про те, які групи формуватимуть більшість у політичних одиницях із правом контролю за рішеннями, що стосуються культури, тобто рішеннями про мову, освіту та імміграцію» [6, с. 113].

Треба зазначити, що наприкінці ХХ ст. пріоритет у формуванні особливої теорії рівності – егалітарної – перейшов до американського філософа права Р. Дворкіна. Він розвиває нео-ліберальні погляди своїх попередників, поняття рівності, справедливості та свободи тлумачить у нерозривній взаємній єдності, яка не передбачає жодних конфліктів між ними, вважаючи їх взаємодоповнюваними.

У своїй роботі «Серйозний погляд на права», аналізуючи конкретну ситуацію з обмеженням свободи та несправедливістю у рамках порушення базового ліберального принципу рівності. Р. Дворкін говорить про наявність двох різновидів прав, що забезпечують реалізацію ідей рівності. «Перше – це право на *рівне ставлення*, тобто право на рівний розподіл певної можливості, ресурсу чи тягаря, – пише він. – ...Друге – право на *ставлення до себе як рівного*; це-право не на те, щоб ви одержали однакову частку певного тягаря чи блага, а на те, щоб до вас ставилися з тими ж пошаною та піклуванням, як і до будь-кого іншого» [7, с. 322]. На основі вище приведеного він формує два принципи рівності [8, с. 811].

Концентрований виклад філософсько-правового підходу до аналізу концепції рівності наприкінці ХХ ст. можна зустріти у творчості відомого французького філософа П. Рікера. Його методика осмислення цієї проблеми насправді вражає, адже важко точно визначити методологічну приналежність цього вченого у рамках постмодерної філософської думки. Ідеї фено-

менології, герменевтики, структуралізму та постмодернізму специфічно переплітались у його філософській спадщині. Очевидно, що це дало йому можливість виступати у ролі специфічного критика основних філософсько-правових теорій сучасності, і на основі цього витворити той концепт філософії права, який стає актуальним у ХХІ столітті.

П. Рікер зумів своєрідно піднятися над соціально-економічним та політико-правовим розумінням рівності у рамках ідей справедливості, використовуючи свої плюралістичні методи та можливості аналізу соціальної дійсності. «Усе суспільство, якщо розглядати його під кутом зору справедливості, уявляється як система ролей, завдань, прав і обов'язків, переваг і недоліків, благ і труднощів», – констатував він [9, с. 93].

Тут, на його думку, зустрічаємось з актуалізацією у соціальних відносинах поняття рівності, а відношення між справедливістю та рівністю, вирішується, на його думку, досить легко у правовому плані – подібні випадки вимагають подібних рішень, що розглядається як принцип рівності усіх перед законом [9, с. 93].

1. Гаєк Ф. Конституція свободи / Ф. Гаєк; пер. з англ. – Львів: Літопис, 2002.

2. Берлін І. Чотири есе про свободу / І. Берлін; пер. з англ. – К.: Основи, 1994.

3. Pettit P. Freedom as Antipower / P. Pettit // Ethics. – An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy. – Vol. 106. – No 3. – April 1996. – Univer. of Chicago.

4. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж.Бодрийяр; пер. с фр. – М.: Рудомино, 1999.

5. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.

6. Кимлічка Вілл. Лібералізм і права меншин / Вілл. Кимлічка. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.

7. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 519 с.

8. Дворкін Р. Ліберальна концепція рівності справедливості / Р. Дворкін // Лібералізм: антологія. – К.: Смолоскип, 2002. – 1122 с.

9. Рікер П. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість / П. Рікер. – К.: Дух і літера, 2002. – 114 с.

О. Б. Онишко,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПОЛЬЩІ

Конституційна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що стосується найвищих посадових осіб держави і настає за порушення Конституції та інших нормативно-правових актів в процесі виконання ними своїх посадових обов'язків, пов'язаних із займаною посадою.

Конституційна відповідальність в Польщі, перш за все, стосується органів виконавчої влади, оскільки пов'язана із реалізацією парламентом своїх контрольних функцій по відношенню до уряду. Якщо навіть в економічному форматі діяльність уряду чи окремого політика буде оцінена парламентом чи громадськістю критично, але такі дії не будуть порушувати норм права, то конституційна відповідальність не буде мати місця [1, с. 34–36].

До конституційної відповідальності державних посадовців у Польщі притягає Державний трибунал. Суб'єктами конституційної відповідальності є: Президент, Головуючий Сейму та головуючий Сенату (у випадку виконання ними повноважень Президента), Прем'єр-Міністр, члени Кабінету міністрів, Голова Національного банку Польщі, Голова Вищої палати контролю, члени Державної ради радіофонії і телебачення, особи, яким Прем'єр-Міністр надав повноваження керувати міністерством, Керівник Збройних сил Польщі, а також депутати обох палат з певними обмеженнями [2, 3]. Конституційну відповідальність в Польщі слід відрізняти від політичної, оскільки перша охоплює усіх вищих державних посадовців, а до політичної – в більшій мірі можуть бути притягнуті Прем'єр-міністр та

члени уряду, які несуть відповідальність перед парламентом за свої дії, як вищий орган виконавчої влади в країні.

Також конституційна відповідальність відрізняється від політичної ще й процедурою притягнення до відповідальності. Наприклад, до політичної може бути притягнутий Кабінет міністрів в силу висловлення йому вотуму недовіри з боку парламенту.

Про притягнення до конституційної відповідальності усіх вищих посадовців держави рішення виносить Державний трибунал на підставі подання від депутатів парламенту (Президент) та рішення Сейму (інші високопосадовці) [3]. Таким чином, Президент, Прем'єр-міністр та члени Кабінету міністрів у Польщі несуть відповідальність перед Трибуналом за порушення норм Конституції та законів Польщі, а також за інші злочини, вчинені у зв'язку із займаною посадою.

Подання про оскарження дій Президента до спікера нижньої палати парламенту може внести не менш як 140 депутатів, інших високопосадовців – Президент або 115 депутатів Палати громад [3].

Державний трибунал не функціонує у парламентський спосіб. Хоча його рішення, як і рішення судів, видаються іменем Польщі та мають загальнообов'язковий характер, а члени трибуналу не мають статусу професійних суддів. Вони здійснюють свої функції ат hoc, у зв'язку з чим не отримують сталу оплату праці. За кожен день участі у засіданнях вони отримують 10 % від середньої заробітної плати, встановленої за попередній календарний рік.

Членам Державного трибуналу відшкодовують лише витрати на проїзд до місця проведення засідань та проживання, як і іншим державним службовцям у випадку їх перебування у відрядженні [4].

Каденція членів Державного трибуналу дорівнює каденції Сейму. Розгляд справ здійснюється двома інстанціями. Перша інстанція здійснює розгляд справ у кількості п'яти чоловік, друга – семи, при чому члени Трибуналу першої інстанції не повинні розглядати справу у другій інстанції. Членство визнається жеребкуванням.

Відповідно до ст. 198 Конституції Польщі та ст. 3 Закону Польщі «Про Державний трибунал» першою із конституційних функцій трибуналу є притягнення до конституційної відповідальності вищих державних посадовців [2, 3]. Таким чином, маємо визначений конституційний делікт, який полягає у порушенні Конституції та законів Польщі вищими посадовцями держави зв'язку із виконанням ними своїх повноважень. Конституційний делікт виникає як із дії, так і бездіяльності. Дією в цьому випадку є поведінка посадовця, підкріплена прийнятим рішенням для досягнення конкретної мети. Натомість, бездіяльність – це свідоме невиконання чи халатне ставлення до виконання посадових обов'язків, що є важчим у доказуванні, ніж вчинена дія чи прийняте рішення. Поведінка осіб, які несуть конституційну відповідальність в Польщі, оцінюється Державним трибуналом виключно з точки зору їх законності, тобто відповідності Конституції та законам Польщі. Дії посадовців не перевіряються з точки зору поставленої мети, оскільки цей принцип не дає повну об'єктивну оцінку справи, а перевага такого принципу при розгляді дій посадовців розглядатимуться вже не як конституційна а як політична відповідальність [5, с. 112–113].

Підставою для конституційної відповідальності може бути також і порушення норм підзаконних нормативно-правових актів (розпоряджень, постанов, тощо). Такі акти мають силу закону, і в ієрархії джерела права займають позицію, рівнозначну законодавчим актам. Спірним залишається питання чи конституційній відповідальності будуть підлягати суб'єкти, які порушують норми підзаконних нормативно-правових актів. Слід звернути увагу і на те, що підзаконні нормативно-правові акти найчастіше пов'язані із прийнятими законами, і видаються на підставі законів і з метою виконання закону [6]. Конституційної відповідальності не можна уникнути і в контексті ст.ст. 2, 7 Конституції Польщі. Правова доктрина говорить, що вилучення розпоряджень, як підстави для конституційної відповідальності, наприклад Президента за видання виконавчого акту до закону. Таким чином, не видання такого роду виконавчого акту унеможливорює виконання закону, а видання такого

акту з порушенням закону передбачає конституційну відповідальність Президента.

Щоб порушення Конституції та законів Польщі було визнано як конституційний делікт потрібно щоб у діях суб'єктів мала місце ступінь вини. Хоча передумови вини не мають конституційного характеру, але є елементами конституційного делікту, оскільки ст. 3 Закону Польщі «Про державний трибунал» вказує, що право на притягнення державних високопосадовців до конституційної відповідальності має лише Сейм [3; 5, с. 58–62].

Проводячи паралелі з нормами українського законодавства, хочу зауважити, у Польщі нормативно-правова база є чітко визначеною у Законі Польщі «Про Державний трибунал», де вказана процедура притягнення до конституційної відповідальності вищих посадових осіб держави. Таким чином, за неправильно прийнятий нормативно-правовий акт чи рішення вищевказані посадові особи не лише можуть бути звільнені зі своїх посад, а й притягнуті в подальшому і до кримінальної та адміністративної відповідальності, якщо негативні наслідки прийнятих рішень будуть невідворотними та становитимуть суспільну небезпеку.

1. Zaleśny J. Odpowiedzialność konstytucyjna. Praktyka III RP / Jan Zaleśny. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA, 2004. – 288 s.

2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 / Електронний ресурс: Internetowy system aktów prawnych // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

3. O Najwyższej Izbie Kontroli Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. Dz.U. 1995 nr 13 poz. 59/ Електронний ресурс: Internetowy system aktów prawnych // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

4. O Trybunale Stanu. Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. Dz.U. 1982 nr 11 poz. 84 / Електронний ресурс: Internetowy system aktów prawnych // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

5. Działocha K. Naruszenie konstytucji, jako podstawa odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu / K. Działocha // Przegląd Prawa Konstytucyjnego. – Warszawa. – Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011. – S. 111–130.

6. Pietrzak Michał. Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce / Michał Pietrzak. – Warszawa. – Wyd Naukowe PWN, 1992. – 181 s.

С. Ф. Орлов,

*кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯНИНА НА ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

У сучасному суспільствознавстві, з посиланням на роботу Г. Алмонда та його співвітчизника С. Верби «Громадянська культура», розрізняють три типи політичної культури: 1) «парохіальну» («патріархальну»), що характеризується повною відсутністю у населення знань про політику та повним відособленням від неї; 2) «підданську», що визначається пасивною політичною поведінкою та винятковою орієнтацією на пануючі цінності; 3) «партисипаторну» (раціонально-активістську), що позначається активною політичною участю індивідів у політичному житті [1]. Отже, політична культура являє собою сукупність історично зумовлених відносно стійких переконань, уявлень, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки в діяльності суб'єктів політичного процесу. Тобто своєрідний досвід суспільства зафіксований у законах, звичаях, традиціях. Власне Г. Алмонд та С. Верба розглядали концепт політичної культури системно, тобто в тісному зв'язку з політичною участю та суспільно-політичними процесами. Вони, зокрема, до описаних ідеальних типів додали ще й найбільш прийнятний для них концепт «громадянської політичної культури». Така культура, як указують співавтори поняття, є загалом культурою участі, але їй також властиві елементи культури «парафіянина» та «підданого». Носії подібного культурного комплексу вважають політичну участь осмисленою та доцільною, але, як правило, в політичному житті участі не беруть. Як стверджують автори, для таких індивідів політична участь «не є ні основним їхнім заняттям у вільний час, ні головним джерелом задоволення, радощів і хвилювань» [2]. Але, на їх думку, в такому становищі речей немає жодної загрози демократичному врядуванню,

якщо громадяни зберігають віру в можливість «втрутитися» в разі потреби в політичне життя [3]. Наведене зауваження доволі точно передає сучасний стан політичної культури та її вплив на систему політичного представництва та культуру парламентаризму, що далі розглянемо детальніше. У широкому значенні поняття «парламентаризм» застосовується до системи організації та функціонування вищих органів державної влади, що характеризується поділом законодавчих і виконавчих функцій. На думку, Ю. Шемшученка парламентаризм – досить широке за змістом поняття, що охоплює форму організації державної влади, способи функціонування політичних інститутів та механізми взаємодії вищого законодавчого органу з інститутами виконавчої влади, а також систему взаємодії держави і суспільства [2]. М. Головатий та О. Антонюк виокремлюють два підходи до даного явища: у широкому значенні – це система державної влади, за якої визначальна роль належить сформованому через представництво народу парламенту; у вузькому – це система владних відносин, за якою чітко розподілено функції законодавчих і виконавчих органів, відповідно парламент виступає як постійно діючий представницький, законодавчий та контролюючий орган влади [4]. Показовим є те, що становлення і розвиток парламентаризму в Україні здійснюється у руслі загальносвітових процесів демократизації, проте сама ідея в історичній ретроспективі має дещо дискретний характер. Яскравим прикладами втіленням даної ідеї є народні віча Київської Русі, сейми Польсько-Литовської держави, козацькі ради часів Гетьманщини, пізніше вищі законодавчі органи Австро-Угорської та Російської імперій, Української РСР в складі Радянського Союзу. Окремо підкреслимо значення Української Центральної Ради – своєрідного національного протопарламенту, який пройшов еволюційний шлях від громадсько-політичного об'єднання до «представницького» органу українського народу. Її поява та діяльність стали великим кроком консолідації українського народу на шляху до державної незалежності в ХХ ст. Необхідно підкреслити, що політична культура, як історичний феномен має досить архетипний характер. Відповідно зміна типу політичної культури є складним

процесом, що відбувається протягом значного часового проміжку. Проте, українські реалії державобудівництва в силу умов, що диктує глобалізований світ, створюють ситуацію коли культурні зміни відстають від вимог часу і здебільшого хронологічно не збігаються зі змінами у механізмах функціонування політичної системи.

Ще раз підкреслимо, що високий рівень розвитку політичної культури, зумовлює появу ознак демократичного врядування, серед яких: – представництво інтересів населення в належний спосіб через склад та функціонування парламенту – перевага консенсусного методу при вирішенні гострих політичних питань; – можливість локалізації складних соціально-політичних проблеми, що потребують парламентського врегулювання; – учасники законотворчого процесу зважають на думку усіх зацікавлених сторін; – внаслідок підвищення ефективності парламентської роботи зменшуються часові витрати на роботу над законопроектом. Загалом, що складніше організований парламент і що більшим є його кількісний склад, тим гостріше постає потреба у розвитку високого рівня політичної культури, що існує не автономно, а у взаємодії із політичною системою. А відповідно, структуру політичної системи можна розглядати, з одного боку, як продукт політичної культури, а з іншого боку, як основу для її формування. Загалом виділяють два способи подібної взаємодії при умові демократичного врядування: Вестмінстерська та Консенсусна моделі. Остання в основі своїй містить плюралістичну політичну культуру за багатопартійної системи і сьогодні домінує у світі. Саме така модель застосовується у більшості країн континентальної Європи. Консенсусна модель відповідає потребам суспільств, що є гетерогенними за критеріями релігії, ідеології, культури, мови. Така модель видається найбільше прийнятною і для України – з огляду на виклики і проголошений курс євроінтеграції. Важливим критерієм політичної культури парламентаризму виступає професіоналізм. Дану характеристику можна означити як вищий рівень психофізичних, психічних і особистісних змін, що формуються у процесі довготривалого виконання службових обов'язків, забезпечуючи якісно новий за ефектив-

ністю рівень вирішення складних завдань у певних умовах. Структура професійної компетентності містить в собі: – спеціальну компетентність – професійна діяльність на високому рівні; – соціально-комунікативну компетентність – володіння нормами професійного спілкування, вміння впливати на зміни у міжособистісних відносинах; – особистісну компетенцію – володіння прийомами індивідуального самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійній деформації особистості [5]. Окремим моментом необхідно розглянути співвідношення політичної і правової культур. Дані поняття відносяться до різних сфер суспільного життя, володіючи специфічними рисами, проте базуються на спільній основі – культурі. Центром правової культури виступають правові норми, що регулюють правовідносини. Політична культура опирається на систему політичних цінностей та норм, що формують політичні відносини. Обидва феномени творять єдиний простір та є важливим елементом підготовки і прийняття управлінських рішень, що оформлюються у вигляді нормативно-правових документів. Підкреслимо, що нормативно-правовий акт є одним із способів синтезу та матеріалізації політичної та правової культур, що визначає їх ієрархію і сприяє формуванню загальних методів та засад нормотворчої діяльності в системі державного управління.

Отже, політична культура як важливий елемент політичної системи будь-якого суспільства пов'язує політичні інститути й процеси із політичною свідомістю через зразки поведінки, цінності, емоції, установки, стиль життя. Політична культура як чинник формування парламентаризму відображає складну взаємодію низки системоутворюючих чинників. Наголосимо, що дані критерії є надзвичайно диференційованими і формуються на менталітетному підґрунті. До основних можна віднести ідеологічну базу суспільства, рівень розвитку плюралізму, характер та якість нормативно-правових актів, основні прийнятні моделі політичної поведінки, наповненість політичних програм, професіоналізм політичних функціонерів (частково їх походження). Проте, варто пам'ятати, що на сьогодні не остаточно визначеним є питання взаємозв'язків демократичної

політичної культури з інституціональним дизайном демократичного врядування, тобто парламентом.

1. Александер Дж. Власть, политика и гражданская сфера / Дж. Александер; пер. с англ. Горностаевой // Социологические исследования. – 2009. – № 10. – С. 3–17.

2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=28

3. Гірц К. Інтерпретація культури: Вибрані есе / К. Гірц; пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2001. – 542 с.

4. Вовканич С. Політична культура: націоцентризм чи регіоналізм? / С. Вовканич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Periodyka/reviews_02.pdf

5. Погорелова А. Культура парламентаризму – культура демократії / А. Погорелова // Віче. – 2003. – №4. – С. 18–19.

Я. П. Павлович-Сенета,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПЕРЕБУДОВА СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ – ОСНОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

З аналізу Конституції України (стаття 133) випливає, що сьогодні базовими адміністративно-територіальними одиницями є села, селища, міста районного значення, райони у містах (варто зазначити, що не кожен населений пункт становить самостійну адміністративно-територіальну одиницю). Проте, у сільській місцевості дуже поширеною є практика створення так званих «сільрад» та «селищних рад», які складаються з кількох населених пунктів, що перебувають під юрисдикцією єдиної для них територіальної громади та органів місцевого самоврядування.

дування, які вона обирає. Однак, відповідно до Конституції України такої адміністративно-територіальної одиниці, як «сільрада», «селищна рада» немає. Сільради почали створюватися із 1919 р. Критеріями їх формування були у різний час чисельність населення (до 4 тисяч осіб), наявність об'єктів народного господарства, побуту, сільськогосподарських земель, тяжіння населених пунктів, відстань між ними, щільність населення, наближеність його до органів влади. Станом на 1 січня 2009 р. в Україні 10 278 сільських рад, проте в господарському відношенні вони не стали цілісними утвореннями [1, с. 38–40].

Проект закону «Про територіальний устрій України» Інституту громадянського суспільства у частині 1 статті 8 визначає громаду, як адміністративно-територіальну одиницю, що утворена на основі одного або декількох поселень, та має визначені в установленому законом порядку межі її території і є територіальною основою для створення та діяльності органів місцевого самоврядування громади та надання населенню громади визначеного законом рівня адміністративних, соціальних та культурних послуг [2].

За загальним правилом законопроектів «Про територіальний устрій України» 2005 року та Інституту громадянського суспільства, громади створюватимуться на територіях, в межах яких проживає не менше ніж 5 тисяч жителів, з урахуванням доступності адміністративного центру громади для жителів поселень та поселенських утворень, розташованих в їх межах (частина друга статті 9) [2; 3].

Варто зазначити, що сьогодні серед існуючих 490 адміністративних районів України немає жодного, де б середня кількість населення однієї сільради перевищувала 5 тисяч осіб. Натомість 77 районів мають середній показник по сільській раді до 1 тисячі осіб, 389 районів – від 1 до 3 тисяч осіб, 22 райони – від 3 до 5 тисяч осіб [4, с. 68–70].

Названі законопроекти пропонують укрупнення адміністративно-територіальних одиниць найнижчого рівня, що є виправданим, оскільки надмірне їх подрібнення становить одну із найсуттєвіших проблем сучасної системи територіального устрою України.

Сьогодні помітна тенденція до збільшення кількості сільських рад при скороченні чисельності сільського населення та кількості сіл.

Починаючи з 1991 року чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн. осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць. Разом з тим кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження.

Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету [5, с. 2].

Укрупнення міст, селищ, сіл та відповідних територіальних громад може здійснюватися насамперед у процесі злиття зазначених адміністративно-територіальних одиниць з метою формування економічно і фінансово спроможних сільських територіальних громад, розвитку співробітництва між органами місцевого самоврядування, їх добровільного об'єднання в асоціації, союзи та інші об'єднання для вирішення проблем, що становлять для них спільний інтерес (розвиток транспорту, зв'язку, водопостачання, водовідведення, утилізації відходів, розвитку рекреаційних зон, вирішення завдань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, охорони здоров'я тощо) [4, с. 59].

Проте ефективність запропонованого законопроектом «Про територіальний устрій України» від 14 квітня 2005 р. принципу створення адміністративно-територіальних одиниць видається малоймовірною. Адже, якщо взяти до уваги, що середня щільність населення в Україні становить 76 мешканців на 1 км², то середня площа адміністративно-територіальної одиниці для 5-ти тисяч жителів становитиме близько 65 км². В Україні найбільша щільність населення у Донецькій області – 182.100 осіб/км², найменша – у Чернігівській області – 38.750 осіб/км².

Таким чином, для щільно заселених територій середня площа адміністративно-територіальної одиниці становитиме –

27 км², а для найменш заселених – 129 км² [4, с. 278]. Із 1990 р. населення України зменшилось на 11%.

Реформою передбачається об'єднання шкіл, лікарень, культурних закладів, що призведе до зменшення кількості вчителів, медичних і культосвітніх працівників на селі. З огляду на це, важко прогнозувати, чи наблизить такий адміністративно-територіальний поділ доступність та ефективність адміністративних послуг до населення (особливо враховуючи транспортні проблеми).

Що стосується міст та селищ міського типу, то сумнівів немає, а от сільське населення, яке і сьогодні віддалене від інфраструктури, знову постраждає.

Крім того, існує думка, що така практика суперечитиме положенням Конституції України, які гарантують право на місце самоврядування жителям будь-якого населеного пункту (так би мовити, за фактом наявності даного населеного пункту на географічній карті України), у разі ж успішного реформування це право матимуть лише громади, територія яких визначатиметься хоча і на підставі вище визначених критеріїв, але не природним, а адміністративним шляхом [4, с. 16].

Для визначення оптимальних розмірів адміністративно-територіальних одиниць, а отже і органів місцевого самоврядування, що формуватимуться у них, слід брати до уваги наступні критерії:

- економічна ефективність – хто може запропонувати більше послуг за меншу ціну;
- демократичність – які структури можуть краще забезпечити громадський контроль;
- розподіл – яка структура може досягти найбільш справедливий розподіл послуг та податків;
- розвиток – яка структура має кращі можливості для сприяння економічному розвитку.

З метою вирішення окреслених проблем у законопроектах, що аналізуються, запропоновано створювати громади з населенням від 3500 жителів за умов, якщо щільність сільського населення в цілому по району (без міст-районів) в два або більше разів нижча від середньої щільності сільського

населення в цілому по Україні і якщо площа такої громади в розрахунку на одного жителя перевищує вдвічі середню площу по Україні для сільських громад [2; 3].

Оцінюючи зазначене, слушну думку висловлює П. А. Рудик, який пропонує враховувати щільність населення при формуванні кожної громади зокрема, адже можуть бути випадки, коли в частині району щільність сільського населення досягає середньої по Україні, а в іншій частині цього району вона нижча вдвічі [6, с. 142].

Ще одним винятком із загального правила щодо формування громад є положення згаданих законопроектів, яке передбачає, що громада може бути утворена і при чисельності населення не менше ніж 1500 жителів у виняткових випадках за рішенням Верховної Ради України (ч. 2 ст. 9) [2; 3].

Таким чином, існуючі законопроекти «Про територіальний устрій України» від 14 квітня 2005 року та «Про територіальний устрій України» Інституту громадянського суспільства, пропонують диференційований підхід до формування адміністративно-територіальних одиниць найнижчого рівня, виходячи із чисельності населення та щільності його проживання на відповідній території.

1. Новик В. П. Адміністративно-територіальний устрій: організаційно-правовий аспект: дис. ... кандидата юридичних наук: спец. 12.00.07 / Валентина Петрівна Новик. – К., 2008. – 232 с.

2. Про територіальний устрій: Проект закону / Інститут громадянського суспільства – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/www/?p=91>

3. Про територіальний устрій України: Проект закону України від 14 квіт. 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – 22 квіт. – № 75. – С. 10–13.

4. Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / С. О. Сивоконь, В. А. Яцюк та ін.; за заг. ред. В. Г. Яцюби. – К.: Секретаріат КМУ, 2003. – 322 с.

5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 67.

6. Рудик П. А. Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи / П. А. Рудик. – К.: Атіка, 2011. – 256 с.

Я. П. Павлович-Сенета,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

М. О. Піщанська,
*студент факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Становлення та розвиток конституціоналізму є досить важливим, оскільки зараз в Україні склалася складна ситуація: фінансово-економічна криза, протистояння між політичними силами, зниження авторитету державних інституцій, гальмування законодавчого процесу тощо. Тому вивчення минулого та сучасного українського конституціоналізму є досить важливим.

Конституціоналізм (від лат. *«constitutio»* – встановлення, устрій) – це:

1. Система знань політико-правового характеру, предмет дослідження якої становлять фундаментальні цінності демократії, обґрунтування необхідності встановлення конституційного ладу, аналіз історії і практики конституційного розвитку держави, їх груп і світового співтовариства.

2. Механізм державної влади, обмежений конституцією; політична система, що спирається на конституцію і конституційні методи управління [1, с. 234].

Виділяють такі основні принципи українського конституціоналізму: верховенства конституції у правовій системі, верховенства права у суспільстві та державі, поділу та обмеження державної влади, суверенітету Українського народу, взаємної відповідальності держави і особи, реальності прав і свобод, їх охорони, непорушності, гарантованості, відкритого громадянського суспільства, наступності конституційних ідей [3].

Становлення та розвиток українського конституціоналізму умовно можна розділити на такі періоди:

- період зародження (середина XVII ст. – кінець XVIII ст.);
- науково-просвітницький період (XIX ст. –початок XX ст.);
- революційний період (1917–1919 рр.);
- радянський період (1919–1991 рр.);
- період незалежності (з 1991 р. до теперішнього часу).

Зародження українського конституціоналізму пов'язано, насамперед, з Національно-визвольною війною українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.).

За часів Хмельницького з'явився ряд актів, що мали важливе конституційне значення та були спрямовані на побудову української державності. Це такі як, Зборівська угода (1649 р.), Переяславські статті (1654 р.), Гадяцький трактат (1658 р.) та інші [2, с. 135].

Науково-просвітницький період характеризувався історико-етнографічними, публіцистичними та художніми творами, що з'явилися в першій половині XIX століття, а також новими філософськими та соціальними концепціями [6]. Цей період з часом набував політичного забарвлення. Свою діяльність розпочало Кирило-Мефодіївське товариство, основною метою своєї діяльності вважало утвердження національно-державної незалежності України з демократичним ладом на зразок Сполучених Штати Америки або Франції.

Революційний період загальмував розвиток конституціоналізму в Україні. Країну було поділено на декілька регіонів, які контролювалися військами різних держав, але більшовики перемогли і на всій території України було встановлено владу диктатури пролетаріату.

За радянський період було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), але вважати їх конституціями можна лише умовно. Усі ці конституції копіювали положення конституції СРСР, тобто встановлювали «радянську модель влади», яка закріплювала керівну роль комуністичної партії.

З 1991 р., коли Україна офіційно здобула незалежність, розпочався новий період у формуванні українського конституціоналізму. 28 червня 1996 року Верховна Рада України прийняла

Конституцію України, яка закріпила президентсько-парламентську республіку, унітарний територіальний устрій [6].

Варто зауважити, що конституціоналізм є барометром прогресу, розвитку суспільства. Криза суспільства – це насамперед криза його конституціоналізму. Основними проявами такої кризи є істотні розбіжності між конституцією фактичною та юридичною, конституційною правосвідомістю і офіційною політико-правовою доктриною [4, с. 26].

За словами німецького соціаліста Ф. Лассаля, чинна конституція – це фактичне співвідношення сил у країні; писала (тобто, юридична) конституція лише тоді надійна й має значення, коли є точним відтворенням реальних співвідношень соціальних сил.

Тому можна виділити такі елементи конституціоналізму – це фактична і юридична конституція, конституційна теорія і практика, конституційні відносини. Конституціоналізм не можна ототожнювати з конституційним законодавством або процесом його реалізації, оскільки це складові конституціоналізму [5, с. 53].

Сучасний український конституціоналізм найповніше виявляється у конституційних правах, свободах і обов'язках людини і громадянина, в якісно новій організації державної влади, в реалізації чинної Конституції України і в системі її охорони [3].

Отже, конституціоналізм в Україні невід'ємно пов'язаний з процесом державотворення, оскільки формування правової демократичної держави базується на принципах конституціоналізму. Конституціоналізм в Україні як конституційне правління та політична система, що спирається на конституцію та конституційні методи правління перебуває в процесі формування та розвитку.

Для розвитку конституціоналізму важливим є не лише сам факт наявності конституції, а передусім втілення її положень у практику державотворення, реальний вплив конституції на становлення правової системи на демократичних засадах. Тому основними завданнями української держави на сучасному етапі є проведення реформ та забезпечення реального консти-

туціоналізму, за якого права людини дійсно розглядалися б як найвища соціальна цінність.

1. Багатомовний юридичний словник – довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 543 с.

2. Смолій В. А. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 1995. – 624 с.

3. Совгіря О. В. Конституційне право України. Повний курс: навч. посібник / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 544 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/61915-2-ponyattya-struktura-ta-oznaki-konstitutsonalzm.html>

4. Конституційне право України: навч. посібник. – К.: МАУП, 2005. – 360 с. – Бібліогр.: с. 347–355.

5. Ковалів М. В. Конституційне право України: навч. посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, М. М. Бліхар. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с.

6. Минуле та сучасне українського конституціоналізму/ В. Антошкін, О. Кирпичов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pgip/2009_10/Antoshkina,%20Kyrychov.pdf

О. З. Панкевич,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

РАДИКАЛЬНА СВІТСЬКІСТЬ – НЕ НА ЧАСІ (КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ)

У нинішній період радикальних реформ у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, що знаходить свій вияв й у підготовці чисельних законопроектів про внесення змін до Конституції України, актуалізувалося, зокрема, й питання щодо доцільності вживання слова «Бог» у тексті останньої.

Наша позиція однозначно збігається з твердженням харківської дослідниці А.Ю. Радченко про те, що в Україні «сепаративність відносин держави і церкви повинна бути саме поміркованою. Державі не слід вдаватися до радикальної світськості, яка ігнорує будь-які релігійні потреби і тому, що тим самим відбувається порушення прав віруючих, і тому, що ослаблені проблемами корупції, політичних потрясінь, економічної кризи державні інституції зацікавлені у залученні церкви до релевантних її місії питань і використанні соціального потенціалу церковного служіння» [1, с. 144–145].

На наш погляд, ілюстративним прикладом прагнення такої «радикальної світськості» є пропозиції вилучити з преамбули Основного Закону держави посилання на Бога як таке, що прямо суперечить положенню частини 3 статті 35 чинної Конституції України.

Доречно нагадати, що у преамбулі чинної Конституції України 1996 року наголошується: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, ...усвідомлюючи відповідальність перед **Богом** (виділення наше. – **О. П.**), ...приймає цю Конституцію – Основний Закон України».

У контексті нашої розвідки важливою видається позиція вітчизняного дослідника О. Мережка, який зазначає: «Ми далеко від думки, що посилання на Бога в тексті Конституції України є чимось випадковим, на що юрист не повинен звертати увагу. Навпаки, ми можемо з повною підставою говорити про Бога як юридичний, точніше конституційний концепт, який, якщо глибоко задуматися, повинен мати колосальний вплив на правову систему України».

Привертає до себе увагу, – продовжує цей науковець, – і той факт, що в деяких країнах на Бога навіть подають позови. Зокрема, румунський в'язень подав у суд на Бога, стверджуючи, що в процесі хрещення він уклав із Богом договір, що має юридичну силу, згідно з яким «сторони» зобов'язалися сприяти один одному. На думку цього в'язня, Бог не виконав своїх зобов'язань за договором, внаслідок чого цей чоловік опинився під впливом диявола і його було засуджено до 20 років позбав-

лення волі. Цей румунський в'язень вимагав притягнути Бога до відповідальності за «шахрайство, зловживання владою та хабарництво». На його думку, безпосереднім представником Бога є Румунська православна церква, яка і зобов'язана виплатити йому відповідну компенсацію за спричинені Богом збитки» [2].

З огляду на вже вказані вище пропозиції вилучити з преамбули Основного Закону держави посилання на Бога як таке, що прямо суперечить положенню частини 3 статті 35 чинної Конституції України, згідно котрого церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, видається доцільним звернутися до досвіду інших країн щодо цього питання. Адже вивчення конституційної теорії та практики різних, насамперед високорозвинутих у всіх відношеннях, зарубіжних держав може і повинно сприяти вдосконаленню конституційно-правового регулювання суспільних відносин в Україні (зрозуміло, з обов'язковим врахуванням національних – історичних, культурних, соціальних, ментально-психологічних – особливостей).

Вже побіжний аналіз зарубіжних конституцій дозволяє згрупувати випадки вживання у них слова «Бог» (або інших релігійних термінів чи виразів) таким чином:

По-перше, має місце вживання означених слів у *преамбулах* конституцій (Албанія, Аргентина, ПАР, Польська Республіка, Швейцарія, Швеція (щодо останньої, точніше буде зазначити про відповідну згадку на початку конституційних законів, які, як відомо є складовими частинами некодифікованої Конституції цієї держави, зокрема Акта про престолонаступництво та Акта про свободу друку)).

Зокрема, у преамбулі Конституції Польської Республіки 1997 р. зазначається, що цей Основний Закон встановлюється «...з почуттям відповідальності перед Богом...».

На початку Канадської Хартії прав та свобод 1982 р. наголошується, що Канадська держава ґрунтується на принципах «верховенства Бога та панування права».

По-друге, відносно поширеною є така практика, коли релігійні терміни вміщено в *основному тексті* конституційних

актів (Акт про об'єднання з Шотландією 1707 р. (складова частина неписаної Конституції Великобританії), наприкінці Конституції Угорщини), причому найчастіше – у текстах клятв (присяг) посадових осіб (Грузія, Домініканська Республіка, Індія, Колумбія, Коста-Ріка, Норвегія, Нідерланди, Мальта, Литва, Румунія).

Цікавою видається положення статті 99 Конституції Домініканської Республіки 1947 р., в якій міститься опис державного герба: «Герб Республіки має колір національного прапора; в центрі розміщено розкрите євангеліє з хрестом нагорі; і те й інше виступає на фоні трофейних копій і національних прапорів без герба; він облямований лавровими та пальмовими гілками і увінчаний стрічкою, на якій написано гасло: «Бог, Вітчизна і Свобода»...».

По-третє, аналізована термінологія запроваджена одночасно як у *преамбулах*, так і в *основних частинах* конституцій (Греція, Ірландія, Ліхтенштейн).

Наприклад, у преамбулі Конституції Ірландії 1937 р. зазначається: «В ім'я Пресвятої Трійці, від якої походять усі влади і до якої як до нашої останньої надії повинні бути направлені всі дії людини і Держави, Ми, народ Ейре, покірливо визнаючи всі наші обов'язки перед нашим Священним Господом Ісусом Христом, котрий підтримував наших батьків в століттях випробувань...».

Конституція Греції 1975 теж розпочинається зі згадки про «Святу, Єдиносущну та Неподільну Трійцю». До того ж відноси́нам Церкви і держави присвячений окреми́й (2-й) розді́л цього Основного Закону, де зокре́ма в статті 3 декларується: «Пануючою в Греції релігією є релігія східно-православної Церкви Христової. Православна Церква Греції, що визнає своїм главою Господа нашого Ісуса Христа, нерозривно зв'язана в своїх догматах з Великою константинопільською Церквою і з будь-якою іншою єдиновірною Церквою Христовою, неухильно дотримується, так само як і вони, святих апостольських соборних канонів та священних традицій».

Зі зрозумілих причин ми залишаємо поза межами нашого аналізу так звані мусульманські країни, адже в них іслам є дер-

жавною релігією, а норми Основного Закону держави мають відповідати Корану, або, як зазначено в статті 1 Основного нізаму про владу Королівства Саудівської Аравії, «його (Королівства) релігія – іслам, конституція – Книга Всевишнього Аллаха і Сунна Його Пророка...» [3, с. 492].

Поважаючи досвід країн Азії, не будемо однак забувати, що для нашої держави досвід європейських країн є ментально ближчим, а тому і більш цінним. Отже, з проаналізованих текстів 41-ї конституції держав Європи згадка про Бога (Ісуса Христа, Святу Трійцю) міститься у 15-ти актах (включаючи Основний Закон України), що складає **36,5%**.

До того ж, у контексті євроінтеграційних прагнень Української держави видається не зайвим наголосити на тому, що з 28 країн-членів Європейського Союзу 11 держав (**39%**) у своїх конституційних актах згадують Бога.

Цікаво, що жодна конституція держав-членів Євразійського економічного співтовариства релігійної термінології не містить.

Яку ж законотворчу пропозицію можна було б висловити з огляду на констатовану на початку цієї публікації невідповідність наведеного положення преамбули ч. 3 ст. 35 Конституції України?

З одного боку, орієнтуючись на конституційну практику переважної більшості європейських країн, виглядало би підставним вилучити посилання на Бога з преамбули вітчизняного Основного Закону. Проте, з іншого боку, в нинішніх умовах (коли спостерігається значне поширення релігійності серед населення країни) таке вилучення, на нашу думку, навряд чи дістало би широку суспільну підтримку і, отже, могло б стати ще однією перепорою на шляху до такої бажаної консолідації українського народу. Враховуючи все зазначене вище, видається більш виправданим залишити *status quo* з цього питання.

1. Радченко А. Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Аліна Юріївна Радченко. – Х., 2016. – 207 с.

2. Мережко О. Бог як суб'єкт українського права / Олександр Мережко // Юридична газета. – 2007. – 7 червня. – № 23.

3. Конституции государств Азии: в 3 т. / под ред. Т. Я. Хабриевой. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: Норма, 2010. – Т. 1: Западная Азия. – 2010. – 544 с.

О. З. Панкевич,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

І. І. Скрит,

*студент магістратури
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СУДОВІ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ (ДЕЯКІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ)

У зв'язку з проведенням конституційної реформи в українському суспільстві значно зросла увага до проблем реформування судової системи України. Своєю чергою, з огляду на євроінтеграційні прагнення нашого народу, це спричинило посилення зацікавленості до різних аспектів організації та функціонування судових органів у розвинених зарубіжних державах, насамперед країнах-членах Європейського Союзу.

Зазначимо, що в Основних Законах багатьох європейських країн закріплюється ієрархічна, як правило, триланкова структура судової системи: суди першого рівня – муніципальні, районні, повітові, дільничні суди, суди магістратів, суди графств, суди комун тощо (можуть формувати два підрівня першого рівня); суди другого рівня – апеляційні, крайові, обласні суди тощо; суди третього рівня – верховні (високі або касаційні) суди.

Характерною рисою судоустрою в європейських державах є також полісистемність, – поєднування декількох

підсистем загальних і спеціалізованих судів. Поряд з підсистемою загальних судів на чолі з верховним (високим або касаційним) судом виділяються підсистеми таких спеціалізованих судів, як адміністративні (майже в усіх європейських країнах), трудові, соціальні, торговельні (наприклад Німеччина), військові, суди з пенітенціарного нагляду (Іспанія, Фінляндія), суди державної безпеки (Туреччина), коронерські суди (Велика Британія), поліцейські трибунали (Бельгія), рахункові палати або фінансові ради (Румунія, Туреччина), а також органи конституційної юрисдикції.

Тенденція до полісистемності – одна з характерних особливостей організації правосуддя в сучасний період. Вона проявляється не тільки у вигляді появи паралельних багатостанційних судових систем, але й в формі спеціалізованих судів у межах основної ординарної системи цивільного та кримінального правосуддя. Мова йде про сімейні суди, суди у справах неповнолітніх тощо. Ці суди, як і полісистемність у цілому, забезпечують більш точний аналіз конкретних справ в умовах правовідносин, що все ускладнюються в сучасному суспільстві, дозволяють залучити до більш активної участі в процесі різних спеціалістів, дають можливість застосовувати особливі процесуальні правила [1, с. 238].

Слід підкреслити, що суттєвої уваги спеціалізованим судовим системам, за виключення конституційної, конституції більшості зарубіжних країн не приділяють. Більше того, в них відсутня й розгорнута фіксація структури загальної судової системи.

Конституції можуть взагалі нічого не говорити про ієрархічну структуру судової системи. Найхарактерніший приклад – конституція Франції, яка не містить навіть статей про вищі судові інстанції – Касаційний Суд та Державну Раду (для системи адміністративної юстиції)

На відміну від французької (а також італійської) деякі інші конституції, хоч і не говорять про всю судову структуру, але приділяють увагу її вищій ланці. Так, наприклад, згідно ст. 123 Конституції Іспанії, «Верховний суд, юрисдикція якого поширюється на всю Іспанію, є вищою судовою інстанцією

у всіх областях, за виключенням положень, що стосуються конституційних гарантій».

До спеціальних органів судової системи європейських країн можна віднести суди, що займають особливе положення в судовій ієрархії, які розглядають справи по суті без можливості їхнього перегляду іншими судами, із чітко визначеною компетенцією, що поширюється звичайно на незначну кількість можливих спорів. До таких органів можна віднести Державну раду й Трибунал з конфліктів у Франції, Загальний сенат у Німеччині, а також особливі кримінальні органи – Високий суд Правосуддя і Палата правосуддя у Франції, Рікереттен у Норвегії, канцлер юстиції і його апарат у Швеції, Рада з апеляції в Данії.

До недержавних судових органів можна віднести релігійні суди. Розрізняють два види подібних судів: власне церковні суди (розглядають внутрішньоконфесійні спори) і релігійні суди, під юрисдикцію яких можуть підпадати не лише священнослужителі, але й миряни (Польща) [2, с. 203]. Але на рівні конституцій діяльність таких судів регулюється рідко.

У рамках загального опису національних судових систем в окремих європейських конституціях можна зустріти вказівки й на органи прокуратури, слідства. Відповідно до французької моделі прокуратура як в організаційному, так і в структурному плані невіддільна від судів, не є автономною, самостійною складовою судової системи. У багатьох європейських країнах існує узагальнене поняття – магістрати, до яких належать посадові особи, наділені судовими, адміністративними або політичними повноваженнями. Так, Конституція Італії передбачає, що магістрати (судді, прокурори) розрізняються між собою тільки за виконуваними ними функціями (ст. 107). У Болгарії статус судів, прокурорів і слідчих дуже схожий. Відповідно до її Конституції структура прокуратури відповідає структурі судів; слідчі органи входять до системи судової влади; судді, прокурори і слідчі мають однаковий імунітет (статті 126, 128, 132). Відповідно до Конституції Республіки Албанія, прокуратура створена й діє при судовій системі як централізований орган (ст. 148). Конституція Королівства Нідерланди встановлює, що Генеральний прокурор діє при Верховному суді, призначається

на посаду указом Короля й перебуває на посаді довічно (ч. 1 ст. 117).

Таким чином, конституційне оформлення в європейських державах одержують різні аспекти судової організації. Однак лише в деяких конституціях детально описана судова система із вказівкою на інші, крім вищої, ланки судової системи (Німеччина, Португалія, Польща). Але найчастіше в європейських конституціях йдеться лише про вищестоящі судові інстанції в особі вищих (високих, верховних) судів країни.

У цілому можна констатувати очевидний лаконізм конституцій щодо судових структур, які являть завжди собою багатоланкову ієрархічну систему. Це головним чином пов'язано з тим, що судові структури досить часто формуються, створюються нові та скасовуються старі судові інстанції, змінюються підсудність, судові округи тощо. Детальна конституційна регламентація судоустрою ускладнювала б такі реформи.

1. Безнасюк А. С. Судебная власть: учеб. для вузов / А. С. Безнасюк, Х. У. Рустамов. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, Закон и право, 2002. – 455 с.

2. Панкевич О. З. Державне право закордонних країн: навчальний посібник / О. З. Панкевич. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – 288 с.

К. О. Панкевич,

*студент юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ОДНА З ЦЕНТРАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ СУЧАСНОГО ПРАВОВИЗНАВСТВА

Послідовне вивчення будь-якого питання варто розпочинати з визначення поняття. Отож, для початку необхідно звернутися до тлумачення поняття конституційно-правового статусу особи.

Як зазначає Н. Г. Шукліна: «Конституційно-правовий статус людини і громадянина – це встановлена конституцією та іншими законами система юридичних параметрів, яка визначає фактичне становище людини і громадянина в суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави» [1, с. 238].

На мою думку, найбільш вдало поняття конституційно-правового статусу розкриває О. Ф. Фрицький. Під конституційно-правовим статусом особи вчений розуміє загальні, основоположні засади, за допомогою яких у Конституції визначаються основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, а також гарантії їх здійснення, тобто можливість мати, володіти, користуватися і розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями, благами; користуватися свободою дій і поведінки в межах конституції та інших законів [2, с. 65].

Загальноприйнятою в науковій літературі є думка, що основу конституційно-правового статусу людини і громадянина становлять основні права і обов'язки.

Значущість прав людини визначається тим, що саме вони окреслюють рамки самоствердження людини у суспільстві – у відносинах з іншими людьми.

Найголовнішим призначенням прав і свобод людини є розкриття змісту правового статусу. Крім того, вони виступають як принцип конституційного устрою і визначають спрямованість діяльності держави (ст. 2, ст. 18 Конституції України).

«Основоположні права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [3, с. 21], – так тлумачить це поняття П. М. Рабінович.

На думку Н. Г. Шукліної, «особа не може існувати як повноправний член суспільства без належних їй прав та свобод. Людину не можна позбавити її природних прав – це принижує її природу. Невід'ємні права людини – відправний пункт

в обґрунтуванні свободи та рівноправності, непорушності власності, поділу влади та інших цінностей цивілізації» [1, с. 211].

Ознайомившись із загальною характеристикою конституційно-правового статусу людини і громадянина, перейдемо до такого важливого та невід'ємного компоненту цього поняття як конституційні обов'язки. Як права, так і обов'язки, які встановлюються правовими нормами, виражають певну поведінку, але якщо права людини – це певні можливості діяти тим чи іншим чином, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, то обов'язки – це вимоги, щодо дій людини, з метою забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян.

Як зазначає П. П. Шляхтун, «конституційні обов'язки людини і громадянина – це закріплені в конституційно-правових нормах вимоги держави до поведінки будь-яких осіб, що перебувають на її території, або тільки до громадян даної держави незалежно від їх місцезнаходження» [4, с. 210].

Загальна декларація прав людини проголошує у ст. 29: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, якому тільки й можливий вільний і повний розвиток особи». Зважаючи на це, можемо зазначити, що виконання людиною і громадянином своїх обов'язків є передумовою нормального існування та функціонування суспільства і держави.

Досліджуючи сучасну наукову літературу можна помітити, що досить поширеним серед вітчизняних вчених є твердження, що Конституція України закріплює лише 4 конституційні обов'язки. Наприклад, Н. Г. Шукліна зазначає, що у Конституції України наявні 48 статей, закріплених у 2 розділі, які присвячені правам людини і громадянина, і лише 4 статті, що закріплюють обов'язки громадян [1, с. 222]. Проте, коло конституційних обов'язків є значно ширшим, на що, зокрема, вказує частина 2 статті 51 Конституції України, яка встановлює обов'язок батьків утримувати своїх дітей до їх повноліття, а також обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Також, на мою думку, до конституційних обов'язків можна віднести й положення, закріплене статтею 53 Конституції

України, що передбачає здобуття повної загальної середньої освіти в обов'язковому порядку.

Щодо питання класифікації конституційних обов'язків, зауважимо, що в юридичній літературі українського (сучасного) періоду воно не знайшло належного висвітлення. Хоча така окрема класифікація основних обов'язків дозволила б більш повно їх вивчити, виявити шляхом тлумачення положень Основного Закону нові обов'язки відповідно до завдань побудови в Україні правової, демократичної держави. Таким чином, угруповавши обов'язки за основними сферами життя і діяльності людини, буде легше зауважити існуючі прогалини в їх закріпленні, помітити дисбаланс між конституційними правами і обов'язками.

Відповідно згодом це дасть змогу з метою подолання цього дисбалансу запропонувати нову концепцію обов'язків шляхом внесення пропозицій щодо удосконалення їх існуючої системи.

Доречно згадати, що в одному із проектів чинної Конституції України – від 26 жовтня 1993 року був передбачений окремий розділ, присвячений основним обов'язкам. У цьому розділі були згруповані чотири статті, котрі текстуально фактично знайшли своє відображення (з певними відмінностями) в статтях 65–68 Основного Закону 1996 року.

Наукова класифікація основних обов'язків людини і громадянина, на мій погляд, матиме важливе значення також для їх точного і неухильного виконання і дотримання, ефективності їх практичної реалізації. А це у свою чергу призведе до зміцнення законності і правопорядку в суспільстві.

Підводячи підсумки, варто зазначити, що одним з провідних принципів сучасного розуміння конституційно-правового статусу кожної людини виступає принцип єдності конституційних прав та конституційних обов'язків.

Незважаючи на те, що зазвичай ґрунтовніше досліджуються конституційні права людини і громадянина, слід визнати, що без глибокого і всебічного розкриття основних обов'язків концепція конституційного статусу особи є неповною, нецілісною. Конституційні обов'язки громадян – це такий

же необхідний і важливий елемент конституційного статусу особи, як і основні права та свободи. Саме конституційні обов'язки виступають важливим засобом взаємодії права, держави і особи. В обов'язках виражаються як особисті, так і суспільні інтереси, таким чином, створюється їх своєрідний баланс.

На мою думку, існуюча система конституційних обов'язків потребує свого вдосконалення, приведення їх в більш гармонійне поєднання з основними правами, створення належних засобів та умов для їх реалізації.

Таке вдосконалення, як видається, може бути здійснене шляхом внесення змін до Конституції України, і передбачає виокремлення спеціального розділу, присвяченого обов'язкам людини і громадянина.

Окрім цього, гадаємо, слід було б деталізувати вищезначені обов'язки у законодавчих актах, прийнятих на основі відповідних норм Основного Закону.

Особливу увагу потрібно приділити обов'язку захисту Вітчизни з огляду на прогнозовану довгострокову конфронтацію з Російською Федерацією та небезпеку терористичних актів. У цьому аспекті є важливим вивчення досвіду організації мобілізаційної підготовки (і її відповідної нормативної регламентації) у таких розвинутих країнах, як Швейцарія, Польща, ФРН та інших.

У цілому слід погодитися із думкою видатного німецького філософа І. Канта, про те, що «наш обов'язок полягає в тому, щоб глибоко поважати право інших і як святиню шанувати його» [5, с. 271].

1. Конституційне право України: підручник / за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – 732 с.

2. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник / О. Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.

3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович; вид. 10-е, доп. – Львів: Край, 2008. – 221 с.

4. Шляхтун П. Конституційне право: словник термінів / П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 541 с.

5. Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль. – М.: Наука, 1988. – 271 с.

А. Л. Папікян,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Місцеве самоврядування в Україні – це право територіальної громади (жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста) самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування – це форма публічної влади, що реалізується специфічними суб'єктами – територіальними колективами і сформованими ними органами, має особливий об'єкт – питання місцевого значення, та здійснюється на основі використання окремого виду публічної власності – комунальної (муніципальної).

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Фактичне відродження місцевого самоврядування в Україні, у широкому розумінні цього слова, почалося після обрання депутатів Верховної Ради Української РСР та місцевих Рад народних депутатів у березні 1990 р. Звичайно, після цих виборів місцеві ради по всій Україні залишилися за своїм складом комуністичними (більшість депутатського корпусу були членами КПУ), проте в багатьох містах та у деяких регіонах місцеві ради або вже не були комуністичними, або мали у своєму складі чисельні демократичні депутатські групи. Новообрані місцеві ради хотіли позбутись, як партійного, так і державного патронажу над своєю діяльністю у сфері забезпечення потреб місцевого населення.

До 1990 року головну роль в організації та діяльності органів влади в Україні відігравала Комуністична партія. На кожному рівні адміністративно-територіального устрою існувала відповідна партійна структура: обком, райком, міськком, а всі керівники рад чи виконкомів обов'язково належали до керуючої партії.

Від грудня 1990 р. до 1992 р. в Україні діяла перша редакція Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». Декларація про державний суверенітет України, укладена 16 липня 1990 року, проголосила, що влада в Україні має будуватися за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Проте реальний розподіл влади почався із введенням в Україні поста Президента. Після виборів Президента 1 грудня 1991 р. почалося внесення змін і доповнень до Конституції і відповідна корекція українського законодавства. Саме на початку 1992 року, у лютому-березні, були ухвалені два нових закони «Про представника Президента України» та «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». Нова редакція Закону про місцеве самоврядування була ухвалена 26 березня 1992 року. У ній було враховано передання частини повноважень від обласних та районних рад представникам Президента. Головним тут було те, що на районному і обласному рівні Ради народних депутатів позбавлялися власних виконавчих органів і мали характер виключно представницьких органів. Лише на рівні населених пунктів функціонувало реальне самоврядування. Оскільки ще перша редакція закону «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве самоврядування» ліквідувала підпорядкування рад одна одній по вертикалі, то введення інституту представників Президента мало остаточно ліквідувати радянську модель влади і створити систему влади, у якій поєднується принцип забезпечення в регіонах державного управління через місцеві державні адміністрації з широкою самодіяльністю громадян у населених пунктах через органи самоврядування з досить широкими повноваженнями. Але основним недоліком такої структури влади стало те, що представники Президента в областях і районах фактично не мали

виходу на Кабінет Міністрів, вплив Уряду на їх призначення та управління діяльністю був надто слабкий, а адміністрація Президента не могла забезпечити тісної взаємодії між місцевими державними адміністраціями та урядом. Структура влади в Україні змінилась за новою Конституцією України, ухваленою українським парламентом 28 червня 1996 р. Після виборів у березні 1998 року у Верховній Раді здійснена перебудова, пов'язана з парламентською політичною кризою. В результаті, після тривалих переговорів і узгоджень позицій на початку 2000 р. була сформована депутатська більшість, що, в свою чергу, призвело до реорганізації комітетів та заміни значної частини їх керівників. Аналізуючи текст нової Конституції в частині відповідності її правових норм потребам місцевого самоврядування, на сьогодні і на перспективу можна зробити висновок, що розробники проекту не дуже переймалися проблемами самоврядування, а лобіювати інтереси суб'єктів самоврядування у Верховній Раді було нікому. Конституція практично повністю заблокувала можливість реформування адміністративно-територіального устрою, а деякі норми, наприклад, про бюджетну систему (ст. 95) чи про обласні та районні ради (ч. 4 ст. 140) настільки двозначні, що навряд чи хто може впевнено сказати, чи можуть органи самоврядування мати власні бюджети і що, згідно з Конституцією, мають формувати районні та обласні ради. Як уже наголошувалося, розділ про місцеве самоврядування в кожному із проектів Конституції був чи не найслабшим, у тому числі і в проекті узгоджувальної комісії. Тому щодо удосконалення цього розділу було подано багато пропозицій з боку науковців, асоціацій органів самоврядування. Особливо активними тут були Асоціація міст України та Асоціація народних депутатів України попередніх скликань Верховної Ради. Проте практично жодна з цих пропозицій не була прийнята узгоджувальною Комісією і не знайшла відображення у Конституції.

21 травня 1997 року було ухвалено новий Закон «Про місцеве самоврядування в Україні». Цей закон, відповідно до Конституції України, визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності,

правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

В Україні зі здобуттям незалежності діють такі правові основи місцевого самоврядування:

Міжнародного значення: Європейська Хартія місцевого самоврядування (Рада Європи, 15 жовтня 1985 р.); Всесвітня декларація місцевого самоврядування (1985 р.); Європейська декларація прав міст (Постійна конференція місцевих і регіональних органів влади Європи Ради Європи, 18 березня 1992 р.); Хартія конгресу місцевих і регіональних влад Європи (ухвалена Комітетом міністрів 14 січня 1994 р. на 506 зборах заступників міністрів); Європейська Хартія міст (Страсбург, 17–19 березня 1992 р.);

Національне основне законодавство про місцеве самоврядування: Конституція України (ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., розділ 10: Місцеве самоврядування); Конституція Автономної Республіки Крим (ухвалена на другій сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим 21 жовтня 1998 р., розділ 4. Місцеве самоврядування в Автономній Республіці Крим); Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (зі змінами); Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (від 14 січня 1998 р.); Закон України «Про статус депутатів місцевих рад народних депутатів» (від 4 лютого 1994 р.); Закон України «Про передачу, об'єктів права державної та комунальної власності» (від 3 березня 1998 р.); Хартія Українських міст (ухвалена Загальними зборами Асоціації міст України 26 червня 1997 р., м. Київ); Закон України «Про Всеукраїнський та місцеві референдуми» (від 3 липня 1991 р.); Закон України «Про столицю України – місто герой Київ» (від 15 січня 1999 р.); Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (зі змінами).

1. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи: монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2009. – С. 146–177.

2. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія / О. В. Батанов; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Ін Юре, 2003. – 512 с.

3. Гірняк М. В. Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні: питання реалізації та контролю / М. В. Гірняк; Укр. асоц. місц. Та регіон. влад, Укр. акад. друкарства, Львів. Міська рада. – Львів: Каме-
няр, 2004. – 58 с.

4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>

5. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А. М. Школик та ін.; Центр політико-правових реформ. – К.: Москаленко О. М., 2012. – 212 с.

6. Дробот І. О. Гарантування місцевого самоврядування в Україні: теоретико-методологічний аспект: монографія / І. О. Дробот. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 312 с.

А. В. Перепелиця,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу кадрового забезпечення
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Конституційно-правові відносини – це суспільні відноси-
ни, врегульовані нормами конституційного права України, змі-
стом яких є юридичний зв'язок між його суб'єктами у формі
взаємних прав і обов'язків, передбачених відповідною нормою
конституційного права.

Таким чином, змістом конституційно-правових відносин
є юридичний зв'язок між суб'єктами у формі прав і обов'язків,
передбачених відповідною правовою нормою конституційного
права, тобто соціальна поведінка учасників цих відносин. Кон-
ституційно-правові відносини є основою правового регулю-
вання у сфері політико-державного управління, і це визначає
їх головну роль у регулюванні суспільних зв'язків.

Водночас вони мають особливі риси, пов'язані насамперед зі специфікою предмета правового регулювання, суб'єктами правовідносин, механізмом їх реалізації, місцем у системі правових зв'язків тощо.

Конституційно-правові відносини відрізняються своїм змістом, виникають в особливій сфері відносин, які становлять предмет конституційного права України. Вони є різновидом політико-правових зв'язків, оскільки пов'язані з правовим регулюванням політико-правових процесів, і насамперед з реалізацією державними структурами владних повноважень, з поділом влади між цими структурами і взаємодією органів законодавчої, виконавчої і судової влади, з визначенням правового статусу людини і громадянина, функціонуванням політичних партій, інших суб'єктів політичного процесу.

Цим відносинам притаманний здебільшого імперативний характер, оскільки вони значною мірою пов'язані з реалізацією владними структурами своїх повноважень, взаємодією різних органів державного механізму.

Але конституційне право України врегульовує значне коло відносин, в яких зв'язки між їх суб'єктами ґрунтуються на рівності сторін, тобто застосовується диспозитивний метод регулювання взаємодії суб'єктів. У цьому насамперед виявляється демократичний потенціал конституційного права України.

У системі правовідносин конституційно-правовим відносинам належить провідне місце, оскільки вони визначають зміст правовідносин, що регламентуються іншими галузями права.

Конституційно-правовим відносинам властивий особливий суб'єктний склад, їх учасниками є і суб'єкти, які не можуть бути учасниками інших видів правовідносин, наприклад, народ України, населення Автономної Республіки Крим, адміністративно-територіальної одиниці у зв'язку з проведенням референдумів тощо.

Специфіка конституційно-правових відносин виявляється в особливості механізму реалізації їх суб'єктами своїх прав і обов'язків. Одні з них безпосередньо втілюються в цих правовідносинах, другі – через інші правовідносини. Так, положення

Конституції України про те, що влада в Україні належить народові, конкретно реалізується через норми закону про всеукраїнський та місцеві референдуми, через закони про вибори, інші нормативно-правові акти.

Особливим видом конституційно-правових відносин є так званий правовий статус. Його характерна риса – чітка визначеність суб'єктів правовідносин. Але зміст взаємних прав і обов'язків суб'єктів конкретно не вказується, а визначається з великої кількості конституційно-правових норм. До такого виду відносин належать статус громадянства, який розкривається в значній кількості правових норм.

Конституційно-правові відносини мають різний строк дії. Одні з них – постійні, більшість – тимчасові. До постійних, наприклад, належить статус громадянства, який припиняється зі смертю громадянина або його виходом з громадянства. До тимчасових насамперед належать державно-правові відносини, пов'язані з організацією і проведенням референдумів, виборів. Тимчасові правовідносини виникають, як правило, в результаті реалізації конкретних норм – правил поведінки.

У системі конституційно-правових відносин виділяються матеріальні і процесуальні. До перших належать зміст прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, до других – процедура реалізації матеріальних норм.

За цільовим призначенням розрізняють правоустановчі і правоохоронні конституційно-правові відносини.

Суб'єктами конституційно-правових відносин є їх учасники, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Суб'єктами конституційно-правових відносин є: Український народ, населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці (при проведенні референдумів, виборів, реалізації інших форм прямого волевиявлення); Верховна Рада України; Верховна Рада АР Крим; Президент України; комітети парламенту України, постійні комісії Верховної Ради АР Крим; народні депутати України, депутати Верховної Ради АР Крим, місцевих рад; Кабінет Міністрів України; Рада міністрів АР Крим; політичні партії та їх виборчі блоки; громадяни України; суди; прокуратура; Конституційний Суд України; Національний

банк України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Центральна виборча комісія та ін.

Об'єктами конституційно-правових відносин є: суверенітет народу; державний і національний суверенітет; територія; конституційний лад та його захист; людина, її права і свободи, обов'язки; влада; волевиявлення народу, населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці; дії державних органів і органів місцевого самоврядування; розподіл компетенції між владними структурами, між центром і регіонами; власність; питання громадянства; формування і діяльність політичних партій, громадських об'єднань, масових політичних рухів, інших суб'єктів політичного процесу тощо.

Виникненню конкретних конституційно-правових відносин передуює юридичний факт. З нього починається реалізація конституційно-правових норм, і завдяки юридичному факту конкретний суб'єкт стає учасником цих правовідносин, має відповідні права та обов'язки.

Юридичні факти мають велике значення для практики конституційно-правового регулювання суспільних зв'язків. Від наявності чи відсутності відповідного юридичного факту залежить визнання чи невизнання права чи обов'язку відповідного суб'єкта державно-правових відносин.

Особливості конституційно-правових фактів зумовлені тими соціальними відносинами, які регулюються нормами конституційного права України. Це насамперед відносини політико-правового характеру, пов'язані з реалізацією волі народу, населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць з актуальних питань, конституційних прав і обов'язків. Юридичні факти – це обставини, з якими зв'язане все життя конституційно-правових відносин, їх виникнення, зміна, припинення.

Юридичні факти – численні, і їх можна класифікувати за різними ознаками. Найбільш обґрунтованою класифікацією юридичних фактів є класифікація, в основі якої – такі критерії: а) наслідки, які спричиняє юридичний факт: правоутворюючі, правозмінюючі, правосприяючі; б) форма юридичних фактів: позитивні й негативні; в) характер дії юридичного

факту: факти обмеженої, одноразової дії і факти-стани; г) характер зв'язку факту з індивідуальною волею особи: юридичні події, юридичні дії.

Залежно від характеру зв'язку з індивідуальною волею осіб юридичні факти поділяють на дії і події.

Події – це такі обставини, які об'єктивно не залежать від волі і свідомості людей, але вказівка на них у конституційних нормах надає їм юридичної значущості, пов'язує з ними міру можливої і необхідної поведінки громадян, іноземців, державних та інших структур.

До юридичних фактів-подій відносять: народження або смерть фізичної особи; досягнення відповідного віку; настання відповідного строку; стан здоров'я.

Дії – це факти, які залежать від волі людей. Вони поділяються на правомірні і неправомірні. Правомірні, в свою чергу, поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки.

Б. І. Приймак,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього.

Громадяни України довели і продовжують у найтяжких умовах щоденно доводити, що саме гідність є базовою складовою характеру українського народу.

Головна мета – підвищення обороноздатності держави, реформування Збройних Сил України та інших військових формувань України відповідно до сучасних вимог та з ураху-

ванням досвіду, набутого у ході антитерористичної операції, а також розвиток оборонно-промислового комплексу для максимального задоволення потреб армії.

Демократична держава має із своїх найголовніших завдань бачить у гарантуванні безпеки своїх громадян. Вирішення цієї задачі повинна підпорядковуватись діяльність усіх державних інститутів. У противному випадку держава не повною мірою виконує функції, покладені на неї громадянами. Українській державі належить виконати величезну роботу, перш ніж її громадяни відчують, що вони живуть в країні, яка твердо стоїть на захисті їх конституційних прав і інтересів, гарантує та надійно охороняє їх безпеку.

У вітчизняній історії проблеми взаємин Збройних Сил і суспільства завжди займали особливе місце. Сьогодні, через об'єктивні і суб'єктивні причини ці проблеми переходять в розряд ключових, стратегічних. Від їх рішення багато в чому залежить майбутнє Збройних Сил, створення професійної армії для забезпечення національної безпеки України.

Ця проблема для українського суспільства є не риторичною, а практичною. Наша свідомість міцно пов'язана з ідеєю захисту своєї Вітчизни. Дійсно, духовний стрижень єднання всіх громадян нашої країни виріс на загальній для всього народу потребі – не допустити на свою територію загарбника, відбити ворога, забезпечити мирний перебіг життя. А для цього Україні потрібна надійна, боєздатна армія. Перехід на контрактну основу комплектування сам по собі не наділяє її даними якостями. Все вирішує стан духу, де професійна підготовка особового складу і усвідомлений патріотизм, моральна відповідальність і залізна воля забезпечують його силу. Ці духовні якості потрібні, перш за все, офіцерському складу, бо офіцерський корпус – ядро будь-якої армії.

Рейтинг сучасної української армії істотно перевищує рейтинг парламенту, суду, прокуратури, уряду, поліції, політичних партій і рухів. Сьогодні Збройні Сили зберігають рейтинг на рівні довіри населення – 80–90%.

Агресія Росії змусила українські власті відроджувати армію з попелу. За рік війни Україна в півтора рази збільшила

парк техніки в зоні АТО. Чисельність особового складу виросла більш ніж удвічі. Як свідчать дані Міноборони, на кінець серпня в операції в Донбасі було задіяно 73 000 військовослужбовців (включаючи резерв) і 2860 одиниць військової техніки.

Таким чином, теорія, і практика вимагають сьогодні від наукового співтовариства пропозицій по підвищенню якості функціонування системи національної безпеки України. Але, як відомо, без теорії практика працювати не буде. Формування понятійно-категоріального апарату має величезне значення для дослідження будь-якого явища. Із цього приводу правознавець В. Д. Катков відзначав: «Володіння ясними загальними поняттями є необхідний елемент всякого знання і невід'ємний чинник всякого наукового прогресу» [1, с. 46]. Тому спробуємо визначити, бодай коротко, теоретичні шляхи підвищення ефективності забезпечення національної безпеки через уточнення категоріального апарату, а саме забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців та їх соціального захисту.

Проведення державою військової реформи по створенню сучасної, невеликої за чисельністю, мобільної, всебічно забезпеченої армії має на меті також створення ефективної системи реалізації конституційно-правового статусу військовослужбовців, забезпечення їх конституційних прав і свобод, посилення соціального захисту військовослужбовців, особливо учасників АТО. Адже реальність і гарантованість забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців є важливим показником наявності соціальної, правової держави їх захищеності та їх сімей, що безпосередньо впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців та стан боєготовності військ.

Незважаючи на те, що Конституцією і законодавством України визначені основні права і свободи військовослужбовців, конституційні гарантії їх соціального захисту, реального забезпечення цих прав ще не досягнуто, так як проводиться антитерористична операція на сході України.

Безсумнівно, що така робота буде більш плідною, якщо вона буде здійснюватися з урахуванням наукових досліджень, узагальненого практичного досвіду вирішення подібних про-

блем як у минулому, так і в новітній історії України, а також досвіду інших держав.

Вивчаючи наукові погляди щодо конституційно-правового статусу військовослужбовців, які нерозривно пов'язані з розвитком людської цивілізації та уявлень про права і свободи людини. Значний внесок у розвиток наукових поглядів про права людини зробили видатні мислителі епохи відродження: Т. Гоббс, Г. Гроцій, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж. Локк, Дж.-Ст. Мілль, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза; видатні мислителі України: М. Грушевський, М. Драгоманов, О. Кістяківський, Леся Українка, П. Орлик, І. Франко, Т. Шевченко та ін.

Сучасні наукові погляди на права і свободи людини, конституційно-правовий статус людини і громадянина, в тому числі й військовослужбовців, нерозривно пов'язані з розвитком людської цивілізації, певних юридичних концепцій людини як суб'єкта права і на відповідних поглядах про права і обов'язки, свободи і несвободи. Багато зроблено для розвитку ідеї про права людини, вирішуючи цю проблему залежно від специфічних обставин, а саме ведення – антитерористичної операції.

В. Й. Пашинський, вивчаючи цю проблему, вважає, що правовий статус особи – це складна категорія, яка віддзеркалює комплекс зв'язків людини із суспільством, державою, колективом, оточуючими людьми. Основу правового статусу особи, що складають її права, свободи і обов'язки є закріплені в Конституції та інших законодавчих актах, проголошені в Загальній декларації прав людини. Це головним чином і визначає правове становище особи в суспільстві, її роль, можливості і участь у державних справах [2, с. 42–44].

Зміст правового статусу військовослужбовців є дуже багатограним і залежить від ряду факторів. По-перше, військовослужбовець, як громадянин своєї держави, виконує обов'язки щодо збройного захисту держави, пов'язаний з необхідністю беззаперечного виконання наказів і поставлених завдань у будь-яких умовах, у тому числі і з ризиком для життя. З цього випливає, що військовослужбовець, як громадянин, повинен наділятися конституційними правами і свободами, нести обов'язки і відповідальність.

По-друге, конституційні права і свободи військовослужбовців, їх обов'язки і відповідальність визначаються з урахуванням можливостей їх реалізації в умовах Збройних сил, що спричиняє деякі обмеження в правах і свободах. Отже, виконання громадянином обов'язків військової служби обумовлює те, що стосовно нього буде діяти ряд обмежень, що передбачені законодавчо і впливають із особливостей військової служби, а також відповідно до цих особливостей військової служби їм надаються додаткові права, пільги, гарантії і компенсації.

На сьогодні в Україні склалася система нормативно-правових актів різної юридичної сили, які визначають конституційно-правовий статус військовослужбовців. Ця система характеризується великою кількістю нормативно-правових актів, їх непослідовністю, дублюванням правових норм, відсутністю єдиної термінології. Правові норми, що містяться в цих актах, не відповідають в повній мірі сучасному стану суспільних відносин, носять чисто декларативний характер і не завжди мають механізмів їх реалізації. Тому існуюча нормативно-правова база потребує системного вивчення та аналізу і на цій основі розроблення та прийняття нових більш дієвих нормативно-правових актів, що регулюють конституційно-правовий статус військовослужбовців [3].

Президент України як глава держави, гарант додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина і як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України безпосередньо виступає гарантом забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців [4].

Таким чином, складність суспільно-політичного і соціально-економічного положення Збройних Сил в сучасній Україні висуває на перший план завдання активного пошуку механізмів підвищення престижу та патріотизму військової служби в суспільстві, а також взаємодії суспільства і армії в нових умовах розвитку держави.

1. Катков В. Д. К анализу основных понятий юриспруденции / В. Д. Катков. – Харьков, 1903. – 462 с.

2. Пашинський В. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні / В. Пашинський // Право України. – 2005. – С. 40–44.

3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей: Закон України (Останні зміни внесено: Закон України від 12.04.2016 № 1079-VIII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.kadrovik01.com.ua/regulations/8186/8191/460784/>

4. Про Збройні Сили України: Закон України (остання редакція – від 05.06.2014).

С. П. Рабінович,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ЗАКОН ВІД 21 ЛЮТОГО 2014 РОКУ: ДИСКОНТИНУЇТЕТ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ?

Безпосередня погроза застосування сили з боку протестувальників була одним із суттєвих чинників прийняття Верховною Радою України (далі – ВРУ) Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року (далі – Закон) [1].

Вельми прикметним у цій події є т. зв. «пункт зобов'язування» (К. Шмітт) як місце збігу сили і права, сили як джерела нового права.

Парламентський спосіб прийняття згаданого правового акта, а також апелювання у прийнятій наступного ж дня Постанові ВРУ [2] до необхідності додержання процедури внесення змін до Конституції України, визначеної її розділом XIII, прямо вказували на прагнення зберегти правову наступність, а не розірвати з нею.

М.Савчин вважає, що Революція гідності «лише зняла загрозу розриву державного і правового континуїтету», порушеного, на думку дослідника, Рішенням Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 30.09.2010 [1, с. 14]. Згідно з таким

обережним формулюванням Рішення КСУ лише створило загрозу розриву континуїтету (але не розірвало його), водночас таку загрозу було усунуто актами ВРУ в лютому 2014 року. Більш однозначно висловився суддя КСУ С. В. Шевчук, стверджуючи, що під час Революції гідності, а також перед цими подіями конституційного дисконтинуїтету не існувало [2] (курсив. – С. Р.).

Гадаємо, що, по-перше, між збереженням конституційного континуїтету як безперервності й наступності конституційного правопорядку, з одного боку, та здійсненням первинної установчої влади в ході реалізації права народу на спротив гнобленню, з іншого (О. Бориславська, С. Різник), існує очевидне протиріччя. Визнання первинного характеру здійсненої установчої влади має призводити до логічного висновку про переривання конституційного розвитку, тоді як, натомість, твердження про збереження конституційного континуїтету передбачають здійснення установчої влади лише похідної, тобто – влади, обмеженої конституційними умовами. Як вбачається з порівняння наведених вище позицій, про конституційно-правовий континуїтет можна вести мову як у матеріальному, так і в формальному (процесуально-процедурному) аспектах. Обидва аспекти є, вочевидь, нерозривними. Водночас, як видається, визначальним для континуїтету є насамперед формальний (процедурно-процесуальний) аспект. При прийнятті Закону континуальність змістовна (щоправда, вельми специфічна, через «голову» Рішення КСУ від 30.09.2010), матеріально-правова поєднується з очевидним розривом процесуальної континуальності. По-друге, викликає питання те, чи може «унікальна місія органу установчої влади Українського народу» (С. Різник) бути «виконана під справедливим тиском Революції Гідності», чи може вважатись дійсним і породжувати правові наслідки волевиявлення народних депутатів, вчинене під зовнішнім примусом? Як видається, ствердна відповідь можлива тільки за вельми специфічного розуміння як самої установчої влади, так і форм її здійснення. Адже існує принципова відмінність між актами, прийнятими самими учасниками повстання (наприклад, у формі рішення народного Віча або ж Ради

Майдану) і актами, прийнятими органами чинної формально, але *de facto* нелегітимної влади. Якщо вплив примусу з боку учасників повстання може одержати виправдання, наприклад, при усуненні вищих органів державної влади від виконання його обов'язків, то, натомість, легітимність застосування тиску для впливу на результати парламентського голосування викликає сумніви. Адже між екстраординарним характером рішення, яке приймалось поза існуючим, «традиційним» (С. Погребняк, О. Уварова) правовим полем і одночасним використанням для його прийняття парламентського голосування як процедури представницької демократії в межах існуючого, «традиційного» ж таки правового поля виникає неминуха внутрішня суперечність. У цьому зв'язку видається слушною теза В. Речицького про доречність ухвалення такого акта у формі, прийнятій для надзвичайного законодавства, на кшталт декретів Комітету національного порятунку [3].

В такому випадку розрив по лінії «легітимність-легальність» [4, с. 39] був би очевидним настільки, щоби не залишити жодних підстав для обговорення конституційності актів установчої влади. По-третє, оскільки прийняття Закону від 21.02.2014 мало форс-мажорний та суто політико-інструментальний характер, такий акт мав би прийматись лише як тимчасовий.

Проте, усі наведені міркування не торкаються важливого питання про реальне значення Закону від 21.02.2014, яке перебуває далеко поза сферою кельзенівського «чистого правознавства».

Пишучи ці рядки сьогодні, ми свідомі того, наскільки не просто було приймати бездоганні з погляду юридичної логіки рішення в драматичні хвилини лютого 2014 року. Якщо прийняття Закону змогло бодай щонайменшим чином вплинути на припинення кровопролиття й врятувати людські життя, – перед такими соціальними наслідками «чиста» юриспруденція має тільки шанобливо схилити голову. Нині в будь-якому випадку слід беззастережно визнати, що прийняття Закону сприяло стабілізації винятково гострої політичної ситуації. А історія, як відомо, не знає умовного способу...

Протягом більше ніж чотирьох років весь державний механізм України функціонував у режимі фактичної («політичної») конституції, паралельно із застосуванням якої формально зберігала свою чинність також Конституція 1996 року зі змінами, внесеними 8 грудня 2004 року. При цьому функціонування цього механізму *de facto* в режимі президентсько-парламентської республіки реалізувалось за посередництвом юридично нікчемних законодавчих та адміністративних актів і дій органів публічної влади.

Актами парламенту 2014 року спроба усунути розбіжність між юридичною і фактичною конституціями була здійснена в революційно-політичний спосіб, неминуче вразливий з погляду конституційної законності.

Як у 2004, так і в 2014 році вихід дій і рішень ВРУ за межі легальності і «традиційного правового поля» був зумовлений революційними подіями. Як у 2010, так і в 2016 році КСУ ухвалював ключові для конституційного процесу неконституційні рішення або за межами повноважень, чітко окреслених нормами «традиційного правового поля» (Рішення КСУ від 30.09.2010), або ж з явною невідповідністю смислу конституційних положень, очевидного для більшості громадян України (Рішення КСУ від 15.04.2016).

Водночас як Рішення КСУ від 30.09.2010, так і Закон від 21.02.2014 за формальної відсутності юридичних, «легальних» наслідків, мали винятково важливе легітимаційне й політосимволічне значення.

На жаль, в українських політичних реаліях сьогодення вихід за межі правового поля замість тимчасового набуває вже ознак перманентного. Розрив між легальністю й легітимністю характеризує не тільки події революційної зміни державної влади, а й стає особливістю усього подальшого конституційного процесу.

Триваюча правова невизначеність є лише виявом невизначеності політичної, нестійкості фактичної конституції як співвідношення політичних сил у суспільстві й державі. Конституційний процес позбавляється континуальності (тягловості), перетворюючись на низку дискретних актів, прийнятих

у проміжках між політичними рішеннями, яким надається установчий характер.

За таких умов реально значущою стає виключно фактична, політична конституція, а питання про конституційність актів публічної влади вочевидь втрачає свій юридичний зміст і натомість зводиться лише до питання про їх соціальну легітимність, а по суті – про відповідність інтересам домінуючих політичних груп.

Проблема, однак, полягає в тому, що хоча на відміну від легальності, легітимністю можна керувати (С. Мірзоев), систематичне й грубе нехтування публічною владою вимогами конституційної законності підриває ступінь громадської довіри до держави і зрештою сприяє втраті нею власної легітимності.

1. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 року // Голос України від 01 березня 2014 року. – № 39 (Спецвипуск).

2. Про текст Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року // Голос України від 23 лютого 2014 року. – № 34 (Спецвипуск).

3. Савчин М. Конституційний Суд України та реалізація Конституції України / М. Савчин // Публічне право. – 2015. – № 1. – С.9-17.

4. Окрема думка судді Конституційного Суду України С. В. Шевчука стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-16/find?text=%E4%E8%F1%EA%E8%ED%F2%E8%ED>

5. Речицький В. Юридичний коментар до поточних конституційних трансформацій в Україні / В. Речицький // Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи (04.04.14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org.index.php?id=1396610063>

6. Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 4–61.

Т. В. Рудий,

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформатики,*

Я. Ф. Кулешник,

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформатики,*

О. І. Руда,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної*

безпеки факультету № 8

*Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Широке впровадження у системи менеджменту інформаційними технологіями (ІТ), системи підтримки управлінських рішень сучасних інформаційних систем (ІС) вимагає забезпечення надійного захисту оброблюваної у ІС інформації. Порушення безпеки функціонування ІС може істотно ускладнити прийняття управлінських рішень і виконання оперативних завдань, тому проблема створення ефективної системи захисту інформації (ЗІ) набуває дуже важливого значення. Автори вважають, що така система ЗІ повинна бути, у першу чергу, комплексною і адаптивною.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам створення і функціонування систем ЗІ присвячено достатньо публікацій як у відкритих, так і закритих літературних джерелах. З доступних, для пересічного користувача, джерел хочемо відзначити праці таких вчених як В. Б. Дудикевич, М. П. Карпінський, В. М. Максимович, В. П. Захаров.

Важливість наукового здобутку та внеску у теорію і практику інформаційної безпеки (ІБ) згаданих вчених важко переоцінити.

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що у процесі проектування, створення і експлуатування систем

ЗІ є суттєві недоліки, які знижують ефективність їх функціонування. Необхідно обґрунтувати розроблення організаційно-правових засад ЗІ, які визначають стратегію, тактику системи ЗІ, а також враховує динаміку змін загроз інформаційним активам ІС.

Мета даної публікації полягає у тому, щоб окреслити організаційно-правову структуру системи ЗІ у ІС підрозділів Національної поліції України. Разом з тим, відзначимо, що це є всього лише один з аспектів стратегії системи менеджменту ІТ стосовно підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Правову основу ЗІ у ІС підрозділів Національної поліції України становлять: Конституція України; Закони України; акти Президента України та Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти Служби безпеки України; Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших державних органів; міжнародні угоди України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Видано низку відомчих актів Держкомсекретів України – циркулярних листів, тлумачень, методик тощо, які є обов'язковими для усіх державних органів, підприємств, установ, організацій під час здійснення ними функцій щодо забезпечення захисту службової інформації, перш за все – державної таємниці.

Регулятивно-правову основу забезпечення ЗІ у ІС підрозділів Національної поліції України становлять: Конституція України; Концепція національної безпеки України; Закони України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про державну таємницю», «Про національний архівний фонд та архівні установи», «Про зв'язок», «Про видавничу справу», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних».

Організаційно-правова структура системи ЗІ в ІС формується відповідно до рекомендацій міжнародних стандартів та з дотриманням положень чинного законодавства України. Такими стандартами є: ISO/IEC 27002:2005 Інформаційні технології. Методи захисту. Кодекс практики для управління інформаційною безпекою; ISO/IEC 27003:2010 Інформаційні технології. Методи захисту. Керівництво з застосування систе-

ми менеджменту захисту інформації; ISO/IEC 27004:2009 Інформаційні технології. Методи захисту. Вимірювання; ISO/IEC 27005:2008 Інформаційні технології. Методи забезпечення безпеки. Управління ризиками інформаційної безпеки; ISO/IEC 27006:2007 Інформаційні технології. Методи забезпечення безпеки. Вимоги до органів аудиту і сертифікування систем управління інформаційною безпекою [1; 2; 3; 4].

У всіх аспектах забезпечення ЗІ основним елементом є аналіз можливих загроз щодо порушення роботи ІС, тобто загроз, які підвищують уразливість інформації, призводять до її витоку, випадкового або навмисного компрометування, знищення [5]. Розглядаючи загальні принципи ЗІ в ІС, доцільно відзначити, що комплексний ЗІ в ІС має у своїй основі використання організаційних та програмно-апаратних засобів ЗІ. Такі засоби повинні забезпечувати ідентифікування та автентифікування користувачів, розподіл повноважень доступу до активів ІС, реєстрування та облік спроб НСД.

Система ЗІ реалізовується у кілька етапів: перший етап – визначення і аналіз загроз; другий – розроблення системи ЗІ; третій етап – реалізування плану ЗІ; четвертий етап – контроль за функціонуванням та управлінням системою ЗІ.

На першому етапі здійснюється ґрунтовний аналіз об'єктів ЗІ, ситуативного плану, умов функціонування ІС, оцінювання ймовірності прояву загроз та збитки від їх реалізування, підготування даних для побудови моделі загроз.

На другому етапі розробляється план, який містить організаційні, первинні технічні та основні технічні заходи ЗІ. Організаційні заходи регламентують порядок інформаційної діяльності (ІД) з урахуванням норм і вимог ЗІ. Мінімально необхідний рівень ЗІ забезпечується обмежувальними і фрагментарними заходами протидії найнебезпечнішій загрозі.

Третій етап реалізовує організаційні, первинні технічні та основні технічні заходи ЗІ, встановлюються необхідні зони безпеки інформації, проводиться атестування технічних засобів забезпечення ІД [6], технічних засобів ЗІ на відповідність вимогам безпеки. Система ЗІ передбачає використання захищеного, ліцензійно чистого програмного забезпечення, технічних засобів ЗІ та контролю ефективності, які мають сертифікат

відповідності вимогам нормативних документів або дозвіл на їх використання від уповноваженого Кабінетом Міністрів України органу.

На четвертому етапі здійснюється контроль за функціонуванням системи ЗІ в ІС, виявлення та запобігання порушенням системи ЗІ. Контроль стану ЗІ в ІС організовується відповідно до планів, затверджених керівниками підприємств, шляхом проведення перевірок. Контрольно-інспекційна робота з ЗІ включає планування та проведення перевірок стану ЗІ в ІС, проведення аналізу та надання настанов з удосконалення заходів ЗІ. Перевірки поділяються на комплексні, цільові (тематичні) та контрольні.

Під час комплексної перевірки вивчається та оцінюється стан ЗІ у ІС, щодо яких здійснюється ЗІ. Цільова (тематична) перевірка полягає у вивченні окремих напрямків ЗІ, перевіряється виконання рішень (розпоряджень, наказів, настанов) з питань ЗІ в ІС, щодо яких здійснюється ТЗІ, виконання завдань або провадження діяльності у галузі ЗІ за відповідними дозволами та ліцензіями суб'єктами системи ТЗІ.

Під час контрольної перевірки перевіряється усунення недоліків, які були виявлені під час проведення попередньої комплексної або цільової перевірки. Такі перевірки можуть бути планові та позапланові, з попередженням та раптові. Позапланова перевірка здійснюється за вказівкою вищого менеджменту підприємства у разі виникнення потреби визначення повноти та достатності заходів з ЗІ за наявності відомостей щодо порушень виконання вимог нормативно-правових актів з питань ЗІ.

Керування системою ЗІ полягає у адаптуванні заходів до поточного завдання ЗІ. За фактами зміни умов здійснення або виявлення нових загроз заходи ЗІ реалізуються у найкоротший термін.

Контроль організаційних заходів ЗІ в ІС включає перевірку: переліку відомостей, які підлягають ЗІ; окремої моделі загроз для ІС; плану контрольованої зони підприємства, щодо якого здійснюється ЗІ; переліку виділених приміщень підприємства, щодо якого здійснюється ЗІ; проведення категоріювання інформаційних активів та об'єктів.

При категоріюванні інформаційних активів та об'єктів основною складністю є те, що важко визначити їх цінність. Фахівцям з інформаційної безпеки потрібно розробити ефективні методики і критерії категоріювання інформаційних активів. Відзначимо, що визначення цінності інформаційних активів дійсно дуже складний процес [7].

Сформульовані правила фіксуються у відповідних документах (документування процедур – одне з основних вимог стандарту ISO 27001). Наголосимо, що основним документом є політика інформаційної безпеки (ПІБ), у якій перераховані всі процедури, визначено ступінь відповідальності посадових осіб за забезпечення ІБ, а також позиція керівництва. Автори вважають, що ПІБ у ІС є багаторівневою системою документів, які визначають вимоги безпеки, систему заходів, відповідальність персоналу та механізми контролю задля забезпечення захисту інформації у ІС. ПІБ розповсюджується на всі аспекти діяльності ІС та застосовується до всіх інформаційних активів, які можуть справляти матеріальний інтерес для кримінальних структур у разі несанкціонованого витоку.

Організаційно-технічні заходи ЗІ у ІС, роботи з атестування об'єктів інформаційної діяльності виконуються власними силами або передаються на аутсорсинг суб'єктам підприємницької діяльності у галузі ЗІ, які мають дозвіл і ліцензію від уповноваженого Кабінетом Міністрів України органу [8].

На підставі проведеного аналізу автори вважають, що ефективна система ЗІ повинна бути, у першу чергу, комплексною і адаптивною, а у другу чергу – задовольняти умовам спостережливості та керованості.

Запропоновані організаційно-правові засади формування системи безпеки дають можливість визначати стратегію і тактику системи ЗІ з урахуванням динаміки зміни загроз інформаційним активам ІС підрозділів Національної поліції України.

1. Міжнародний стандарт ISO/IEC 27002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wikitntu.org.ua>.

2. Міжнародний стандарт ISO/IEC 27003-27004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso27001security.com>.

3. Міжнародний стандарт ISO/IEC 27005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.riskmanagementinsight.com>

4. Міжнародний стандарт ISO/IEC 27006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://27000.org>

5. Рудік В. М. Аналіз злочинів, скоєних з використанням інформаційних технологій / В. М. Рудік, Т. В. Рудий, В. М. Фірман // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами: матеріали науково-практичної конференції 14 грудня 2012 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 96–99.

6. Рудий Т.В. Політика інформаційної безпеки в інформаційних системах оперативних підрозділів МВС / Т. В. Рудий, Я. Ф. Кулешник, І. В. Бичинюк, Є. Г. Горпинченко / Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами: матеріали науково-практичної конференції 14 грудня 2012 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 18–21.

7. Когут В. В. Порядок атестування систем технічного захисту інформації / В. В. Когут, Т. В. Рудий, Я. Ф. Кулешник // Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави: матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції Львівського державного університету внутрішніх справ (12 березня 2010 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 90–97.

8. Руда О. І. Аутсорсинг у сфері інформаційних технологій / О. І. Руда, І. І. Руда // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі, взаємодії з іншими службами: матеріали науково-практичної конференції 24 грудня 2010 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 196–200.

С. В. Сеник,
магістрант

В. В. Сеник,
*кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформатики
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЯК УМОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Конституція України надає людині як об'єкту безпеки особливого статусу, встановлюючи формулу відносин між особою та державою. Згідно ст. 3. Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Також зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави.

Специфіка інформаційної безпеки людини, на відміну від державної безпеки, полягає у тому, що вона базується, передусім, на чітких та дієвих гарантіях прав і свобод людини у сфері інформації. Реалізація прав на інформацію, свободу слова є найважливішим механізмом захисту прав людини.

У Конституції України вказано цілий комплекс прав і свобод людини і громадянина, що визначають її правовий статус в сфері інформаційних відносин. Ключовими у цьому аспекті, безумовно, є норми ст.ст. 32 та 34. Так, ст. 34 Конституції визначає: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя»[1]. Згадане у цій статті право за своїм змістом представляє певну міру поведінки і для його реалізації людині необхідно вдатися до активних дій. Це право людини може розумітися як можливість здійснювати будь-які дії щодо збирання, обробки, створення, зберігання та розповсюдження інформації у будь-якій формі, окрім випадків наявності прямих заборон з боку закону.

Дещо інший тип інформаційних прав міститься в нормах ст. 31 та 32 Конституції. Так ст. 31 визначає: «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинам чи з'ясувати істину під час розслідування кримі-

нальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо». А ст. 32 Конституції встановлює: «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації»[1].

Норми ст. 31 та 32 Конституції також надають особі ряд прав на здійснення певних дій: ознайомлення з відомостями про себе в органах публічної влади, звернення до суду з вимогою припинення незаконних дій з інформацією про себе, або з такою інформацією, що завдає шкоди законним інтересам особи. Але важливо відзначити, що всі норми ст.ст. 31 та 32 Конституції, передусім, спрямовані на обмеження інформаційного втручання в приватні справи особи з боку держави і третіх осіб. Названі норми мають, в першу чергу, захисний характер щодо конкретних правових відносин в інформаційній сфері.

Згадані основні права людини в сфері інформації підкріплюються і розширюються цілим рядом інших конституційних норм. Так слід назвати норми ст. 15 Конституції України, що, зокрема, встановлює політичну і ідеологічну багатоманітність суспільного життя і забороняє цензуру. Також велике значення має ст. 41 Конституції, яка, зокрема, визначає право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності та встановлює непорушність права приватної власності.

Разом з вже названими інформаційними правами і свободами в Конституції України міститься ряд прав, які є інформаційними за своїм об'єктом, але економічними або соціальними за своїм змістом.

Це, передусім, норми ст. 54, які встановлюють: «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами»[1].

Але чи можна, наприклад, правове регулювання використання об'єктів інтелектуальної власності ставити в один ряд з невід'ємними інформаційними правами людини на таємницю приватного життя, на свободу слова, на захист честі і гідності? До того ж простий аналіз норм Конституції вказує на похідний характер інформаційних прав, зазначених в ст. 54. Так право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості є складовою права на свободу слова, встановленого ст. 34 Конституції; права щодо захисту інтелектуальної власності є похідними від загального права власності (в тому числі і інтелектуальної), встановленого в ст. 41 Конституції тощо.

У чому ж полягає зміст небезпеки, яка слідує із відсутності чіткого поділу в Конституції громадянських прав і свобод та економічних і соціальних прав людини? Чинників небезпеки можна виділити два. Один полягає у сфері правової свідомості, другий – в сфері практики правозастосування, і ці два чинники є взаємопов'язаними.

У чому ж полягає основна причину такої ситуації. Передусім, думається, як раз у декларативності багатьох з тих прав.

У чому ж полягає ця декларативність? Згідно ч. 3 ст. 8 Конституції України її норми є нормами прямої дії, і кожному гарантується звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

Виконання тих інформаційних прав людини, які належать до громадянських та політичних прав і свобод: свобода слова, право на таємницю листування, право на конфіденційність приватного життя, заборона цензури може бути повною мірою забезпечено судовими органами, як це і передбачено ст. 55 Конституції України. Додержання певних прав потребує виключно юридичних механізмів відповідних галузей права. Тобто, для забезпечення громадянських та політичних прав достатньо правильного застосування судами конституційних норм та відповідного законодавства і наявності судового рішення, що вступило в законну силу.

Але виконання цілого ряду економічних і соціальних прав залежить не лише від нормативно-правових приписів, але й від економічної ситуації в країні. Наприклад, існуючі порушення прав інтелектуальної власності багато в чому пояснюються економічною ситуацією в Україні, за якою для значної частини фізичних та навіть юридичних осіб використання ліцензованих комп'ютерних програм, творів є занадто дорогим.

Таким чином, проблема полягає в тому, що дотримання соціальних і економічних прав не завжди може бути забезпеченим виключно судовою гілкою влади, як це передбачено нормами ст. 55 Конституції України. А це, в свою чергу, веде до ситуації, коли закріплені в Конституції права людини порушуються, а механізм їх забезпечення не діє. Одночасно безкарне, можливо незначне зі сторонньої точки зору, порушення бодай одного конституційного права може тягти за собою значніші та фатальніші порушення інших прав.

Аналізуючи наслідки недієвості механізму захисту основних прав і свобод, включаючи інформаційні, для стану інформаційної безпеки, слід виділити існуюче в правовій літературі

тлумачення цього захисту. А саме, «забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина – це система їх гарантування з боку державних інститутів, яка функціонує у правовому режимі і до якої входять такі елементи як, компетенція, охорона, захист, а також створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав і свобод» [2]. Таким чином, якщо йде мова про недієвість цього механізму забезпечення, це автоматично означає відсутність гарантій національної безпеки, зокрема інформаційної безпеки людини. І, відповідно, дії органів державної влади, що порушують ці конституційні права, як раз і складають основну загрозу національній безпеці.

Якщо говоримо про певні вади самої конституційної системи забезпечення прав і свобод людини, а саме – про недостатність судових механізмів, то слід пам'ятати, що суди лише захищають виконання закону, а безпосереднє виконання їх норм покладено на органи виконавчої влади та на Президента України, який згідно зі ст. 102 Конституції [1] є гарантом дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Однак саме органи виконавчої влади і є суб'єктом названих порушень та причиною недієвості механізму забезпечення прав і свобод людини. Виникає парадоксальна ситуація, коли орган державної влади, який покликаний бути гарантом прав і свобод людини, сам перешкоджає їх реалізації. Таким чином за наявних умов найбільшою загрозою національній безпеці України в аспекті безпеки людини є сама система державної влади, передусім, органи виконавчої влади та президентські структури.

На жаль, подібні теоретичні припущення, висловлені на основі аналізу українського законодавства, знаходять підтвердження на практиці. Зокрема, факти порушення інформаційних прав громадян з боку президентських структур та органів виконавчої влади констатувалися на парламентських слуханнях в Верховній Раді, присвячених проблемі свободи слова в Україні.

Іншими словами можна стверджувати, що інформаційна безпека людини ґрунтується на двох основних її правах. По-перше, це право людини вільно, безперешкодно, на власний розсуд бути суб'єктом інформаційних процесів, шукати, одержувати і поширювати інформацію, при чому це право

не пов'язано з територіальною юрисдикцією держави і не обмежується територіально державними кордонами. І по-друге, це право людини на захист від неправомірного інформаційного втручання, тобто правом на конфіденційність інформації щодо особистого життя та правом на захист від розповсюдження вигаданої та перекошеної інформації, що завдає шкоди її честі і репутації. На основі аналізу правових норм можна визначити конкретні допустимі випадки та умови обмеження прав і свобод особи в сфері інформації.

Першою і головною умовою встановлення обмежень на реалізацію особою її інформаційних прав визначається те, що подібні заходи повинні розглядатися як прийнятні в демократичному суспільстві. Тобто, вони повинні реалізовуватися за наявності необхідних механізмів забезпечення прав і свобод людини, громадського контролю, відповідати принципам демократичного суспільства та не суперечити цілям, викладеним в Статуті ООН та інших міжнародно-правових актах.

Другою, не менш важливою, умовою обмеження реалізації прав і свобод повинно бути те, що ці обмеження та механізми їх застосування повинні бути встановлені законом. Тобто, органи державної влади, що застосовують подібні заходи, повинні діяти виключно на основі та в рамках існуючих національних нормативно-правових актів.

Наступна умова характеризується тим, що обмеження повинні застосовуватися лише в особливих випадках. Це означає, що обмеження свободи інформації та інших пов'язаних з цим прав не повинні носити масового, загального характеру, а мають застосовуватися лише у виключних випадках щодо конкретних ситуацій або конкретних суб'єктів інформаційних відносин за наявності індивідуального підходу до кожного випадку.

І, нарешті, подібні обмеження, умови, формальності та покарання повинні застосовуватися лише в разі неминучої потреби. Тобто, ці заходи повинні бути адекватними існуючим загрозам, суспільна шкода від застосованих обмежень не повинна перевищувати можливої шкоди від наявних загроз. Крім того, державні органи мають застосовувати подібні заходи лише якщо вони дійсно необхідні в даній ситуації і ніякими іншими засобами поставлені завдання вирішити не можливо [3].

На жаль в Конституції України, зокрема в ст. 32 та 34, відтворюється лише перелік випадків та причин обмеження реалізації прав і свобод громадян в сфері інформації. Одночасно не згадується не менш важливий аспект подібних обмежень – умови, за яких подібні обмеження можуть застосовуватися. Лише в ст. 31 Конституції, що гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, визначається така умова як неможливість одержати інформацію іншими засобами. Ст. 64 Конституції також вказує лише на те, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, знову ж таки не розкриваючи конкретних механізмів. І це вже не говорячи про можливість додаткових обмежень «в умовах воєнного або надзвичайного стану», при чому норми конституції, які встановлюють інформаційні права людини, входять до переліку цих додаткових обмежень.

Таким чином, на рівні національного законодавства існує значна прогалина в нормативно-правовому регулюванні механізму застосування подібних обмежень, що відкриває простір для різного роду зловживань з боку органів публічної влади. І тим самим знову знаходить своє підтвердження теза про недостатнє забезпечення конституційних гарантій прав людини в Україні, без яких будь-які передбачені конституцією та законами права і свободи перетворюються на декларацію.

Таким чином ми маємо всі підстави констатувати наявність значних загроз інформаційній безпеці людини, при чому ці загрози мають внутрішній характер і багато в чому пов'язані з існуючими прогалинами та недоліками в національному.

1. Конституція України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 51 с.

2. Степаненко К. В. Еволюція терміна «забезпечення» щодо прав і свобод людини / К. В. Степаненко // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 15. – С. 174–178.

3. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Борис Анатолійович Кормич; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2004.

С. Г. Сіромська,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

В'ЯЗНИЦІ ГАЛИЧИНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАВИЛА ВНУТРІШНЬОГО РОЗПОРЯДКУ (остання третина XIX ст.)

Становлення пенітенціарних систем європейських держав пройшло декілька етапів, для кожного з яких була характерна відповідна реалізація політики у галузі виконання покарань. Істотні зміни у підході до системи функціонування в'язниць і їхнього внутрішнього розпорядку в монархії Габсбургів відбулися у XIX ст. Вони були зумовлені тогочасними реформами судочинства та ухваленням 1873 р. нового кримінально-процесуального кодексу, авторства професора віденського університету Юліана Гласера [1, S. 36–37]. Нововведення значною мірою впливали з трактування злочину і покарання у напрямку його раціоналізації. Так, поряд з обмеженням смертної кари, основним видом покарання за вчинені злочини стало позбавлення волі (ув'язнення) на різні часові терміни [2, S. 25]. Зважаючи на це, і виникла потреба реформувати заклади утримання в'язнів у всій державі, й у т.ч. у Галичині.

Спеціальним законом від 16 жовтня 1865 р. Генеральний (старший) прокурор Вищого крайового суду у Львові отримав право нагляду за дотриманням законодавства у в'язницях (вважався їхнім «комісаром») і встановлення регламентів для цих закладів [3, арк. 45–47]. На той час у Львові функціонувало дві в'язниці: 1) чоловіча в'язниця (*C. k. Zakład karny dla mężczyzn*; поширена назва Бригідки; як тюрма використовувався з 1785 р.), де в середньому утримували 1 450 осіб, позбавлених волі більш, ніж на рік; 2) заклад для осіб жіночої статі, засуджених більше, ніж на рік (*C. k. Zakład karny dla kobiet*) під опікою конгрегації сестер милосердя Св. Марії Магдалини, створений згідно з розпорядженням Міністерства юстиції від 12 квітня 1856 р.

Станом на 1879 р. посаду директора чоловічої в'язниці обіймав Едвард Голдасієвич. Штат цієї в'язниці також передбачав посади адміністратора, контролера, трьох ад'юнктів, лікаря, помічника лікаря, духовних капеланів (римо-католицького, греко-католицького, православного і юдейського віросповідань), двох учителів, пожежного інспектора, дев'яťох старших наглядачів і 99-х звичайних наглядачів/сторожів (*straż domowa*) [4, арк. 131–132]*. Згідно з численними спогадами арештантів, найкраще до в'язнів ставилася угорська зміна варті, представники якої могли продати арештантам тютюн, папір, олівці. Іноді охоронців, яких на тодішньому тюремному жаргоні називали «козулями» або «клявішниками», можна було вмовити передати записку рідним [5, с. 56].

Іван Франко, котрого самого неодноразово заарештовували й утримували у закладах відбування покарань, у творі «До світла (оповідання арештанта)» (1889 р.) звертав увагу на відсутність регламентування режиму утримання у тюрмах, що призводило до свавільних вчинків з боку тамтешніх тюремних адміністрацій [6, с. 29–30]. Обурення викликало спрямування тюремного режиму на приниження людської гідності. З-поміж інших зловживань у в'язницях, найпоширенішими були використання дармової праці ув'язнених у власних цілях, нетактовна поведінка, зловживання своїм службовим становищем [7, арк. 9].

Реформування галицьких в'язниць, зокрема, чоловічої в'язниці Бригідки у Львові, пов'язуємо з діяльністю Генерального прокурора Вінценти Данека (1872–1879), котрий доклався до заснування школи, бібліотеки, музичного гуртка тощо. Крім того в Бригідках у той час було започатковане власне виробництво, що дозволило закладові стати фактично самоокупним. Цікаво, що 1879 р. львівські шевці скаржилися до Вищого крайового суду у Львові на те, що в'язні шийють взуття, створюючи таким чином їм конкуренцію [8, арк. 19]. Власне, саме цей суд, згідно своєї компетенції, був покликаний реагувати на різні випадки порушення законодавства у в'язницях. Один раз на місяць в'язницю відвідував радник цього суду, який нотував

* У Галичині на означення наглядачів також виживалися терміни «шільдвах» (похідне від нього слово «шельвах»), «дозорець», «вартовий».

наявні скарги [5, с. 56]. Найчастіше скарги в'язнів стосувалися переповнення камер. Ситуація дещо покращилася, коли 6 липня 1883 р. почала функціонувати нова в'язниця у Станіславові (Івано-Франківськ), розрахована на 900 місць для відбуття покарання осіб чоловічої статті «обряду греко-католицького і православного», засуджених більш, ніж на рік позбавлення волі [9, с. 137–138].

17 вересня 1882 р. Міністерство юстиції видало порядок регулювання внутрішнього розпорядку в'язниць, доповнивши його 1890 р. невеликими роз'ясненнями. На цій основі був складений «Порядок домашній для чоловічих в'язниць у Львові і Станіславові». Так, § 1 документа регламентував відбуття покарання у львівській і станіславівській в'язницях чоловіками, засудженими за злочини «першого і другого ступеня» [10, с. 3]. § 2 поділяв усіх засуджених на три категорії (*klasy*), згідно вчинених злочинів: перша – особливо небезпечні злочинці; друга – небезпечні до певної міри; третя – найменш небезпечні. Проте в'язня могли перевести згідно наказу директора закладу з однієї до іншої категорії, «якщо він бездоганно поведився і виявляв старанність у праці та навчанні». Щоправда, аби здійснити переведення до категорії в'язень повинен був відсидіти не менше чверті часу свого ув'язнення, а з другої до третьої – не менше половини терміну. Проте, зворотне пониження у категорії могло відбутися, якщо за в'язнем спостерігалася «грубіянська поведінка, опір і непослух адміністрації чи охоронцям, відмова від праці, свідоме пошкодження або нищення робочих матеріалів, одягу та інших предметів, спроба втечі та ін.» [10, с. 5]. Зовнішньою ознакою належності до однієї з трьох категорій вважалася відповідна нашивка на рукаві: «засудженим першої категорії на правому рукаві пришивали стрічку з тканини чорного кольору, другої категорії – жовтого, а засуджені третьої категорії – червоного» (§ 5) [10, с. 5].

«Порядок домашній для чоловічих в'язниць у Львові і Станіславові» передбачав обов'язкове виконання в'язнем певної роботи, але «в такому обсязі, щоби міг її протягом десяти годин сумлінної праці виконати» (§ 10) [10, с. 8]. Ув'язненому не передбачалася оплата за здійснену роботу, оскільки зароблені ними кошти йшли на утримання закладу і виплачувалася адміністрації (§ 11). Кожному в'язню дозволя-

лося час від часу писати й отримувати листи від рідних і приятелів, а саме: арештантам першої категорії – раз у два місяці, другої категорії – раз у шість тижнів, третьої категорії – щомісяця. У тим самих часових межах дозволялося приймати відвідачів, щоправда за необхідності з дозволу директора закладу в'язень міг отримати дозвіл на відвідування і частіше. Загалом, в'язні зобов'язувалися: неухильно виконувати усі розпорядження адміністрації й наглядачів – без найменшого спротиву словом чи знаком; звертатися до урядника закладу чи охоронця лише як «пан» (§ 16) [10, s. 12].

Президент Вищого крайового суду у Львові Александр Тхожницький-Мнішек 30 квітня 1899 р. підписав розпорядження про «Порядок домашній для в'язниць ц.-к. судів повітових» утримання засуджених у львівських в'язницях, де було деталізовано права та обов'язки в'язнів. Достатньо цікавими виглядають заборони для засуджених: «Строго заборонено порушувати спокій і порядок, особливо свистіти, співати, галасувати, непристойні бесіди, безсоромні рухи, обзивання та ображання, створення таємних спілок, продаж, обмін або позичання предметів спів'язням... занедбування або пошкодження мурів, дверей, вікон й одягу ув'язненого, обдрапування стін і дверей, підслуховування або стукання в стіни чи двері, розмова через вікна...» [5, с. 56].

Таким чином, внутрішній розпорядок в'язниць у Галичині регулювався відповідними постановами й розпорядженнями австрійського Міністерства юстиції, Вищого крайового суду у Львові та службовими інструкціями самих в'язниць. Найбільш повним регламентом функціонування закладів утримання в'язнів у Галичині був «Порядок домашній для чоловічих в'язниць у Львові і Станіславові», положення якого з незначними доповненнями використовували аж до Першої світової війни.

1. Stebelski P. Komentarz do Austriackiego postępowania karnego / Piotr Stebelski. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1901. – 754 s.

2. Płaza S. Historia prawa w Polsce. Część II. Polska pod zaborami / Stanisław Płaza. – Kraków: W-wo «Księgarnia Akademicka», 1993. – 208 s.

3. Центральний державний архів України у місті Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), ф. 156, оп. 2, спр. 20 (Листування з Міністерством юстиції) – 123 арк.

4. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1879. – Lwów: Z drukarni «Dziennika Polskiego», 1879. – 817 s.
5. Козицький А. Кримінальний світ старого Львова / Андрій Козицький, Степан Білостоцький. – Львів: Афіша, 2001. – 230 с.
6. Франко І. До світла (оповідання арештанта) / Іван Франко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1948. – 32 с.
7. ЦДІА України у м. Львові, ф. 156, оп. 2, спр. 23 (Лист Львівському прокурору про видання інструкції в справі роботи тюремних наглядачів) – 23 арк.
8. ЦДІА України у м. Львові, ф. 156, оп. 2, спр. 29 (Справа про розгляд протесту шевців проти пошиття взуття в'язнями львівської тюрми) –
9. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1884. – Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1884. – 837 s.
10. Porządek domowy dla C. k. Zakładu karnego dla mężczyzn we Lwowie i Stanisławowie. – Lwów: Z drukarni Szczęsnego Bednarskiego, 1897. – 30 s.

М. Я. Сидор,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

Ю. В. Білецька,

*студент магістратури факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА УКРАЇНИ

Невід'ємною складовою конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України є його принципи, якими він керується при здійсненні своїх повноважень. Принципи діяльності Прем'єр-міністра України – це керівні вихідні ідеї, засади та основоположні начала діяльності Прем'єр-міністра України, які визначають та розкривають його конституційно-правову природу, сутність та призначення в системі органів публічної влади.

Останнім в переліку принципів діяльності Кабінету Міністрів яким зобов'язаний послуговуватися у своїй діяльності і Прем'єр-міністр України є принцип прозорості та відкритості. Великий тлумачний словник під терміном «прозорість» розу-

міє властивість і стан чогось прозорого, а у системах опрацювання інформації – проміжні засоби взаємодії, застосування яких непомітне для користувача, властивість фізичного з'єднання протоколу чи програми передавати інформацію, задовану будь-яким способом, без жодних змін у ній. При визначенні ж прикметника «прозорий» наводиться його переносне значення – доступний для сприймання, зрозумілий, ясний, дохідливий, якого легко розгадати (збагнути), явний, неприхований, щирий, відвертий. Значення слова «відкритий» тлумачаться цим словником як: доступний для всіх бажаючих; неприхований, нетаємний, явний.

На думку Т. Андрійчук, термін «прозорість» у значенні характеристики соціальних інституцій або процесів можна тлумачити передусім, як властивість бути зрозумілим, легким для сприйняття.

Окремого дослідження також вартує питання розмежування змісту принципів «прозорості» та відкритості». Так наприклад В. Мельниченко вбачає основну відмінність принципів прозорості та відкритості у тому, що прозорість характеризується пасивністю споглядання інформації громадянами та їхніми об'єднаннями, а відкритість передбачає можливість активних дій цих суб'єктів. О. В. Совгиря цитуючи принципи європейського адміністративного простору зазначає, що принцип відкритості і прозорості розуміється як відкритість на противагу секретності; прозорість на противагу дискретності.

Особливості принципів відкритості і прозорості обумовлені на думку Н. В. Гудими тим, що ці вони виступають одночасно:

- як принципи організації та діяльності органів та посадових осіб органів державного управління;

- як принципи взаємовідносин між цими органами та посадовими особами і суспільством в особі політичних партій, недержавних установ, громадських об'єднань, організацій та окремих громадян;

- як прояв демократизму особистого правового статусу кожного громадянина, в тому числі і державних службовців високого рангу.

Стосовно Прем'єр-міністра України, то принцип прозорості полягатиме у прозорому висвітленні його діяльності, макси-

мальному поширенню інформації про неї за допомогою різних засобів масової інформації та відсутність у його діях прихованості та секретності. Принцип ж відкритості полягатиме в першу чергу у можливості донесення інформації до Прем'єр-міністра України, у його доступності для суспільства. Це реалізовуватиметься в межах описаної вище інформаційної функції глави уряду за допомогою конституційно-правового порядку звернення до Прем'єр-міністра України.

Деякі з науковців в галузі конституційного права досліджуючи питання принципів діяльності уряду зачіпають також в своїх працях і принцип гласності. Якщо говорити про принцип гласності в роботі Прем'єр-міністра України, вважаємо, що даний принцип включатиме в собі та поєднуватиме характеристики принципів відкритості, прозорості та доступності.

З іншої сторони всі названі вище принципи, на сьогоднішній день, реалізуються Прем'єр-міністром України не в повній мірі. Так часто діяльність глави уряду носить конфіденційний та секретний характер, до кінця незрозумілою є діяльність його допоміжних служб та установ, часто важко зрозуміти логіку прийняття тих чи інших рішень.

Слід погодитися з думкою Н. В. Гудими, що для більш повного та системнішого використання в своїй діяльності принципів прозорості та відкритості Прем'єр-міністру України як і іншим посадовим особам органів державної влади потрібно запропонувати систему стимулів, які б заохочували останніх застосовувати вказані принципи на практиці. Іншими словами, діяльність Прем'єр-міністра України повинна бути добре оплачувана, забезпечена всіма соціальними пільгами та іншими вигодами таким чином, щоби йому було вигідно висвітлювати свою роботу максимально прозоро і відкрито, користуючись принципами гласності та доступності.

Отже, з проведеного вище аналізу можемо ствердно констатувати, що принципи відкритості та прозорості входять в систему принципів діяльності Прем'єр-міністра України, які, в свою чергу, є невід'ємною складовою його конституційно-правового статусу. Їх використання в практичній діяльності Прем'єр-міністра України є необхідною умовою належного функціонування інституту глави уряду в Україні.

М. Я. Сидор,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*
Н. В. Степанюк,
*студент магістратури факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГЛАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У сучасних конституційно-правових реаліях Президент України займає особливе місце в механізмі захисту Конституції України. Це випливає з того, що він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 ч. 2), складаючи присягу народові, зобов'язується додержуватися Конституції України і законів України (ч. 3 ст. 104). З метою належного здійснення конституційних функцій і повноважень, Основний Закон України наділяє Главу Української держави особливими конституційними гарантіями і способами, а саме: президентську недоторканість та інші правові способи забезпечення Президентом України додержання Конституції України.

На час виконання повноважень Президент України користується правом недоторканості. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягуються до відповідальності.

Режим безвідповідальності глави держави за дії, вчинені ним в період виконання конституційних повноважень, існує в багатьох сучасних країнах. Глава держави не піддається кримінальній, адміністративній і цивільній відповідальності за правопорушення. Недоторканість глави держави означає, що ніхто не може застосувати до нього фізичного або психічного насильства; його не можна ні обшукати, ні арештувати і притя-

гнути до будь-якого виду юридичної відповідальності, поки він перебуває на посту глави держави.

Недоторканість Президента України не означає відсутності можливості притягнення його до конституційної відповідальності. Президент як глава в будь-якій країні несе підвищену відповідальність за діяльність (дії чи бездіяльність), здійснювану ним на даному посту. Це можна пояснити надзвичайною важливістю функцій і повноважень (вище на це вже частково зверталася увага), які ним здійснюються, масштабом діяльності і значимістю її наслідків, наявністю виключних конституційних повноважень.

Суворі формальні рамки недоторканості Президента конституційно обмежені лише однією умовою – усунення з поста Президента України Верховною Радою України в порядку імпічменту.

Сьогодні проблемою є питання про можливість і процес притягнення Президента України як гаранта додержання Конституції України за забезпечення конституційного правопорядку і конституційної законності в державі та невиконання свого конституційного обов'язку додержання Конституції України і законів України. Від цього залежить стан справ з додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина у всіх ланках органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Інститут відповідальності глави держави має свою історію і традицію. Так, в античних демократіях не було мови про відповідальність правителів. Більше того, вважалося, що будучи обраними громадянами, глави держав доброчесні і поважають закони. В Україні історично склалося, що фігурі глави держави надавалася певна святість (звеличення особи, безгрішність), яка не дозволяла навіть ставити питання про можливість притягнення саме до юридичної відповідальності. Так, особа короля, цісара, імператора на певній частині території України в різні періоди була проголошена священною і недоторканною.

Безвідповідальність вказаних осіб полягала в тому, що їх не можна було притягнути до юридичної відповідальності ні із сторони органів державної влади, ні із сторони приватних

осіб за все зроблене, хоча би в їх діях містилися всі елементи правопорушення.

В радянський період питання щодо юридичної відповідальності не стояло, оскільки ні в СРСР, ні в Україні, яка була союзною республікою і входила до складу не було одноосібного глави держави. Його функції виконували в різний період колегіальні органи. Наприклад, Президія Верховної Ради УРСР як постійно діючий орган державної влади в Україні.

Вперше інститут відсторонення від посади президента держави (імпічмент) був встановлений Конституцією США. Пізніше він був передбачений в конституціях багатьох держав світу.

Прийняття Декларації про державний суверенітет України і проведення демократичних реформ сприяло впровадженню поста Президента України. Так, Конституція (Основний Закон) Української РСР від 20 квітня 1978 р. була доповнена новою главою 12/1 «Президент України», в якій визначався конституційно-правовий статус Президента України, повноваження, порядок обрання та відповідальність, а саме: «У разі порушення Президентом України Конституції і законів України, Президент може за висновком Конституційного Суду України бути зміщений з посади Верховною Радою України» (ст. 114/9 ч. 2).

Таким чином, за Конституцією України 1978 року Глава Української держави був політично і юридично відповідальним перед народом України і відповідав за порушення Конституції і Законів України.

Відомо, що інститут Президента України пройшов історичний шлях не тільки за своїм статусом, але й щодо підстав та процедури притягнення до відповідальності. У зв'язку з підготовкою проекту нової Конституції України проблема конституційно-правової відповідальності Глави Української держави стала знову актуальною для конституційної науки і практики. Положення про відповідальність Президента України практично передбачалося у всіх проектах нової Конституції України. Проте, в процесі обговорення проектів нового Основного Закону Української держави були внесені серйозні корективи щодо інституту відповідальності Глави держави, які практично на-

перед прирікали ініціативу притягнення його до юридичної відповідальності нанівець.

В результаті тривалого опрацювання проекту Основного Закону, Верховна Рада України на п'ятій сесії прийняла 28 червня 1996 року нову Конституцію України, яка визначила юридичні гарантії діяльності Президента України та зміст президентського імунітету. Разом з тим, Конституція України встановила юридичні підстави і процедуру дострокового припинення повноважень Президента України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (ч. 1 ст. 111).

Більшість конституційних положень стосовно відповідальності Президента України були детально відібрані із вітчизняного досвіду. Проте видається, що в період підготовки проекту нової Конституції України була запозичена досить складна модель юридичної відповідальності. Вважаємо, що передбачений чинною Конституцією України механізм усунення Глави Української держави з поста робить «український імпічмент» значно більш складнішим ніж в США і інших зарубіжних країнах. Він є непрозорим і не реальним для застосування на практиці.

А. О. Собакарь,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ПРАЦІ

Поза всяким сумнівом, вирішальну роль у реалізації та захисті суб'єктивних прав працівників, в тому числі на безпечні умови праці, відіграють конституційні гарантії, соціально-правове значення яких полягає в тому, що вони забезпечують працівникові реальну можливість користуватись певним соціальним благом, яке закріплено трудовим законодавством, безперешкодно реалізувати свої права.

Образно говорячи, юридичні гарантії служать тим «надійним містком», який забезпечує необхідний перехід від можливості, яка проголошується в законі, до дійсності.

В сучасній енциклопедичній літературі під поняттям гарантії (від французького *«garantie»* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [1, с. 555].

Юридичні гарантії складають собою систему норм права, призначенням яких є забезпечити уповноваженим суб'єктам реалізацію їхніх прав.

Суттю гарантій права на працю є створення державою умов для здійснення громадянами права на працю, рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності. Змістом гарантій цього права є певна можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Вільне обрання праці та вільне погодження на неї означає виключне право особи самій розпоряджатися своїми здібностями до праці. Це положення є втіленням у національному законодавстві змісту статті 23 Загальної декларації прав людини [2, с. 88]. А також реалізовано вимоги статті 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, якою заборонено примусову працю в Україні, тим самим гарантується принципова можливість для громадян України обирати собі рід занять, роботу за здібностями, у місці і в час, зручні або прийнятні для них [2, с. 11].

Водночас як зазначено у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», у виключних випадках, пов'язаних з необхідністю проведення аварійно-рятувальних робіт, допускається залучення працездатного населення і транспортних засобів громадян до виконання аварійно-рятувальних робіт при умові обов'язкового забезпечення безпеки праці. Формою гарантій права на працю є передбачені Конституцією і законами правові та організаційні форми цих відносин

(трудові, договірні тощо). Стаття 43 Конституції України саме гарантує право кожного на працю.

Держава взяла на себе зобов'язання створити умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Законом України «Про зайнятість населення» визначені економічні, правові та організаційні основи зайнятості населення України, його захисту від безробіття, а також соціальні гарантії з боку держави в реалізації громадянами права на працю.

Кожний працівник має право на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни праці і не є шкідливими для здоров'я. Це передбачено ч. 4 ст. 43 Конституції України. Яка забороняє використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах. Гарантують право на належні, здорові і безпечні умови праці ст.ст. 153-173¹, 174, 190, КЗпП [3], а також Закон України «Про охорону праці» [4].

Також слід відзначити, що основним нормативним документом, який регулює здійснення права на працю є Кодекс законів про працю України (КЗпП) [3]. Проте такі гарантії реалізації права на працю як: заборона безпідставної відмови у прийомі на роботу (ст. 22 КЗпП); обмежений перелік підстав звільнення за ініціативою власника або уповноваженого ним органу (ст. 40 КЗпП); їх обов'язок надати інше робоче місце при звільненні у разі змін в організації виробництва і праці (ст. 49² КЗпП); а також передбачені ст. 5¹ КЗпП України гарантії забезпечення права громадян на працю в сучасних умовах ринку праці, ще не ефективно виконують захисні функції [3].

Сприяють виконанню вимог трудового законодавства і добровільні об'єднання громадян – професійні спілки. Вони створюються з метою представництва, здійснення захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Вітчизняне законодавство передбачає адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про працю і правил щодо охорони праці. Це відображено у ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст.ст. 172–173 Кримінального кодексу України, що свого

роду є адміністративною і кримінальною гарантіями по забезпеченню права на працевлаштування та його охорону.

Окрім того, Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», на який робиться посилання у ст. 44 Конституції України, передбачено розділом III порядок здійснення права на страйк. Визначити страйк незаконним може тільки суд у випадках, визначених у статті 22 вказаного Закону (наприклад, якщо страйк оголошений з вимогами про зміну конституційного ладу тощо). Зазначений Закон визначає поняття, сторони, вимоги сторін колективного трудового спору, послідовність розгляду спору, відповідальність за порушення законодавства про колективні трудові спори та ін. Згідно статті 15 вищевказаного Закону. В Україні діє Національна служба посередництва і примирення. Її мета – поліпшення трудових відносин, запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів), їх прогнозування та сприяння своєчасному їх вирішенню [5].

У статті 44 Конституції України гарантується право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Сутністю гарантій права на страйк є умови, що створюються державою для захисту економічних і соціальних інтересів.

Змістом гарантій права на страйк є система відносин по розв'язанню, врегулюванню трудових спорів, захист соціальних і економічних прав, інтересів, соціальних і економічних благ. Формою гарантій права на страйк є те, що його проведення можливе лише у встановленому законом порядку.

Отже, трудові гарантії є одним із видів юридичних гарантій, серед яких важливе місце займають гарантії прав працівників на безпечні умови праці, адже таке право визнано в Україні одним з конституційних прав людини і громадянина, його забезпечення здійснюється за допомогою системи правових соціально-економічних організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних лікувально-профілактичних заходів та засобів.

Права працівників на безпечні умови праці реалізуються за допомогою відповідних гарантій, вдосконалення яких бачиться за рахунок: приведення норм, які регламентують ці питання, у відповідність до вимог директив ЄС; звернення

уваги регіональних служб з охорони праці й інспекції праці на відповідні суб'єкти недержавної форми власності по забезпеченню на них належного рівня охорони праці; приведення нормативної складової змісту розділів з охорони праці і здоров'я в колективних договорах та угодах до належного рівня, адже вони значною мірою декларативні, носять неконкретний характер і практично не містять додаткових прав та гарантій для працівників у сфері охорони праці; забезпечення виконання працівниками лише тих робіт, які не протипоказані їм за станом здоров'я, що забезпечується встановленням законодавчих обмежень при укладенні трудових договорів і переведенні працівників на легшу роботу; заборони укладання трудових договорів з особами, яким за медичними висновками протипоказана запропонована робота за станом здоров'я; встановлення юридичної відповідальності за порушення приписів нормативно-правових актів про охорону праці та нестворення перешкод для діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, представників професійних спілок, найманих працівників; подальшого застосування заходів економічного впливу до юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, посадових осіб та працівників за порушення вимог про її охорону, адже персоніфіковані матеріальні санкції до порушників відображають вдосконалення правового регулювання охорони праці.

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. Енциклопедія, 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.

2. Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська. – Амстердам–Київ: Сфера, 1999. – 342 с.

3. Кодекс законів про працю України // Кодекси України. – 2002. – № 6. – К.: Преса. – 139 с.

4. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 669.

5. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 березня 1998 року // Відомості Верховної Ради України – 1998. – № 34. – Ст. 227.

І. Б. Стахура,
*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник факультету заочного навчання
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ І КОНСТИТУЦІЙНИЙ НАГЛЯД

Конституційний контроль і нагляд є похідним від функції державного контролю та нагляду. Для визначення правової природи конституційного контролю та нагляду необхідно з'ясувати значення термінів «контроль» і «нагляд». Контроль в енциклопедичному значенні: перевіряти кого-небудь, що-небудь, наглядати за чимось, – існував з прадавніх часів. Він здійснювався за мірою споживання та дотриманням звичаїв, моральних правил, потім за мірою праці й споживання, виконанням рішень посадових осіб різного рівня, державних органів за дотриманням нормативно-правових актів, законності тощо. З розвитком суспільства вдосконалювались і форми контролю. Він ставав різноманітнішим і охоплював широку сферу суспільних відносин.

Здійснення контролю в діяльності переважної більшості державних органів є однією з їх функцій, однак для окремих з них він є основною функцією.

Поміж різноманітних видів і форм контролю особливе місце займає конституційний контроль та конституційний нагляд.

Конституційний контроль здійснюють у процесі реалізації Конституції всі правотворчі та правозастосовні органи, перевіряючи свої та інші акти на відповідність Основному Закону: Президент України, Верховна Рада України, Уряд, органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування тощо.

Конституційний контроль – це діяльність компетентних органів державної влади, наділених повноваженнями з перевірки, виявлення, визначення та усунення невідповідності зако-

нів, інших нормативно-правових актів Конституції, вирішення спірних питань щодо конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, розв'язання конфліктів з приводу застосування Конституції та законів, спрямована на охорону Конституції, встановленого нею конституційного ладу, прав та свобод людини й громадянина, забезпечення верховенства права і конституційної законності.

Поряд з терміном «конституційний контроль» у літературі вживається термін «конституційний нагляд».

Реалізація цієї функції обумовлює необхідність здійснення перевірок з метою виявлення порушень конституційних норм або невідповідних їм актів, встановлення і констатації суперечності відповідного акта Основному Закону та іншим законам і вжиття заходів до усунення з правового поля подібних актів. Як і конституційний контроль, конституційний нагляд можуть здійснювати уповноважені на це органи державної влади: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо.

Отже, можна дати таке визначення конституційного нагляду: це діяльність компетентних органів державної влади, пов'язана із здійсненням спостереження, перевірки, виявлення та констатації порушень Конституції України, невідповідних їй нормативно-правових актів та вжиття заходів до неухильного дотримання її положень, припинення та усунення виявлених порушень, приведення у відповідність до неї нормативно-правових актів, що суперечать їй.

«Конституційний контроль» і «конституційний нагляд» є самостійними функціями, які визначають діяльність державних органів та їх компетенцію і спрямовані на виконання поставлених перед відповідними органами мети і завдань. Основна відмінність між цими поняттями полягає в юридичній силі заходів, які можуть застосовувати органи, що здійснюють відповідну функцію у разі виявлення неконституційних актів. Саме цим обумовлено надання суду функції конституційного контролю, що необхідно визнати правильним.

Органи, що здійснюють конституційний нагляд, як і органи, що здійснюють конституційний контроль, наділені

широкими повноваженнями, які забезпечують ефективний вплив на зміцнення законності як єдності двох ознак: зовнішньої – обов'язку виконувати закони, і внутрішньої (сутнісної) – якості закону, вони не можуть самостійно припинити дію конституційного акта.

При здійсненні конституційного нагляду органи, як правило, не можуть безпосередньо припинити дію неконституційних актів, а лише визнають невідповідність їх Основному Закону, а рішення про скасування приймає сам орган, який його ухвалив.

В. М. Струс

*проректор Львівського державного
університету внутрішніх справ*

КРИТЕРІЇ ТА СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Важливим критерієм розмежування джерел конституційного права України є територія їх дії. Джерела конституційного права можуть бути загальнодержавними та локальними. Загальнодержавні джерела конституційного права діють на всій території України. Це – Конституція України, акти всеукраїнського референдуму, закони України, укази Президента України тощо. Локальні джерела конституційного права діють на певній території України і їх дія не поширюється на всю територію держави. У свою чергу локальні джерела конституційного права України поділяються на акти місцевих органів державної влади; акти інших суб'єктів місцевого самоврядування (статuti територіальних громад міст й інших адміністративно-територіальних одиниць); акти підприємств, установ і організацій.

За часом дії джерела конституційного права поділяються на постійні і тимчасові. Більшість джерел конституційного права України мають постійно діючий характер, тобто приймаються на невизначений термін дії. Втрата ними чинності

відбувається за умови набуття чинності іншим джерелом конституційного права, що скасовує дію попереднього. До постійно діючих джерел конституційного права належать Конституція України, акти всеукраїнського референдуму, закони України, висновки і рішення Конституційного Суду України тощо. Разом з тим ці джерела конституційного права не є «вічними». Чинне законодавство передбачає умови їх зміни, доповнення чи скасування. Наприклад, Розділ XIII Конституції України визначає механізм внесення змін до Основного Закону.

Тимчасові джерела конституційного права України діють на визначений період у чітко визначених хронологічних межах чи за визначених умов, після чого їх чинність втрачається. Зокрема, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» набуває чинності у повному обсязі за умови оголошення надзвичайного стану і діє до його припинення.

За національною належністю джерела конституційного права поділяються на національні та міжнародні. До національних джерел конституційного права слід відносити ті з них, що мають національне походження, тобто прийняті на території України відповідними суб'єктами конституційної правотворчості (Конституція України, закони України тощо). Міжнародні джерела конституційного права України – це чинні міжнародні договори України у сфері конституційного права, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто джерела міжнародного права – це акти, що імплементовані у чинне конституційне законодавство (Пакти про громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини тощо).

Різноманітні за своєю правовою природою джерела конституційного права України перебувають між собою в генетичних, структурних і функціональних взаємозв'язках і утворюють систему джерел конституційного права.

Система джерел конституційного права України – це сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених конституційних, законодавчих, підзаконних та локальних нормативно-правових актів, що є зовнішньою об'єктивацією волі Українського народу і політики держави.

Отже, система правових актів, які є джерелами конституційного права України, досить широка. Це Конституція України, Конституція Автономної Республіки Крим, закони, постанови Верховної Ради України, акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, декларації (насамперед Декларація про державний суверенітет України), Акт проголошення незалежності України, постанови Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, регламенти тощо. Правові акти конституційного характеру має право приймати Центральна виборча комісія як орган державної влади.

Особливе місце серед джерел конституційного права України належить Конституції України, в якій закріплюються найбільш принципові державно-правові норми загального характеру. Вони мають установчий характер та найвищу юридичну силу, стосуються всіх сфер життя суспільства: політичної, економічної, соціальної, духовної. Таким діапазоном змісту своїх норм Конституція України суттєво відрізняється від інших джерел конституційного права.

Важливо й те, що в ній визначається багато інших видів джерел цієї галузі національної правової системи. Норми Конституції України стосуються коленого громадянина, усіх суб'єктів суспільних відносин.

Джерелом конституційного права України є міжнародні договори. Конституція України (ст. 9) встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Види джерел галузі конституційного права України, як правило, досить стабільні. Вони чітко визначені в Конституції України та інших нормативно-правових актах. Але на даному етапі конкретні акти, які містять конституційно-правові норми, мобільні, дуже часто змінюються, скасовуються.

Нестабільність конституційного законодавства зумовлюється як об'єктивними, так і суто суб'єктивними чинниками, труднощами перехідного процесу формування української державності.

Л. М. Сукмановська,
*старший викладач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ, ЯК СКЛADOVA ЗАКОНОДАВСТВА З ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Проблема домашнього насильства тривалий час залишалася поза сферою правового регулювання. Будь-яке втручання держави в сімейні стосунки було недопустимим, вважалося грубим порушенням таємниці приватного життя. Домашнє насильство є актуальною проблемою сьогодення, яка потребує своєчасного вирішення зусиллями органів державної влади, громадських та міжнародних організацій. Насильство є одним із засобів, що забезпечують панування однієї людини над іншою. Це такий примус, який здійснюється поза волею тих, проти кого він спрямований.

Протягом усього ХХ ст. вплив міжнародної спільноти дійсно був суттєвим для розуміння проблеми насильства над жінками та насильства в сім'ї. Велику роль у цьому процесі відіграли інститути громадянського суспільства: громадянські та жіночі організації, правозахисники, правники тощо. Саме завдяки діяльності неурядових жіночих організацій проблему насильства над жінками було кваліфіковано як суспільну проблему, а також як проблему порушення прав людини. Внаслідок такої активної роботи було розроблено та погоджено міжнародні стандарти та норми захисту від насильства, були роз'яснені міжнародні, регіональні процедури, застосування яких дозволило державам налагодити роботу з попередження, зменшення та покарання насильства над жінками.

Необхідно також підкреслити солідарність та готовність багатьох держав світу не тільки визнати, а й брати активну участь у подоланні проблеми насильства, порушення прав жінок та їх дітей. Тож сама концепція прав жінок, її розвиток,

еволюція є унікальним прикладом ролі міждержавного рівня кооперації в галузі права та корисного впливу сформованої в результаті такої кооперації наддержавної позиції на формування позицій держав. Слід вважати таку наддержавну солідарну позицію дійсним проявом верховенства права як колективного розуму людства [1].

У рамках міжнародної дискусії нерідко виникала необхідність звертатися до сутності категорії насильства над жінками. Як слідує з Підсумкового документа Четвертої всесвітньої конференції ООН зі стану жінок (Пекінська платформа дій) насильство над жінками означає здійснений на основі статевої ознаки акт насильства, який заподіює чи може заподіяти шкоди фізичному, статевому чи психологічному здоров'ю жінки, призводить або може призвести до її страждання, а також погрози здійснення таких актів, примус чи довільне позбавлення свободи в суспільному чи особистому житті.

На рівні міжнародних договорів прийнято чимало документів, які повністю або частково спрямовані на недопущення насильства в сім'ї. До них можна віднести велику кількість міжнародних конвенцій, пактів ООН та факультативних протоколів, прийнято також чимало регіональних договорів, що поширюють свою дію на країни Африки, Азії, Америки. До масиву міжнародних документів, спрямованих на захист від насильства в сім'ї, можна також віднести резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рішення комітетів ООН за результатами розгляду індивідуальних скарг, загальні рекомендації цих комітетів, рішення Європейського суду з прав людини тощо.

Певні проблеми існують і щодо застосування міжнародних договорів та документів, спрямованих на захист від насильства в сім'ї в Україні.

На наш погляд, при застосовуванні поняття насильства в сім'ї необхідно виходити не тільки з первісних документів (норм конвенцій, пактів та факультативних протоколів до них), а й документів тлумачення, якими є рекомендації та коментарі комітетів.

Як приклад можна зауважити, що хоча Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок не висвіт-

лює питання насильства над жінками, однак у загальних рекомендаціях № 19 Комітету цьому питанню присвячено значну увагу. Наголошується, що «держави зобов'язані вжити заходів щодо захисту жінок від насильства у будь-якій формі у сім'ї, на робочому місці та у будь-якій іншій сфері соціального життя». Крім того, зазначається, що держави звітують про свої дії щодо запобігання та зменшення насильства в сім'ї, а Комітет включає питання насильства над жінками в свої заключні коментарі. Таким чином, виникає достатньо виразна концепція тлумачення питання насильства, яка є офіційною позицією Комітету [2].

К.Б. Левченко наголошує на гостроті проблеми насильства в сім'ї в Україні, що підтверджується державною статистикою та даними громадських організацій. Фізичне та психологічне насильство є найбільш розповсюдженими видами насильства, на які припадає 95% випадків.

Домашнє насильство посилюється почуттям сорому, традиціями, які не дозволяють потерпілим повідомляти про деякі акти насилля щодо них. Усе це робить дуже складним захист від насильства, значно зменшує кількість зареєстрованих фактів насильства [3].

Основу законодавства України з попередження домашнього насильства становить Конституція України, зокрема ряд статей, а саме:

стаття 3 – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю;

стаття 21 – усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними;

стаття 22 – права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані;

стаття 23 – кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості;

стаття 24 – громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом;

стаття 27 – кожна людина має невід’ємне право на життя;

стаття 28 – кожен має право на повагу до його гідності;

стаття 29 – кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність;

стаття 32 – ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України;

стаття 51 – шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов’язки у шлюбі та сім’ї. Сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою;

стаття 52 – будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [4].

Однак, попри наведені принципи та гарантії прав і свобод людини, далеко не завжди держава здатна ефективно їх забезпечувати.

Ефективне подолання проблем домашнього насильства вимагає подальшого вдосконалення, положень вітчизняного законодавства, усунення у ньому колізій, підвищення вимог до державних органів, що застосовують законодавство України про попередження насильства в сім’ї, а також підвищення рівня правової освіти населення.

При цьому слід враховувати як уже існуючий досвід застосування закону, так і національну та міжнародну правозастосовчу практику.

1. Ending violence against women: From words to action // Study of the Secretary-General United Nations. – 2006. – 189 p.

2. Руднева О. Насильство в сім’ї: міжнародний досвід та сучасні проблеми / О. Руднева // Юридична Україна. – 8/2010. – С. 13–18.

3. Левченко К. Ні – насильству в українському суспільстві / К. Левченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/mai/1185368827.html>.

4. Якимів Л. І. Насильство в сім’ї – правовий аспект / Л. І. Якимів // Офіційний веб-сайт Рогатинського районного управління юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obljustif.gov.ua/rogatun/27262-2/>.

Т. М. Тимчишин,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНЦЯ

Україну можна віднести до країн з численною діаспорою. Число іноземних громадян українського походження, які постійно проживають за межами України, за даними офіційних переписів населення та підрахунками українських організацій, церков, науково-дослідних інституцій, а також імміграційних служб, становить від 16 до 20 мільйонів осіб. Найбільше закордонних українців проживає в Російській Федерації (за офіційною статистикою – 1,93 млн. осіб, які ідентифікують себе як етнічні українці, згідно з неофіційною статистикою – понад 10 млн. осіб); в Канаді (1 209 085 осіб українського походження); в США (згідно з даними офіційної статистики – 892992 особи, за неофіційною – реальне число представників українського етносу в США понад 1,5 млн. осіб) [1].

Закон України «Про закордонних українців», визначає поняття закордонного українця. Закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України [2].

Але, які ж переваги в набутті особою статусу закордонного українця?

Закордонні українці – це громадяни держав, з якими Україна має візовий режим, які мають право на безкоштовне оформлення багаторазової візи для відвідання України без надання відповідного запрошення терміном дії на 10 років з подальшою його перереєстрацією.

Закордонний українець може іммігрувати в Україну для постійного проживання за умовами отримання в установленому законом порядку дозволу на імміграцію для постійного проживання поза межами квот на імміграцію. Ці положення

поширюються також на подружжя закордонного українця та його дітей у разі їх спільного в'їзду та перебування на території України. Закордонний українець, який перебуває в Україні на законних підставах, користується такими самими правами і свободами, а також несе такі самі обов'язки, як громадянин України, за винятками, встановленими Конституцією, законами України чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Особа, яка набула статусу закордонного українця, має право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або провадити іншу трудову діяльність на підставах і в порядку, встановлених для громадян України.

Органом, що опікується питаннями закордонних українців є Національна комісія з питань закордонних українців. Це постійно діючий орган при Кабінеті Міністрів України, основним завданням якого є розгляд питань, пов'язаних із наданням, відмовою або припиненням дії статусу закордонного українця [3].

Склад комісії формується за посадовим принципом. Наразі Комісію очолює заступник Міністра – керівник апарату Прис-тайко Вадим Володимирович. До її складу, окрім представників МЗС України, входять представники Адміністрації Президента України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України, Міністерства культури України, Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Національної академії наук України, Української всесвітньої координаційної ради, Товариства «Україна-світ», а також народні депутати України (за згодою).

Умовами надання особі статусу закордонного українця є:

- українська самоідентифікація;
- українське етнічне походження або походження з України;
- письмове звернення щодо бажання мати статус закордонного українця;
- досягнення особою 16-річного віку;
- відсутність громадянства України.

Особа, яка бажає набути статус закордонного українця, відповідно до Порядку оформлення і видачі посвідчення закордонного українця подає письмову заяву про надання їй статусу закордонного українця: на території України – до Міністерства закордонних справ України, а за кордоном – до дипломатичних установ України, за формою, встановленою Кабінетом Міністрів України.

До заяви про надання статусу закордонного українця додаються:

- дві фотокартки розміром 30 × 40 міліметрів;
- копію рішення Національної комісії про надання статусу закордонного українця;
- посвідчення, яке підлягає обміну;
- копії документів, які є підставою для видачі нового посвідчення;
- квитанцію про оплату заявником послуг, пов'язаних з оформленням і видачею посвідчення [4].

У разі, якщо особа не має українського етнічного походження та народилася за межами України, вона може отримати статус закордонного українця, якщо батьки (один з них) мають українське етнічне походження.

Особа вважається походженням з України, якщо вона народилася та мала постійне місце проживання на території України.

Національна комісія з питань закордонних українців при Кабінеті Міністрів України розглядає заяви на отримання статусу закордонного українця у термін до 90 днів з дня реєстрації заяви у Національній комісії та приймає рішення про надання або відмову у наданні такого статусу. У разі позитивного рішення щодо надання статусу закордонного українця Національна комісія видає особі посвідчення встановленого зразка, який затверджений Кабінетом Міністрів України. При цьому статус закордонного українця і відповідні переваги права та обов'язки починаються з моменту прийняття Комісією позитивного рішення щодо заявника до отримання документа (посвідчення), яке лише підтверджує набуття такого статусу.

Необхідно зазначити, що у наданні статусу може бути відмовлено у відповідності із Статтею 6 Закону України «Про

закордонних українців». Встановлено такі підстави для відмови у наданні статусу закордонного українця:

- дії, вчинені особою, які суперечать інтересам національної безпеки України;
- подання завідомо неправдивих даних або підроблених документів для отримання відповідного статусу;
- порушення інших вимог, передбачених Порядком про надання та оформлення посвідчення закордонного українця.

1. Офіційний сайт МЗС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/otr>

2. Про закордонних українців: Закон України від 04.03.2004 № 1582-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>

3. Про утворення Національної комісії з питань закордонних українців: Постанова КМУ від 10.08.2004 № 1024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>

4. Про затвердження Порядку оформлення і видачі посвідчення закордонного українця: Постанова КМУ від 17.11.2004 № 1531 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>

Т. М. Тимчишин,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін,

П. П. Островка,

студент факультету № 6

Львівського державного університету

внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Вимога суспільно-відповідального використання усіма і кожним прав людини є одним із найголовніших принципів здійснення прав людини. Порушення цього обмеження може бути підставою для притягнення до відповідальності відповідного порушника.

Міжнародне і національне законодавство встановлюють виняткові випадки, коли права, свободи людини й громадянина можуть бути тимчасово обмежені. Основною причиною обмеження прав і свобод громадян є виникнення виключної (надзвичайної, воєнної) ситуації в державі й суспільстві.

Відповідно до міжнародних нормативно-правових актів, а саме, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права широко закріплена в міжнародній практиці така класифікація прав людини:

- громадянські або як часто зазначають у вітчизняній літературі: особисті (їх не слід ототожнювати з правами лише громадянина і певної держави – це так звані природні права людини, наприклад, право на життя, на свободу, особисту недоторканність, на свободу від посягань на честь, репутацію, право на сповідання релігії);

- соціально-економічні (наприклад, право на працю, на справедливі і сприятливі умови праці, право на власність, право на соціальне страхування, право на створення профспілок);

- культурні (право на користування надбаннями культури, свобода наукових досліджень).

- політичні (свобода слова, право на участь у політичному житті, право на створення асоціацій, право на участь в управлінні державою, суспільством) [1].

Тому надзвичайно гостро постає питання забезпечення реалізації прав людини в умовах воєнного стану.

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» дає чітке розуміння умов та порядку його застосування. Воєнний стан вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав

і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Згідно із ст. 5 Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», воєнний стан вводиться указом Президента України про введення воєнного стану, який повинен визначати вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з його введенням, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Відповідно до цього закону, ним повинні бути передбачені такі гарантії прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України. Це насамперед основоположні, невідчужувані права людини та громадянина: рівність перед законом, неможливість позбавлення громадянства та його зміни, право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканість, право направляти індивідуальні чи колективні звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право на житло, право на шлюб та рівні права між жінкою і чоловіком в ньому, рівність дітей у своїх правах, захист судом прав і свобод людини, право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями чи діями, право знати свої права та обов'язки, право на правову допомогу, незобов'язаність виконувати злочинні накази та розпорядження, неможливість притягнення двічі за одне й те саме правопорушення, презумпції невинуватості, не несення особою відповідальності через відмову свідчення проти себе чи проти членів своєї сім'ї, також те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність [3].

Введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом.

У процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України під час дії воєнного стану, визначається Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, в умовах правового режиму воєнного стану, якщо не було здійснено попереднє повне відшкодування вартості такого майна, тягне за собою наступне повне відшкодування його вартості в порядку, визначеному законом.

Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у разі введення воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина [1].

До особливостей реалізації прав людини в умовах режиму надзвичайного стану можна віднести несення відповідальності за вчинені правопорушення в умовах режиму надзвичайного стану. Разом з тим Постанова КМУ «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» визначає два види робіт, які до яких можуть бути залучені громадяни під час воєнного стану, це суспільнокорисні роботи та трудова повинність.

Під суспільно корисними роботами розуміються види тимчасової трудової діяльності працездатних осіб в умовах воєнного стану, які провадяться для виконання робіт, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, а також

не можуть бути пов'язані з підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких належать роботи і послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки.

Під трудовою повинністю розуміють короткостроковий трудовий обов'язок на період мобілізації і воєнного часу з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов'язок [4].

Також цей порядок визначає, що забороняється залучати до суспільно корисних робіт малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я.

Аналізуючи чинне законодавство, яким забезпечується правовий режим надзвичайного стану можна сказати, що в частині дотримання прав людини, ключову непорушну роль забезпечення і гарантування прав людини здійснює Конституція України забезпечуючи той мінімальний набір прав, щоб кожна людина перебуваючи навіть в важких ситуаціях, відчувала, що держава існує для людини, а не навпаки.

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

2. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

3. Конституція України Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>

4. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок, Перелік від 13.07.2011 № 753 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/753-2011>

П. І. Хамула,
*начальник Зборівського відділу
Тернопільської місцевої прокуратури,
здобувач кафедри теорії держави і права
НУ «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Сучасна модель демократичної держави потребує нових концептуальних підходів до розв'язання проблем реалізації правоохоронної функції. Адже існування демократії без ефективного системи захисту й охорони прав людини та громадянина є неможливою. Реальність забезпечення прав і свобод людини є одним із найбільш важливих показників рівня цивілізованості суспільства, «людина має отримати від держави ефективний захист не лише у законі, але й на практиці» [1]. Саме тому більшість країн світу значну увагу приділяє вдосконаленню організації та діяльності правоохоронних органів [2, с. 21].

Одним із важливих завдань конституційного регулювання є обмеження державної влади в інтересах захисту прав і свобод людини і громадянина.

Зокрема, це чітко впливає із приписів ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її права і свободи є найвищою цінністю. Як відомо, конституційні норми передбачають загальні засади обмеження державної влади – органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19) [3].

Як показує досвід, конституційне визнання державою основних прав та свобод людини і громадянина, ще не є гарантією створення належних умов для їх охорони та захисту від протиправних посягань і подальше їх поновлення. Саме якісна і злагоджена робота державних інституцій, створених задля

досягнення такої мети, повинна стати запорукою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Правоохоронна діяльність традиційно розуміється як використання державними суб'єктами повноважень щодо виявлення і санкціонування (покарання) порушень юридичних правил [4, р. 46]. Правоохоронні органи символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися і захистити, коли такий захист потрібен. Правоохоронні органи уособлюють монополію держави на застосування примусу, що в свою чергу є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права. Правоохоронні органи покликані стримувати суспільство від вчинення злочинів, аморальних дій, злих намірів, змов на вчинення протиправних дій.

Правоохоронні органи сприймаються суспільством як інституція, що наділена повноваженням діяти (у тому числі застосовувати силу) тут і зараз, і це дозволяє вирішувати найрізноманітніші, практично всі види, людських проблем і це є тією ознакою, що є спільною для таких різних дій як затримання правопорушника, видворення особи в стані алкогольного сп'яніння з бару, спрямування дорожнього руху, контроль за правопорядком на мітингу, втручання у випадках домашнього насильства тощо. Відповідно, важливо, щоб правоохоронні органи «відповідали очікуванням не тільки закону, але й суспільства» [5, р. 1705]. Тому до правоохоронних органів і їх професіоналізму висуваються особливі вимоги, які передбачають відокремленість правоохоронної системи від політики, ієрархічну організованість, квазі-військовий характер із зобов'язанням щодо проведення ефективних операцій, централізоване командування, технологічну досвідченість, добре тренований персонал і високі стандарти етичності. Тільки за умови високопрофесійної роботи правоохоронної системи вона стає сумісною із демократією, а вимоги професійності великою мірою пов'язані із концепцією «good government» [6, р. 553].

Свого часу, у впливовій статті Дж. Холла було звернуто увагу, що функціонування правоохоронних органів поза чіткими стандартами, із наданням їм широкого розсуду, порушує основний компонент демократії – верховенство права. «Верхо-

венство права – ключова концепція для демократії. Це частина того, що Д. Труман мав на увазі під «правилами гри»: система змагання між групами інтересів має сенс тільки за умови, що урядування представляє собою дещо більше, аніж посадовці, що діють на свій власний розсуд».

Ідея демократії, як стверджують окремі дослідники, пройшла крізь кілька складних кластерів. Ці кластери, так чи інакше, включали в себе чотири групи питань: щодо основної мети демократії; щодо спеціальних демократичних процедур; щодо того, наскільки поточний стан відносин є близьким до демократичного ідеалу; щодо значення культурних і географічних відмінностей для утвердження демократії. Відповіді, що давалися на кожен із цих чотирьох питань змінювалися з часом [5, р. 1756]. Однак, так чи інакше усі ці розмірковування стосувалися того, що ми думаємо про правоохоронну систему або, якщо говорити більш точно, що означає для правоохоронної системи «бути демократичною». Правоохоронні органи є однозначно потужною зброєю проти приватних систем домінування, однак поряд із цим вона є і однозначно страшним інструментом офіційного панування. З огляду на це завданням демократії стає забезпечити баланс, за якого правоохоронна система виступає ефективним засобом стримування приватного домінування і не переростає в страшний засіб офіційного панування [7, р. 137–138].

Тому важливо, щоб в державі існувала чітка система правової регламентації діяльності правоохоронних органів, з чітко визначеними повноваженнями, механізмом внутрішнього і зовнішнього контролю за їх виконанням і системою вимог, що висуваються до виконання таких повноважень.

Тобто своєрідним лакмусовим папірцем для визначення довершеності правової системи є правовий порядок. Така довершеність може проявлятися у гармонійному функціонуванні всіх елементів правової системи. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [8, с. 78]. Особа вважається

невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [8, с. 32]. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [9, с. 102]. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [10, с. 92]. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [11, с. 154].

Отже, право охороняє суспільні відносини і саме цим утворює юридичні підстави для правоохоронної діяльності держави, функціонування її правоохоронної системи [12, с. 5–6].

Такий підхід підтверджується і положеннями Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави.

1. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Savridin Dzhurayev проти Росії (Заява № 71386/10) від 25 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138852>.

2. Подоляка А. М. Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку в Україні [текст]: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / А. М. Подоляка; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2009. – 40 с.

3. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Polinsky A. Mitchell. The Theory of Public Enforcement of Law / A. Mitchell Polinsky, Steven Shavell (eds.) // Handbook of Law and Economics. – Volume 1. – Forthcoming, 2006. – P. 45-76.

5. Sklansky D. A. Police and Democracy / David A. Sklansky // Public Law & Legal Theory Research Paper Series. – Michigan Law Review. Research Paper No. 05-11. – 2005. – Vol. 103. – P. 1699-1830.

6. Wilson O. W. Police Administration / O. W. Wilson // McGraw-Hill College; 4th edition, 1977. – 768 p.
7. Shapiro I. Democracy's Place / Ian Shapiro. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1996. – 269 p.
8. Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
9. Конституційне право України: підручник / за ред.: В. П. Колісник, Ю. Г. Барабаш. – Х.: Право, 2010. – 416 с.
10. Беспалько І. Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації: монографія / І. Л. Беспалько; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: ФІНН, 2011. – 216 с.
11. Захист у кримінальному процесі за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: практ. посіб. / упоряд. Ю. І. Руснак. – К.: Центр учб. л-ри, 2013. – 352 с.
12. Марочкін І. Є. Організація судових та правоохоронних органів [текст]: навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, О. Б. Зозулинський [та ін.]. – Х.: Право, 1996. – 243 с.

Ю. А. Хатнюк,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВАЖЛИВІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сучасними науковцями громадський контроль розглядається як інструмент громадської оцінки ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їх соціальних завдань.

Характерною відмінністю громадського контролю від будь-якого іншого є те, що, по-перше, він здійснюється саме громадськістю (організованою і неорганізованою), і, по-друге, що в процесі його здійснення контролюється виконання саме соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом та реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням їхніх потреб [1, с. 15–16].

Позиції науковців щодо визначення поняття громадського контролю базуються на розумінні його, по-перше, як елементу (виду) участі громадськості у державних справах; по-друге, як чинника забезпечення законності у державному управлінні; по-третє, як засобу впливу на певні державні структури.

Проте найбільшого поширення набула точка зору, відповідно до якої громадський контроль є одним із видів соціального контролю, що здійснюється об'єднанням громадян та самими громадянами, є формою реалізації демократії і залучення населення до управління суспільством і державою [2].

До групи загальних (основних) принципів громадського контролю за діяльністю поліції слід віднести: принцип верховенства права, змістом якого є визнання права вищою суспільною цінністю, вимога здійснення контролю виключно у правовому полі держави; принцип законності, тобто імператив регламентації процедури та компетенції контролюючих органів; принцип позапартійності, тобто унеможливлення впливу політичних сил на його здійснення; принцип демократизму, що передбачає залучення широких верств населення до процесу контролю; принцип гласності та демократичної підзвітності, що містить заборону визнавати результати контролю секретними та приховувати їх від громадськості; принцип прозорості діяльності контролюючих суб'єктів. До системи суб'єктів громадського контролю за діяльністю Національної поліції України слід віднести виключно ті елементи суспільної системи, які існують поза державою: утворення (інститути) громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування, громаду, громадські (суспільні) організації, органи самоорганізації населення, засоби масової інформації, громадян.

Аналіз законодавства та реальних суспільних відносин уможливорює виділення таких сфер (об'єктів, напрямів) контролю громадянського суспільства за діяльністю поліції: виконання законодавчо визначених завдань по охороні громадського порядку, прав і свобод громадян; дотримання відкритості, гласності у діяльності підрозділів поліції; надання інформації щодо розслідування резонансних правопорушень; подолання неприйнятної для суспільства системи звітності за показника-

ми; стан і результати процесу співпраці з населенням; участь у справах громади; звітність з фінансових, економічних питань; соціальна, виховна, кадрова політика відомства та ін.

Проте в умовах зміни владно-політичних відносин сьогодні маємо справу із значним збільшенням обсягу громадського контролю за діяльністю поліції. Так, зокрема, підконтрольними громадськості процесами нині є призначення через конкурс керівників головних управлінь Національної поліції в областях; реалізація вимоги притягнення до відповідальності керівників і працівників поліції, які запламували себе співробітництвом із терористами, бандитами, сепаратистсько налаштованими елементами; участь у процесах люстрації тощо.

Зазначені вище відносно традиційні сфери і напрями контролю активно доповнюються новими; розширюється коло підконтрольних об'єктів; виникають інноваційні форми і способи тиску самоорганізованого населення на поліцію, не завжди конструктивні і виправдані. У сьогоднішній Україні, на превеликий жаль, знайшлося місце крайнім формам конфліктних відносин між громадянами і поліцією, зокрема збройному протистоянню. На порядку денному нині стоїть завдання якнайскорішого реального реформування поліцейської системи шляхом розвороту від обслуговування чиїх-би то не було інтересів, розбудова її на демократичній основі. Потрібно зауважити, що обов'язковою умовою такого реформування експерти називають комплексність, максимальну публічність, відкритість, професіоналізм [3].

Узагальнений аналіз концепцій реформування Національної поліції України уможливлює обов'язковими елементами указанного процесу визнати наступні: виключення явища корупції із правоохоронної системи; наближення правоохоронної діяльності до потреб громадян і конкретних поселенських спільнот; усунення негативних наслідків правоохоронної діяльності (незаконного насильства, фабрикації справ, здириництва); перенесення центру уваги на переслідування діянь, які мають найбільшу суспільну небезпеку; відмежування правоохоронних органів від бізнесу; визнання за співробітниками правоохоронних органів права на добросовісну помилку; відповідне фінансове забезпечення та ін.

Відсутність ефективної системи суспільного, а не корпоративного чи кланового контролю над правоохоронними органами, зокрема поліцією, уможливило неправомірне використання її проти широких самоорганізованих з метою реалізації власних політичних інтересів мас населення. Натомість втрата довіри до поліції деструктивно впливає як на саму структуру, так і на здатність суспільства протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Існуюча в Україні нормативна база громадського контролю над діяльністю Національної поліції, що складається із національного і міжнародного законодавства, в цілому придатна для організації дієвої системи такого контролю. Водночас, з огляду на реалії сьогодення, існує потреба у її доповненні та уточненні.

Механізм реалізації контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю поліції нині активно прирошується новими елементами: розширюються сфери контролю, збільшується кількість контролюючих суб'єктів, видозмінюються його форми та методи. Зазначене обумовлює небезпеку відходу від цивілізованих принципів організації та здійснення контролю (законності, позапартійності, демократичності), робить можливим порушення розумних меж контролю, нехтування його метою. За таких умов особливо зростає цінність діалогу між керівництвом Національної поліції України та громадськими організаціями, широкого залучення громадян і їх об'єднань до процесу розробки і реалізації законодавчих актів щодо реформування поліції.

1. Ярмачі Х. П. Громадський контроль в Україні / Х.П. Ярмачі // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (4 квітня 2014 р.). – Одеса: ОДУВС, 2014. – 242 с.

2. Музичук О. М. Проблеми класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні / О. М. Музичук // Право і безпека. – 2010. – № 2 (35) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2010_3/PB-3/PB-3_18.pdf

3. Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні: Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/468>

О. Л. Хитра,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу,*

С. В. Васюк,
*курсант факультету № 1
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАДИ І ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

Недаремно спостерігається підвищення уваги до політичної опозиції та її ролі в Україні. Так-як на сучасному етапі це зумовлено тим, що зазвичай її презентують впливові політичні сили, яких підтримує значна частина електорату. Кожен наступний електоральний цикл демонструє мінімальний відсотковий розрив голосів, наданих опозиційним та правлячим силам. Недостатність чіткої регламентації діяльності опозиції є значною перешкодою на шляху демократизації політичної системи сучасної України. Більше того, знижує ефективність роботи Верховної Ради України і, як наслідок, знецінює попередні демократичні здобутки.

Перспективи вибудовування ефективних взаємовідносин між урядом та опозицією є одним із ключових елементів розвитку сучасної демократії. Загалом, опозиція в суспільстві виникає як певний інституціональний механізм контролю над діями уряду й покликана захищати права та інтереси політичної меншості. Виходячи із системного підходу, державне управління можна визначити як взаємодію (підсистему прямих та зворотних зв'язків) держави – суб'єкта управління (підсистеми, що управляє) та суспільної системи – об'єкта управління (підсистеми компонентів суспільства, що підлягають державному управлінню). Взаємодія суб'єкта та об'єкта управління ґрунтується на русі інформаційних потоків. Для того, щоб уся система управління ефективно функціонувала та розвивалася, необхідно, щоб структура, принципи і методи органів державного

управління відповідали об'єктивним закономірностям соціально-економічного розвитку суспільства, своєчасно вирішувалися нагальні потреби керованого суспільства. Задля стабільного розвитку останньому треба мати можливість відкрито й вагомо висловлювати перед державою (її апаратом) свої потреби та інтереси [1].

За умов демократичного режиму цьому сприяє діяльність інституту політичної опозиції. Останній можна розглядати як результат зворотного зв'язку певної дії управлінського впливу держави (через систему її органів) на суспільну систему за умов демократичного режиму. Системна політична опозиція об'єктивно допомагає органам державного управління усвідомити необхідність змін у характері та змісті інформаційних потоків, які надходять до об'єкта управління у вигляді управлінських впливів [2, с. 34].

На жаль, сучасний політичний процес у розвинених демократичних країнах зі сталими виборчими практиками не формується на засадах нульової гри за принципом *«переможець отримує все»*, а, навпаки, вирішальну роль відіграє правило *«виграш одних лише певним чином перевищує виграш інших»*, формуючи засади політичної конкуренції, в якій не існують політичні ризики, які є пов'язаними з повним політичним програшем. Внаслідок цього, опозиція та діюча влада завжди прагнуть створити систему ефективних взаємовідносин, запорукою чого є постійна зміна один одного та готовність владних політичних груп до роботи в опозиції, а опозиційних – взяти на себе політичну відповідальність.

Тож, виходячи з усього вище сказаного можна визначити, що опозиція – це організована група суб'єктів, яка на основі спільного інтересу веде боротьбу за можливість упровадження власного політичного курсу та залежно від форми функціонування може набувати таких ознак, як системність та інституціоналізованість [3, с. 4].

Звертаючись до практики нашої країни можна сказати, що історія опозиції в Україні є досить тривалою та різноманітною. До 2000р. опозиційність в Україні мала ситуативний характер і відносилась суто до певних осіб політичного життя.

У 2000 р. вперше за всі роки незалежності було поставлене питання стосовно закону про опозицію. Але існували певні фактори, які гальмували перетворення тодішньої української опозиції на впливовий та легітимний інститут.

Це, перш за все, особливості політичної системи (несформована політична культура, відсутність дієвих механізмів діалогу влади та опозиції тощо), недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства та відсутність механізму передачі влади [4, с. 48].

Сьогодні парламентська меншість в Україні має низку прав: пропорційний розподіл посад в органах парламенту; право ініціювати створення тимчасових слідчих комісій парламенту, процедуру притягнення Кабінету Міністрів України до політичної відповідальності; можливість впливати на законодавчий процес на етапі розгляду законів. Діяльність парламентської меншості, як і більшості, фінансується за рахунок коштів Державного бюджету. Також необхідно відмітити, що в українських політичних реаліях опозиція не займає державницької позиції, а скоріш являє собою опозицію до держави [5, с. 18].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна вважати інститут політичної опозиції результатом об'єктного зворотного зв'язку на управлінські впливи держави, одним з інформаційних ресурсів державного управління. Слід відмітити, що окремих законів про опозицію у світі не так багато і в жодній з країн опозиція не наділена виконавчими повноваженнями. В Україні доцільним вважається розширення повноваження парламентської меншості в ракурсі законодавчих ініціатив, спрямованих на дотримання демократичних прав і свобод у рамках регламенту Верховної Ради.

Збільшення функцій інституту політичної опозиції, збагачення їх управлінським змістом дасть змогу вважати інститут політичної опозиції складовою державного механізму управління, суб'єктом управлінського процесу, засобом зміни управлінської парадигми із суб'єкт-об'єктної на суб'єкт-суб'єктну.

1. Нижник Н. Синергетичні основи оптимізації державного управління / Н. Нижник, І. Черленяк, В. Олуйко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.guds.gov.ua/document/42206;2;/4_2003_nuzhnuk.doc.

2. Одінцева Г. С. Теорія та історія державного управління: навч. посібник / Г. С. Одінцева, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова. -К.: Професіонал, 2008. – 288 с.

3. Сурмін Ю. Тенденції розвитку державного управління / Ю. Сурмін // Вісник НАДУ. – 2007. – № 2. – 4 с.

4. Зотова З. Влада і суспільство / З. Зотова; під заг. ред. С. Попова. – М.: ИКФ «Омега-Л», 2001. – 252 с.

5. Надрага В. Взаємодія владних структур, політичних і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні: дис. канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / В. Надрага // Національна академія держ. управління при Президенті України. – К., 2003. – 248 с.

О. Л. Хитра,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу,*

Т. В. Гарват,

*курсант факультету № 1
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРАКТИКА ВСТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Важливу роль в розвитку та функціонуванні державної політики відіграє правове регулювання внутрішніх та зовнішніх правовідносин держави. Необхідність законодавчого втручання в регулювання суспільних, політичних, економічних, релігійних та інших взаємовідносин в суспільстві викликана не лише загрозою їх порушення, але й необхідністю здійснення різного роду правочинів.

Для визначення значущості та певних особливостей становлення конституціоналізму, як безумовної форми державного управління, нам слід визначити значення самого поняття конституціоналізму та його трактування науковцями-дослідниками в галузі юриспруденції.

Становлення конституціоналізму у світі пов'язують з оформленням конституційного ладу в розвинених країнах

Європи й Америки у період боротьби проти феодального абсолютизму у XVII ст.

Термін конституціоналізм визначають як систему знань політико-правового характеру, предмет дослідження якої становлять фундаментальні цінності демократії, обґрунтування необхідності встановлення конституційного ладу, аналіз історії і практики конституційного розвитку держави, їх груп і світового співтовариства[1].

Проте не можна не погодитись з тим, що конституціоналізм, в деякій мірі, є механізмом державної влади, обмеженим конституцією; політична система, що спирається на конституцію і конституційні методи управління.

Поняття «Конституціоналізм» має об'єктивний (сукупність конституційно-правових актів, що регулює важливі соціальні зв'язки) і суб'єктивний (наявність теорії конституції, прогресивних уявлень про устрій суспільства і держави; сприйняття конституції, інших нормативних актів населенням) аспекти [2].

Зародження конституціоналізму в нашій державі бере початок від козацько-гетьманської держави. В термінологічний обіг становлення українського правознавства термін ввійшов з проголошенням незалежності України в 1991 році.

Сучасний конституціоналізм ґрунтується на нормативно правовій основі, тобто повному його закріпленні в законодавстві. Формування сучасного українського конституціоналізму зумовлене ефективністю конституційно-законодавчого регулювання суспільних відносин, основою якого є система конституційного законодавства при визнанні пріоритету Конституції та конституційних законів.

Введення конституційних законів у законодавчу практику країни сприятиме впорядкуванню і підвищенню якості, стабільності конституційного законодавства, зміцненню режиму конституційної законності. Однак, проблеми конституційних законів в Україні не приділено належної уваги як з боку законодавця, так і з боку науковців [3].

Юридична сила, роль та значення конституційних законів детермінують необхідність закріплення та неухильного

дотримання складнішої, ніж для інших законів, процедури їх прийняття. Зокрема, прийняття конституційного закону як «продовження» Конституції має ґрунтуватися на згоді не простої, а кваліфікованої більшості від складу Парламенту країни [4, с. 32].

В цьому випадку оптимальним є використання традиційного підходу до процедури прийняття таких законів, зокрема, двома третинами від конституційного складу Парламенту, без права вето Президента.

Зокрема, з метою формування ефективної системи конституційного законодавства, а також з метою затвердження конституційної законності, як одного з принципів сучасного конституціоналізму, є доцільним введення попереднього, обов'язкового конституційного контролю щодо конституційних законів на предмет їх відповідності основному Закону держави.

Зокрема, необхідно передбачити, що проект конституційного закону розглядається Верховною Радою України тільки за наявності висновку Конституційного Суду України про його відповідність до Конституції України.

Така ускладнена процедура прийняття конституційних законів має на меті забезпечити їх стабільність і стійкість, що є необхідним для створення та ефективного функціонування системи конституціоналізму.

Не лише складність прийняття конституційних законів та неухильність дотримання основних принципів конституціоналізму зумовлюють його важливість для державного розвитку та суспільного життя.

Найбільш важливим в існуванні конституціоналізму є протекція основних прав та свобод людини і громадянина та лобювання стратегічних інтересів держави.

Досліджуючи деякі особливості сучасного конституціоналізму можна зробити висновки, що під конституційними законами, які входять до системи конституційного законодавства доцільно розуміти закони, котрі вносять зміни до Конституції України, а також закони, що регулюють найважливіші суспільні відносини, досить часто це конституційні правовід-

носини, які складаються у процесі здійснення державної та публічно-самоврядної влади і їх відносин з громадянським суспільством та населенням країни.

Не варто недооцінювати роль і значення конституціоналізму та конституційного законодавства, оскільки порівняно невеликий об'єм Конституції не дозволяє охопити своєю дією увесь спектр конституційних відносин, зокрема відносин у системі принципів конституційного ладу України, які вимагають вищого, ніж звичайними законами, рівня регулювання [5]. Тоді як конституційні закони дозволяють створити певний, планомірний, перехід між Конституцією та іншими законами у реалізації конституційних положень. Для цього необхідним є введення в законотворчу практику України конституційних законів, як конституційно і законодавчо закріпленого, самостійного виду законів.

Підсумовуючи вище наведене, слід підкреслити той факт, що окрім внесення відповідних змін до Конституції України, необхідним є прийняття спеціального закону. Метою даного закону повинно бути посилення значення конституційних законів у системі нормативно-правових актів, впорядкування і підвищення якості, стабільності конституційного законодавства, а також зміцнення режиму конституційної законності, та визначення правових характеристик конституційних законів, сфери їх дії, порядку прийняття та вступу до юридичної сили.

1. Основи конституційного права України / за редакцією академіка АПРН України, професора В. В. Копейчикова – К.: Юрінформ, 1997. – 208 с.

2. Конституційне право України: підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – 544 с.

3. Основи конституціоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2371/54/>

4. Бабенко К. Конституція як фактор стабілізації та розвитку правового і політичного життя суспільства / К. Бабенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 1. – С. 38–44.

5. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс: у 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – Т. 1. – К.: Юридична думка, 2006. – 544 с.

Л. Г. Чистоклетов,
*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

М. І. Шкода,
*студент магістратури
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

КОСТИТУЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В СФЕРІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Принципове значення у визначенні місця Верховної Ради України у сфері правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання мають закріплені Конституцією України загальні положення, згідно яких на підставі статті 3 зазначається, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а в статті 43 Основного Закону визначено, що ... «Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці» [1].

Забезпечення безпеки суб'єктів господарювання державними інституціями влади ніколи не губило своєї актуальності, особливо сьогодні, коли різноманіття і велика кількість органів державної влади позбавлена чіткої координації їх діяльності та форм взаємодії. В таких умовах реалізація державної стратегії щодо забезпечення сталого розвитку господарської діяльності, її захисту та безпеки є пріоритетом державної політики України. Безперечним є і те, що незважаючи на істотний обсяг наукових розробок, присвячених проблематичним питанням забезпечення господарської діяльності, на сучасному етапі економічного розвитку, наукою адміністративного права не вироблено концептуальної моделі забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

Система забезпечення безпеки суб'єктів господарювання як функціонуюча підсистема інституційного забезпечення

Національної безпеки, згідно п. 5 ст. 85 Конституції України, в першу чергу, формується Верховною Радою України.

Повноваження Верховної Ради України в сфері правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання та вироблення стратегії щодо її удосконалення реалізуються згідно з Конституцією України, нормативно-правовими актами та Регламентом Верховної Ради України шляхом прийняття відповідних законів, які формулюють зміст основних прав і свобод та їх гарантій, напрямків державної політики, національної та економічної безпеки, у тому числі й у сфері господарської діяльності.

Аналіз багатогранної практики діяльності Верховної Ради України, починаючи від 1991 року, свідчить, що у більшості її ефективність залежить від продуктивного функціонування парламентських комітетів. Науковці розглядають діяльність парламентських комітетів переважно під кутом зору повноважень усього парламенту, участі в законопроектній діяльності та здійсненні парламентського контролю [2, с. 221].

Але зважаючи на зростаючу увагу до проблем, пов'язаних із правовим забезпеченням безпеки суб'єктів господарювання, ми вважаємо, що на сьогодні складність виконання цих завдань комітетами повинна бути спрямована на розвантаження Верховної Ради України з розгляду другорядних питань та перенесення її уваги на підготовку, обговорення й доопрацювання основних законопроектів. Як зазначає німецький науковець А. Фоскуле «публічні дискусії в парламенті слугують не стільки для вироблення, скільки для представлення вже прийнятих рішень, що дозволяє говорити про «депленаризацію» процесу прийняття рішень» [3, с. 59–64.].

Постановою Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від від 04.12.2014 № 22-VII було створено двадцять сім комітетів. Відповідно до частини другої статті 5 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» встановлено, що до складу кожного з комітетів Верховної Ради України восьмого скликання може входити не менше 6 і не більше 35 народних депутатів України [4].

Вищевикладене хоч і підтверджує важливість створення зазначених комітетів, однак як свідчить практика, протягом останнього часу в діяльності Верховної Ради України накопичилось немало суперечливих питань, пов'язаних з не урегульованістю парламентського законодавства щодо визначення та проведення деяких організаційно-правових її заходів. Це стосується правової регламентації робочих груп Тимчасових слідчих комісій (ТСК) Верховної Ради України з питань розслідування фактів порушення законодавства України. Раніше Верховної Ради України 25 січня 2009 року вже була спроба прийняти Закон України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові слідчі комісії Верховної Ради», але очікуваних результатів вона не дала, так як Закон був визнаний неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 20-рп/2009 від 10.09 2009 р. Необхідність прийняття нового проекту закону диктується тим, що як правило, постанова Верховної Ради України про створення тимчасові слідчі комісії регламентує тільки порядок утворення ТСК, але конкретними повноваженнями членів робочих груп щодо здійснення слідчих дій не наділяє, що у більшості випадків призводить до негативного результату.

Зважаючи на ці обставини, ми вважаємо, що ефективність здійснення функцій ТСК можливе лише за умови невідкладного прийняття нового проекту Закону «Про тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України», який надасть їм більше самостійності та зваженості у розслідуванні фактів порушення законодавства України.

Аналізуючи важливість діяльності комітетів Верховної Ради України щодо формування законопроектів, спрямованих на забезпечення безпеки суб'єктів господарювання та гарантії їх прав і законних інтересів особлива роль надається Комітету Верховної Ради України з питань промислової політики та підприємництва і Комітету Верховної Ради України з питань економічної політики. Зазначені комітети здійснюють свою діяльність на підставі Законів України «Про статус народного депутата України» [5], «Про Регламент Верховної Ради України» [6], «Про комітети Верховної Ради України» [7] тощо.

Але дослідження повноважень, форм і методів діяльності постійних комітетів Верховної Ради України, дають змогу виявити ряд причин та прогалин в парламентському законодавстві, які вказують на їх суперечливість і неузгодженість, особливо це стосується, по-перше, удосконалення безпосередньої системи, структури та визначення першочергових завдань комітетів Верховної Ради України, а по-друге, розв'язання питань щодо інформування громадськості про свою роботу. Що торкається першої проблеми, то вона пов'язана з невиправданим наполяганням деяких депутатських фракцій, після кожних парламентських виборів наступного скликання, створювати нову систему комітетів, дбаючи при цьому лише про керівні посади, безпідставно роздуваючи їх склад, і в більшості обминаючи глобальні стратегічні питання щодо реформування той чи іншої сфери діяльності, це так само торкається і безпеки суб'єктів господарювання. Ми вважаємо, що оптимальною моделлю комітету Верховної Ради України може бути структура, діяльність якої буде ототожнюватися з функціонуванням профільного урядового міністерства – тільки за таких умов робота комітетів буде продуктивною і цілеспрямованою. Щодо аналізу стану справи, пов'язаного з невиконанням деяких комітетів Верховної Ради України частини 2 статті 9 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» щодо інформування громадськості про свою роботу, а також частини 3 статті 9 вказаного Закону про обов'язок інформування про свою діяльність через власні веб-сторінки, то шляхом розв'язання цієї проблеми може бути прийняття Верховною Радою України Постанови, на підставі якій би чітко визначались дії комітетів, щодо обов'язковості створення ними власних офіційних веб-сайтів, а також переліку інформації, яка має оприлюднюватися на даних сайтах.

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/konstitutsiya_ukraini.htm.

2. Древаль Ю. Д. Участь комітетів (комісій) у забезпеченні механізму парламентського контролю / Ю. Д. Древаль // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 3 (26). – С. 221–228.

3. Фосскуле А. Эрозия парламентской системы в Федеративной Республике Германии / А. Фосскуле // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2004. – № 2. – С. 59–64.

4. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 № 22-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 1. – Ст. 10.

5. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листоп. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.

6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

7. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квіт. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.

І. М. Шопіна,
*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

СИСТЕМА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Систему правової охорони Основного Закону становлять нормативно-правові та організаційно-правові гарантії.

До нормативно-правових гарантії відносяться: конституційний контроль; особливий порядок прийняття Конституції; особливий порядок внесення змін до Конституції; офіційне тлумачення Конституції; конституційна відповідальність.

До організаційно-правових гарантії відносяться: діяльність державних органів; діяльність посадових осіб; діяльність Українського народу у зв'язку з використанням нормативних гарантії щодо охорони Конституції.

Найбільшу питому вагу у системі правової охорони конституції займає конституційний контроль, що є закономірно, оскільки первісно сама ідея охорони конституції ґрунтувалася

на створенні спеціальних процедур чи інституцій, які б забезпечували належний рівень реалізації конституції. Використання конституційного контролю різними органами держави у своїй діяльності може реально вплинути на стан забезпечення охорони Основного Закону, втім особливе місце серед них займає спеціалізований орган, основним функціональним напрямком діяльності якого є саме конституційний контроль – Конституційний Суд України. Більше того, згідно із законодавством України завданням цього органу є забезпечення верховенства Конституції.

Функція конституційного контролю реалізується через повноваження Конституційного Суду України, які можна поділити на дві групи: загальні і спеціальні. Зокрема, до загальних повноважень віднесено: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) вирішення питань відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих, які вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції України); 3) подання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Спеціальні повноваження, через які реалізується функція конституційного контролю, наступні: 1) подання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157, 158 Конституції України (ст. 159 Конституції); 2) подання висновку про встановлення факту порушення Конституції або законів України Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

Одним із елементів правової охорони конституції є особливий порядок її прийняття. Прийняття нової конституції відбувається, як правило, з огляду на якісні зміни у державному і суспільно-політичному житті країни, і якщо це – держава демократична, держава у якій прийнятною є ідея установчої влади, то суб'єктом прийняття Основного Закону є народ, який прямо (на референдумі) чи при посередництві іншого суб'єкта (парламенту, установчих зборів) реалізує свої повноваження.

Аналізуючи Конституцію України, зазначимо, що порядок та умови прийняття нової конституції чинним Основним Законом безпосередньо не врегульовані. Втім, згідно з деякими нормами Розділу I «Загальні засади» Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Отже, Український народ може бути ініціатором зміни конституційного ладу і реалізувати це у формі всеукраїнського референдуму, проголошеного за народною ініціативою, який відповідно до ст. 72 і п. 6 ст. 106 призначається Президентом України. Однак, у такому випадку залишається невирішеним питання про порядок розробки нової конституції, її суть, зміст, характер конституційного ладу та про порядок прийняття нової конституції.

Особливість порядку внесення змін до Конституції України залежить від ступеня складності відповідної процедури. Якщо співвіднести правову охорону конституції і особливий порядок внесення змін до неї, то саме особливий порядок внесення змін є елементом самоохорони конституції, оскільки форму і зміст цього порядку закріплено безпосередньо у самому Основному Законі. Однак, ступінь складності внесення змін до Конституції має бути у межах розумного, оскільки від неї залежить динамічність конституції та здатність реагувати на фактичного стану речей у суспільстві.

Однією із проблем, яка виникає при внесенні змін до конституції – це конкретні історичні обставини, через які виникає необхідність змінити Основний Закон чи окремі його положення. Особливо хитким в цьому аспекті є становище держав, які здобули незалежність, у держав із слабкою економікою, соціальною інфраструктурою. Адже нерідко саме соціально-економічні чинники приводять до політичної кризи у суспільстві. Тому виникає питання, чи необхідно змінювати Основний Закон, щоб стабілізувати політичну ситуацію у суспільстві, чи власне фактор стабільності у державі і суспільстві є добрим підґрунтям для внесення зважених, обміркованих, а не спонтанних чи навіть постійних змін до Основного Закону.

Ще одним аспектом забезпечення стабільності конституції є своєчасність внесення до неї змін. Адже від моменту

виправлення ситуації у суспільстві залежатиме його безпека. Саме своєчасність внесення змін до конституції є радше предметом політичного процесу, а оптимальне визначення відповідного часу залежить від «майстерності» політикуму. Підставою для зміни чи перегляду конституції повинна бути дійсна реальна зміна умов розвитку суспільних відносин. Втім, особливо-го значення при застосуванні цієї гарантії має своєчасність та необхідність внесення змін.

Запорукою належної реалізації конституційних норм, а тому і охорони конституції є офіційне тлумачення конституції. Тлумачення конституції виконує самостійну функцію у системі правової охорони Основного Закону. За допомогою тлумачення конституції роз'яснюється її зміст, а це сприяє глибшому з'ясуванню її положень і, відповідно, правильному застосуванню. Дійсно, якщо рішення Конституційного Суду України про встановлення конституційності акта може застосовуватися автономно, самостійно, незалежно від Конституції, то застосування рішення щодо офіційного тлумачення Основного Закону здійснюється невід'ємно від Конституції, оскільки нормативне конституційне тлумачення не пов'язане із конкретною ситуацією, воно виступає як частина норми, що тлумачиться. Таким чином, офіційне тлумачення убезпечує Конституції від можливих порушень.

До організаційно-правових гарантій Конституції України відносяться також діяльність державних органів та діяльність посадових осіб. Особлива роль у механізмі забезпечення правової охорони Конституції України відведена Верховній Раді України, Президентові України, а, особливо, Конституційному Суду України, безпосереднім завданням якого є забезпечення верховенства Основного Закону. Участь зазначених суб'єктів у механізмі правової охорони Конституції України здійснюється в основному через їх повноваження, зміст яких зводиться до здійснення конституційного контролю.

Верховна Рада України здійснює функцію правової охорони Конституції, реалізуючи свої повноваження, відповідно до приписів Конституції (тобто у аспекті позитивної відповідальності), і шляхом виконання конкретних повноважень

у сфері конституційного контролю, а саме: надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів, дострокове припинення повноважень окремих органів, контроль за додержанням прав та свобод людини і громадянина. Крім того, Верховна Рада України здійснює конституційний контроль законотворчої роботи, оскільки, розглядаючи законопроект, парламент та його комітети повинні забезпечувати відповідність його положень Конституції.

Важливою у механізмі правової охорони Конституції України є роль Президента України як гаранта додержання Конституції. Здійснення владних повноважень Президентом України у механізмі правової охорони Конституції України відбувається, зокрема, у формі реалізації права на законодавчу ініціативу, права вето, скасування та зупинення підзаконних актів органів і посадових осіб, які суперечать конституції, а також права на звернення до Конституційного Суду України.

Особливе значення у механізмі правової охорони Конституції України має Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції, тобто спеціальний державний орган, який, зокрема, уповноважений вирішувати правові питання у сфері забезпечення верховенства і реалізації Конституції України шляхом здійснення конституційного контролю.

О. Г. Ярема,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ФІНАНСОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Місцеве самоврядування є могутнім потенціалом державотворення і саме цей інститут грає значну роль у поєднанні в єдине ціле інтересів держави, суспільства та особистості,

сприяє гармонізації прав і свобод людини і громадянина з інтересами держави і суспільства, що забезпечується, зокрема, у процесі здійснення фінансової діяльності.

Сьогодні широко обговорюється розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема, закріплення за місцевими бюджетами частини коштів, що надходять від сплати податку на прибуток новостворених юридичних осіб, надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів і ін. [1].

Категорію фінансової діяльності в науці фінансового права досліджували такі провідні вчені, як: академік Л. К. Воронова, О. П. Орлюк, Т. П. Латковська, А. А. Нечай, академік М. П. Кучерявенко, та інші. Для початку з'ясуємо, що означає саме поняття «фінансова діяльність органів місцевого самоврядування».

Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення [2].

Фінансова діяльність є діяльність щодо формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою забезпечення здійснення певних функцій, суб'єктами що її здійснюють.

Поєднуючи ці поняття отримаємо визначення фінансової діяльності органів місцевого самоврядування – це їхня діяльність щодо формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою реалізації спроможності в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетентності в інтересах місцевого населення.

15 липня 1997 Україна ратифікувала Європейську Хартію місцевого самоврядування, що дало змогу реформувати місцеве самоврядування виходячи з Європейських цінностей і принципів. Положення Хартії визначають базовими принципи

місцевої автономії й місцевого фінансування, які знайшли своє вираження і у Конституції нашої держави.

Стаття 142 Конституції закріплює, що матеріальною й фінансовою основами місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що перебувають у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їх спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Зазначені положення дістали розвиток у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3, с. 76]. А саме у статті 61 закону зазначено що органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах (у разі їх створення) самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети згідно з Бюджетним кодексом України. Районні та обласні ради затверджують районні та обласні бюджети. Втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів не допускається, за винятком випадків, передбачених законом [4]. Також одним із важливих методів формування грошових фондів органами місцевого самоврядування є місцеве запозичення – це операції з отримання до міського бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування міського бюджету [5].

Стаття 74 Бюджетного кодексу встановлює деякі обмеження щодо застосування місцевих запозичень. До таких обмежень, зокрема, належать: чітко визначена мета, обсяги та умови місцевих запозичень, обов'язкове повернення та реєстрація Міністерством фінансів України місцевих запозичень, заборона на нові запозичення протягом п'яти років у разі порушення графіка погашення з вини позичальника.

Крім місцевих запозичень, органи місцевого самоврядування можуть отримувати у фінансових установах на строк до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду позики на покриття тимчасових касових розривів, та середньострокові позики на суми невиконання у відповідному звітному періоді розрахункових обсягів кошика доходів місцевих

бюджетів, визначених у законі про Державний бюджет України, за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку на умовах їх повернення без нарахування відсотків за користування цими коштами.

Надання позик з одного бюджету іншому забороняється. Тобто виключається існування кредитних і позикових відносин між бюджетами [6].

Отже, ми визначили, що органи місцевого самоврядування наділенні повноваженнями щодо здійснення фінансової діяльності.

У Конституції та законах України чітко регламентована їхня діяльність щодо мобілізації, розподілу та використання грошових фондів, утворення власних бюджетів, встановлення місцевих обов'язкових платежів для формування грошових фондів, отримання позик та місцевих запозичень.

Принципи автономії і незалежності фінансової діяльності органів місцевого самоврядування повинні стати базовими для майбутніх реформ у системі місцевого самоврядування України.

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження КМУ від 01.04.2014 № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

2. Європейська Хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985 № ETS N 122 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

3. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс: підручник / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

5. Бюджетний кодекс України: від 08.07.2010. № 2456-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

6. Ярошенко Ф. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rulit.net/books/naukovo-praktichnij-komentar-byudzhetnogo-kodeksu-ukraini-read-277128-1.html>

О. Г. Ярема,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету № 6,*

І. В. Височанська,
*студент магістратури
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Одним із ключових конституційних прав людини є право на доступ до публічної інформації в сучасному інформаційному суспільстві. Доступ до публічної інформації є основою встановлення та налагодження ефективного спілкування та комунікації між органами державної влади та населенням країни. До того ж володіння інформацією про державну політику, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування дозволяє громадянину бути не пасивним спостерігачем у вирішенні місцевих проблем, обговоренні проектів нормативно – правових актів, проведенні державних реформ, а стати їх співорцем і учасником.

Дослідженнями окремих питань щодо правового регулювання права громадянина на доступ до публічної інформації займалися такі науковці, як В. Авер'янов, І. Бачило, Н.М Тимченко., А. Колодій, В. Копилов, П. Шляхтун, В. Цимбалюк, А.Л. Садовська. Проте, ряд проблем у даній галузі потребують детальнішого дослідження й аналізу.

Доступ до інформації став невід'ємною частиною в механізмі функціонування демократичного режиму. Це пояснюється тим, що існування правової держави можливо за умови прозорості діяльності органів влади, адже на основі цього можливе забезпечення участі громадян у формуванні та здійсненні державної політики. Прийняття рішень та здійснення політики органами державної влади відбувається від імені громадян. А це має забезпечувати право доступу громадян до публічної інформації [1, с. 169].

Відповідно до положень національного законодавства громадянин України має право звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування з метою ознайомлення з інформацією, а отже вимагати надання будь-якого офіційного документа, незважаючи на те, стосується такий документ його особисто чи ні, окрім випадків передбачених Законом. Механізм забезпечення отримання громадянами публічної інформації відображені в Законі України «Про доступ до публічної інформації», що був затверджений Верховною Радою України 13.01.2011 року.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» закріплює принцип відкритості інформації про діяльність державних та місцевих органів влади, закріплює право людей знати, чим займається влада. Цей закон змушує владу враховувати думку громадян при розгляді найважливіших питань [2, с. 341].

Ст. 14 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлює обов'язок розпорядника інформації мати спеціальний структурний підрозділ або призначати відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації та оприлюднення інформації. Саме із цим положенням виникає перша проблема забезпечення права на доступ до інформації а також захисту такого права у суді.

При розгляді у суді справ про відмову у наданні інформації, можуть виникнути певні труднощі. Незрозуміло, кого ж вважати відповідачем по справі – розпорядника інформації чи структурний підрозділ або відповідальну особу, чи розпорядника інформації в особі відповідного структурного підрозділу або відповідальної особи, адже всі вони є суб'єктами відносин у сфері доступу до публічної інформації. До того ж, виходить, що самотійний суб'єкт має в своєму складі такого ж самотійного суб'єкта. Тому варто внести деякі зміни у Закон, щоб не виникало труднощів у визначенні відповідача та належному забезпеченні прав громадян на доступ до публічної інформації.

Ще однією проблемою ненадання або неналежного надання публічної інформації є брак коштів. Через недостатнє фінансування і слабку матеріальну базу деякі розпорядники інформації не можуть виконати положення про обов'язок

оприлюднити певну інформацію невідкладно, але не пізніше ніж через 5 робочих днів із дня затвердження документа. При цьому не визначено, в яких джерелах ця інформація повинна бути оприлюднена. Лише зазначено, що у разі наявності у розпорядника інформації офіційного веб – сайту така інформація оприлюднюється на ньому. Але на сьогодні багато селищних рад та інших органів державної влади не мають власного веб – сайту, доступу до мережі Інтернет, свій власний друкований орган. Тому потрібно доповнити норму Закону України «Про доступ до публічної інформації» нормою про те, що суб'єкти інформації можуть оприлюднювати свої рішення та інші документи таким способом, що відповідає їхньому матеріальному становищу та не ускладнює донесення до населення такої інформації. Це можуть бути наприклад публікації у міських, районних засобах масової інформації, де б їм надавалась змога безкоштовно друкувати інформацію про свою діяльність та результати такої діяльності.

Також в Україні варто було б створити орган, який би здійснював контроль за дотриманням Закону «Про доступ до публічної інформації». Наприклад у Канаді введено посаду Комісара з питань доступу до інформації, який є посадовою особою Парламенту. Він є незалежним від влади і наділений повноваженнями розгляду скарг від громадян щодо порушення їхнього права на інформацію. Оскільки в Україні великою проблемою є корупція, то введення такої посади було б доцільним [3, с. 55].

Також можна створити єдиний веб – сайт, на якому б розміщувалась інформація про діяльність всіх державних органів, та рішення які прийняті цими органами. Це б значно полегшило доступ громадян до публічної інформації. Наприклад у Великобританії створено он-лайн платформу, яка є єдиним пунктом доступу до інформації та діяльності державних органів [4, с. 336].

Отже, прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» є великим кроком України у задоволенні інтересів громадян у сфері доступу до публічної інформації. Він надає громадянам право бути учасником у вирішенні місцевих проблем, а також право бути обізнаним із діяльністю

та результатами такої діяльності органів державної влади. Але із метою забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації Україні варто перейняти досвід інших держав, які краще справляються із цим завданням і більшою мірою задовольняють інтереси своїх громадян.

Також варто переглянути чинні нормативні акти, які стосуються доступу до публічної інформації та внести деякі зміни до них, щоб не виникало незрозумілості та не порушувались права громадян на доступ до публічної інформації та отримання повної, своєчасної і необхідної інформації.

1. Садовська А. Л. Посилення гарантій права на доступ до публічної інформації в системі комунікацій між державою та громадянами / А. Л. Садовська // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 2. – С. 169–177.

2. Карась Є. Проблематика доступу до публічної інформації в громадянському суспільстві України / Є. Карась // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 73. – С. 340–342.

3. Стадник Р. Відкритість органів влади в контексті законодавства про доступ до публічної інформації / Р. Стадник // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 55–59.

4. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. – К.: Фенікс, 2011. – 336 с.

М. І. Ярунів,

*старший викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Під «правовою реальністю» слід розуміти усі процеси та явища, котрі охоплюються предметом правової онтології, а саме вчення про буття права в суспільстві, його взаємозв'язок із свободою волі людини. Слід підкреслити, що онто-

логія права виступає складовою філософії права, досліджує сутність природи права, процеси та форми його виразу, функції права, його нерозривний зв'язок із громадянським суспільством та правовою державою, цілісний взаємовплив, котрий охоплюється соціальним буттям людини.

Одним із основних понять у філософії права є категорія дійсності(реальності), котра в свою чергу дає загальне розуміння закономірно пов'язаних між собою явищ та процесів навколишньої дійсності та займає конкретно визначене місце в системі понять та категорій науки [3, с. 312–340]. Тому, з метою більш чіткого визначення поняття правова дійсність необхідно, зрозуміти значення дійсності та місця в ній людини, як цілого.

Правова дійсність в першу чергу виступає в якості єдиного процесу, внутрішньо-енергетичним джерелом якого виступає правова воля, котра починається з правової потреби, а від так закінчується в правопорядок та законність. Тому, при такому розумінні юридичні норми чи реалізація права, режим законності або правопорядок виступають основоположними та необхідними, але все ж проміжними і не єдиними елементами в досягненні цілей правової волі. В такому випадку, нам здається доцільність поєднана сукупність безперечно усіх юридичних явищ, механізмів, котрі інтерпретуються в цей процес, показують весь світ права і тільки через послідовності проходження етапів цього процесу можуть бути реалізовані цілі правової волі.

Правову реальність можливо визначити як складний багатоаспектний феноменом суспільної дійсності, який являє собою єдність внутрішнього (суб'єктивного) та зовнішнього (об'єктивного) аспектів буття права і формується із загальних правових сутностей, правових явищ, котрі об'єктивно перебувають у полі правової матерії та здійснюють вплив на учасників суспільних відносин [4, с. 75].

Необхідно, говорити сьогодні про правову дійсність в Україні, як цілеспрямовану, послідовну діяльність в процесі реалізації, якої утворюється вся сукупність юридичних явищ суспільства, виступає як одна зі сторін соціального буття,

оскільки її цілісне функціонування направлене на структурування, зміну та перетворення суспільних відносин. Через це правова дійсність сьогодні виражає неповторний вид, так званого, соціального буття, оскільки її зміст та засоби досягнення цілей правової волі якісно відрізняються від інших сфер соціальної діяльності, в тому числі політичної чи економічної.

На думку, С. Максимова, котрий за основу бере інтегральну концепцію правової реальності, як світу права, котра конструюється із правових феноменів, впорядкованих залежності від відношення до базисного феномена, як до «першореальності» права [1, с. 148]. Джерела права є основою елементів та самого процесу правової реальності в якості первинних, так похідних, котрі відображаються у її структурі на ідейному та нормативному рівнях. Вони є формами виразу правової реальності, своєрідним виявом її сутності та змісту права у правових нормах. Джерела права є також формою об'єктивного виразу та способом існування різноманітних правових явищ (правосвідомість, правова ідеологія, правовий звичай, правова доктрина тощо) у суспільстві. Адже право існує не саме по собі, а у вигляді різноманітних форм, за допомогою яких воно знаходить свій вияв та реалізується як регулятор відносин між людьми.

Правова дійсність виражає та є однією із форм соціального буття. Вона характеризується об'єктивною, послідовною логікою функціонування та розвитку, котра знаходить зовнішнє вираження в жорсткій визначеній структурою та послідовності зв'язку її внутрішніх елементів, необхідному змісті та формах. Ця логіка виникає з їх сутнісної основи – правової волі, відтворюючись в процесі досягнення нею своїх цілей, а також виражається в системі закономірностей правової дійсності.

Потрібно сказати, що правова реальність відображається поєднанням різних джерел права, котрі показують взаємозв'язок та взаємообумовленість різноманітних правових феноменів які існують у вигляді норм, правил поведінки, переконань, уявлень та інших форм існування права у суспільстві.

Система джерел права виконує організуючу роль у розвитку правової реальності, надаючи їй єдність, внутрішню узгодженість, а також створює цілісний зв'язок усіх її елементів,

а також є показником культурно-правових особливостей різних правових систем сучасності. Система джерел права характеризується внутрішньою узгодженістю, ієрархією, об'єктивністю, динамічністю розвитку та відкритістю.

В Україні юридична наука виокремлює такі основні види джерел права: принципи права, правовий звичай, нормативно-правовий акт, юридичний договір, юридичний прецедент, правова доктрина та релігійна норма.

Саме через це правова реальність сьогодні виступає певним різновид соціальної реальності, а також знаходить своє об'єктивне вираження в різноманітних правових явищах, що існують у суспільстві, до яких можливо віднести джерела та форми права.

Правова реальність, як фундаментальна категорія філософія права є складною та різнобічною системою чітко злагоджених та взаємоузгоджених елементів, котрі у поєднанні становлять автономну сферу людського буття [2, с. 118]. До них потрібно віднести: 1) теорію права, ідею права (природне право); 2) правові норми та закони (позитивне право); 3) правовий досвід та суспільну практику (правове життя) [1, с. 147].

Вивчаючи питання правової реальності в Україні, необхідно сказати, що вона представляє собою не відокремлену субстанційну частину реальності, а швидше виступає способом формування, організації, а також інтерпретації окремих частин соціального буття людини. Іншими словами, як правова реальність так і соціальна реальність складають собою частину світу буття людини. Даний спосіб має вагоме значення, оскільки за його відсутності існування людського світу буде практично не можливим. Тому, саме в цьому ми вбачаємо відмінність між буттям права та соціальних об'єктів. Слід сказати, що світ права базується на чіткій та послідовній підпорядкованості, іншими словами повинності, а не існуванні як такому. Таким чином, досліджуючи законність ми повинні опиратись на сам процес буття права, його чіткому зв'язку із світом людини та людському існуванню.

Правова реальність переймає на себе повинність, в якості підтвердження буття людини. Можна з упевненістю говорити,

що тісний зв'язок права та людини був завжди, людина, як істота соціальна завжди потребуватиме контролю за власною свободою волі, котре без права здатна перерости в хаос. Зв'язок суб'єктів виступає конкретною підставою не у субстанціональному, а в соціально-ідеальному, деонтологічному сенсі. Першопричина людської свободи волі та норми формують, так званий, логічний мінімум деонтологічної реальності.

Взаємозв'язок між ними потрібно розуміти в наступному: якщо людина невилітна(прояв детермінізму), вона нездатна відповідати за свої вчинки, а якщо він не відповідає за свої дії, вчинки, тоді мова не може йти про деонтологічні норми. Людина народжена бути вільною, розумною істотою, в той час вона є істота котра підневільна закону. По при це людина завжди підкоряється законам деонтологічного впливу, що включає в себе норми етичного характеру та емпірично-онтологічного, причинного плану. Від так це дві реальності в котрих завжди буде перебувати людина та з позицій, яких необхідно конкретизувати її дії.

В Україні поняття «правової реальності» ще мало досліджене, тому сьогодні є потреба в його методологічному та практичному застосуванні. Оскільки правова реальність характеризується багатшаровою системою структура котрої зумовлена співвідношенням природного та позитивного права, а також формами їх здійснення до яких належать ідея права, правова норма та правове життя. Тому, правова реальність виступає частиною із таким різновидом як соціальна реальність. Включаючи в тому числі як об'єктивні так і суб'єктивні властивості, котрі в більшій мірі виражається в позитивних і негативних правових феноменах та характеризує специфіку і рівень правового розвитку конкретного суспільства.

1. Максимов С. І. Правова реальність: досвід філософського осмислення: монографія / С. І. Максимов. – Х.: Право, 2002. – 328 с.

2. Остроумов Г. С. Правове усвідомлення дійсності / Г. С. Остроумов. – М.: Наука, 1969. – 175 с.

3. Гегель Г.В.Ф. Енциклопедія філософських наук. – Т. 1: Наука логіки / Г.В.Ф. Гегель. – М., 1974.

4. Спиркин А. Г. Філософія: підручник / А. Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2006. – 2-е вид. – 736 с.

М. І. Ярунів,
старший викладач кафедри філософії та політології
В. Маланчук,
студент факультету психології
Львівського державного університету
внутрішніх справ

ГНОСЕОЛОГІЧНО-ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СУСПІЛЬСТВІ

З моменту появи людини на світ її людська природня сутність прагне досягнути все нові та незнайомі її свідомості процеси, котрі оточують її повсякчас. Через це пізнаючи світ, людина(індивід) намагається знайти для себе «ідеальну модель» поведінки у суспільстві. Саме пізнання змінює для людини те, що вона прагнула змінити в процесі освоєння дійсності: цінності, погляди, установки та життя в цілому. З точки зору філософії питанням пізнання в різні часи цікавились такі філософи як: Ф. Бекон, Спіноза, І. Кант, Гюм, Паскаль, Д. Юм, Гоббс, Локк, З. Фрейд, Е. Гартман тощо. В кожного із них був свій підхід до процесу освоєння людиною навколишньої дійсності. Основна думка того часу полягала в тому, що саме за рахунок пізнання людина здатна в повній мірі досягнути ідеального освоєння світу.

У філософії є окреме вчення, що роз'яснює сутність та способи освоєння людиною навколишнього світу, через пізнання – «гносеологія» [2, с. 177]. Необхідно сказати, що процес освоєння реальної дійсності є безперервним, адже людина із висновку отримує нові запитання, відповіді на які достовірно може не знати. Філософська парадигма зосереджується на двох підходах, які характеризують процес пізнання: ідеалістичний та матеріалістичний.

До першого можна віднести процес, що твориться у людській свідомості, а від так джерелом пізнання є сама людська свідомість. До другого підходу можна віднести процес буття самої людини, її здатності самостійно приймати рішення, робити висновки і відображати у свідомості усе сприйняте. Сучасна

наукова гносеологія процес пізнання бачить при взаємодії об'єкта із суб'єктом. Суб'єкт – людина, яка може пізнавати, а об'єкт – те, на що спрямована пізнавальна діяльність.

В наслідок усвідомлення та осмислення конкретних явищ, цінностей, закономірностей, процесів, котрі необхідні для нормальної життєдіяльності, людина акумулює в собі нову сферу емпіричного та раціонального пізнання.

Під поняттям «пізнання» слід розуміти процес за рахунок, якого людина в повній мірі здатна реалізувати усі свої можливості. Його можна розглядати як багатоаспектне явище, тому воно поділяється і утворює такі види пізнання: життєво-досвідне – виявляється у процесах повсякденної людської життєдіяльності; мистецьке – пізнання характеризує людське ставлення до дійсності; наукове – характеризується усвідомленням ролі знання; релігійно-містичне – окреслює певні містичні джерела, неосяжні для людського контролю; екстра-сенсорне – отримання інформації з незвичайних джерел. Усі ці види тісно між собою пов'язані і відіграють важливу роль у людському житті.

Процес пізнання є досить складним, адже базується на двох основних етапах: чуттєвому пізнанні та раціональному пізнанні. Чуттєве пізнання є наслідком безпосереднього впливу на органи чуття, а раціональне здебільшого характеризується послідовною, обдуманною, логічною формою. В процесі пізнання людина аналізує певні факти, події, явища та процеси навколишнього світу за рахунок, яких відбувається соціалізація та інтегрування людини в дійсність [3, с. 13–14]. Початковим етапом пізнання можна виокремити відчуття, сприйняття, пам'ять, уявлення як відображення в нашій свідомості окремих властивостей предметів чи явищ.

З точки зору психології фактори зовнішнього середовища впливають на органи чуття, а згодом на нервову систему та різко фіксуються свідомістю. Відчуття – те, звідки беруться окремі клаптики нашого знання. Сприйняття характеризується уже цілісним сприйняттям того чи іншого предмета його співставленням. Пам'ять є важливим процесом мозку і багатофункціональним, адже має властивості – фіксувати, зберігати

і відтворювати факти, явища оточуючого середовища. Без пам'яті пізнати навколишню дійсність неможливо, бо в такому випадку, при повторювальній дії об'єкта на органи чуття людина забуватиме попередній досвід і не зможе його знову відтворити. Уявленнями ми називаємо певні образи, які існують вже у нашій свідомості і мали вплив на органи чуття. В уявленнях ми можемо зобразити будь-яке явище, дію, предмети, які формуються на основі відчуття і сприйняття.

Пізнаючи навколишній світ людина тим самим отримує нові знання про навколишнє середовище, природу, суспільство, державу. Саме знання розвиває кругозір людини та дає можливість досягнути безкрайні простори свідомого. На нашу думку, комплексне поєднання нових знань сприяє та служить індивіду в процесі інтеграції до системи соціальних зв'язків та взаємовідносин з іншими індивідами, адаптуватися до соціуму або ж пройти певні етапи соціалізації. Соціалізація є основним механізмом взаємодії суспільства і особистості. Взаємодіючи із суспільством, людина формує свою особистість та забезпечує собі певну роль у соціумі.

Отже, соціалізація – це процес засвоєння індивідом норм і цінностей суспільства, які надають йому право стати частиною соціуму. Агентами соціалізації кожного індивіда можуть стати люди чи установи за допомогою яких він соціалізується, залучається до соціально-психологічних явищ. Першим агентом у житті є сім'я, де встановлюється «фундамент» особистості. Процес соціалізації звичайно не завершується в дитинстві, а продовжується протягом всього життя.

В сучасній інтерпретації під поняттям «соціалізація» необхідно розуміти процес трансформації людини(індивіда) в особистість в наслідок засвоєння нею суспільних норм, вступу в соціальні інститути, групи тощо. Як зазначає Т. Парсонс «витоком процесу соціалізації особистості є набуття нею самосвідомості та свідомості»[1, с. 27]. Дана думка, на наше переконання, має право на існування, оскільки кінцевим результатом соціалізації виступає поетапна адаптація сфери свідомості особистості в наслідок інформаційного навантаження прогресивного, структурованого інституціями соціального середовища.

На думку автора основний характер особистості формується під час процесу соціалізації за рахунок структури систем соціальних об'єктів.

Потрібно зазначити, що сьогодні соціалізація не може існувати без гносеологічно-пізнавального процесу, що виступає основою трансформації окремо взятого індивіда із своїми особливостями, ознаками та приналежністю в свідому особистість, що відрізняється безперечним умінням засвоєння правил та норм поведінки в соціумі, вдало входить в окрему соціальну групу та знаходить підхід до інших індивідів не порушуючи при цьому право на індивідуальність, свободу, честь та гідність. З цього приводу Р. Декарт писав, що: «...мудра людина не повинна дозволяти собі цілком віддатися пристрасті, не розглянувши попередньо гідності самої особи» [4, с. 558].

Необхідно наголосити, що сама соціалізація виступає частиною пізнання людини навколишньої дійсності. Процес соціалізації відбувається поетапно та повсякчас, він немає сталості. Спочатку ми вчимося у своїх батьків та рідних, згодом перебуваємо під впливом оточуючого середовища, різних соціальних груп, інституцій (школа, університет, гуртки, секції, храми тощо).

Ми переконанні, що людина і суспільство функціонують за рахунок взаємодії та засвоєння певних норм, правил, закономірностей. Є досить велика кількість умов від яких залежить розвиток людей. Такі фактори можна розділити на чотири групи: мегафактори – космос, всесвіт, планети. Вони через інші групи впливають на соціалізацію; макрофактори – етнос, держава, соціум вплив на соціалізацію через людей, котрі проживають на конкретних територіях; мезофактори – умови соціалізації великої кількості людей, котрі відрізняються місцем перебування та належністю до певних рас.

Людина все ж здатна піддаватися впливу певних факторів, але як індивід звичайно вона наділена свідомістю. Вона може мислити, робити висновки, а отже поповнювати багаж своїх знань. Розширюючи свій кругозір ми керуємося великою частиною знань, взаємодіємо з великою кількістю інших людей і поглиблюємо їхні знання.

Саме у таких сферах людина здатна освоїти вищу ступінь соціалізації: за рахунок сфер діяльності опановування певної категорії діяльності; у процесі спілкування розвиваючи навички комунікації, поглиблення, розуміння інших людей; у процесі самосвідомості формування власних поглядів та переконань, розуміння свого світу і його відтворення.

Процес соціалізації людини неможливий тоді, коли вона не здатна засвоїти певні норми, права, цінності. Але цей процес починається тільки-но немовля отримує перший соціальний статус доньки чи сина. А тоді вже кожна людина має право обирати: залишатися на нижчих щаблях свого розвитку, чи опановувати нові види діяльності і стати носієм вищих соціальних ролей. Роль людина отримує при народженні, а соціальну роль при входженні у суспільні відносини. Соціальна роль означає виконання певної функції у різних сферах людської діяльності. Функція характеризується в свою чергу манерою виконання, поведінкою. Поведінка людини ґрунтується на основі знань та досвіду, що несе собою індивідуальний характер.

Людина як соціально-біологічна істота стає особою тоді, коли виконує обов'язки суспільства, а тому в свою чергу користується його нормами, правами та обов'язками. Індивід, включаючись у суспільні відносини, набуваючи нових знань стає особистістю. Особистість вирізняється своїми думками, поглядами, цінностями, однак стає частиною соціуму і, взаємодіючи з іншими, ділиться цими скарбами та передає новим поколінням. Особистісні думки, погляди ґрунтуються знову ж таки, на знаннях та певному рівні пізнавальної діяльності.

З усього вище сказаного можна зробити висновок, що людина, яка може думати, розуміти, аналізувати виділяється свідомістю від інших живих істот, здатна пізнавати вершини, а також поглиблювати свої знання. Такий індивід по праву може називатися «особистістю», адже може реалізовувати свій потенціал охоплюючи нові знання про світ, природу, державу, суспільство тим самим розширювати свою пізнавальну діяльність. Кожен індивід стає частинкою соціального через розкриття власних індивідуальних, природніх можливостей. Тому, процес соціалізації особистості відбувається по мірі формуван-

ня емпірично-соціального досвіду, тим самим проходить становлення та інтеграцію в суспільні відносини. Позбавляючи людину можливості одержувати нові знання розширюючи при цьому свій кругозір, ми тим самим позбавляємо її природнього права на власну свободу.

-
1. Циба В. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): навч. посібник / В. Циба. – К.: МАУП, 2000. – С. 149.
 2. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, А. Ф. Карась, М. П. Требін; за ред. В. В. Середи, М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 428 с.
 3. Бергсон А. Вибране: Свідомість і життя / Анрі Бергсон; пер. з фр. – М.: Російська політична енциклопедія (РОССПЕН), 2010. – 399 с.
 4. Декарт Р. Твори: в 2 т.: пер. з лат. і фр. / Р. Декарт; упоряд., ред. і приміт. В. В. Соколова. – М.: Думка, 1994. – Т. 2. – 633 с.

ЗМІСТ

Середа В. В.

Концептуальні засади сучасного конституціоналізму в Україні.....3

Балабан С. М.

Конституційне забезпечення розвитку фізичної культури
та спорту: українські реалії та зарубіжний досвід.....7

Балинська О. М.

Правова охорона конституції України.....12

Барнич В. В.

Проблемні аспекти становлення українського
конституціоналізму.....16

Басиста І. В.

Проблеми реалізації конституційної засади – поваги
до людської гідності у кримінальному провадженні.....20

Башук В. В.

Філософсько-правове обґрунтування національної безпеки
держави.....24

Бліхар В. С.

Вплив засад міжнародного державотворення на формування
національної ідеї в Україні.....28

Бондаренко В. А., Пустова Н. О.

Право на повагу до приватного та сімейного життя
у рішеннях Європейського суду з прав людини щодо України.....33

Бортник Н. П., Єсімов С. С.

Органи місцевого самоврядування в організаційно-правовому
механізмі забезпечення конституційних прав і свобод людини.....41

Бурак М. В.

Забезпечення прав і соціальних гарантій осіб, постраждалих
від конфлікту на сході України.....44

Висоцький В. М.

Електронне урядування як форма організації державної
влади.....47

Гаврильців М. Т.	
«Конституційна реформа» та «Конституційний процес»: загальнотеоретичні підходи щодо співвідношення понять.....	51
Гаврильців М. Т., Шабан Р. Р.	
Місцева публічна влада в Україні: сучасний стан та основні напрями реформування.....	56
Гаєцька-Колотило Я. З.	
Конституційні засади господарського права України.....	60
Гайворонюк Н. В.	
Природно-правові засади конституціоналізму у філософських курсах професорів Києво-Могилянської академії.....	62
Галамай О. З.	
Природно-правові носії звичаю в побудові конституціоналізму.....	66
Гетьманчук П. М.	
Особливості сучасних поглядів на представницьку форму народовладдя.....	69
Гири І. М.	
Соціально-політичні погляди Б. М. Чичеріна.....	81
Гладун Г. І.	
Значення юридичної допомоги в демократизації громадянського суспільства.....	85
Годяк А. І., Тимофійчук С.	
Внесення змін до Конституції України в частині правосуддя: як зміниться судова система.....	89
Гришук А. Б.	
Загально-теоретичні аспекти сучасного українського конституціоналізму.....	92
Гришук А. Б., Кушнір М. В.	
Виникнення та розвиток теорії конституціоналізму в Україні.....	96
Гурковський М. П.	
Ознаки конституційно-правових норм.....	100
Дідик Н. І., Ляхович А. І.	
Особливості захисту конституційних прав та свобод поліцією охорони.....	103
Дмитрик А. Б.	
Сучасні проблеми конституціоналізму в Україні.....	108

Дроздова І. В.	
Конституційне підґрунтя принципу законності в діяльності Національної поліції України.....	112
Дутко А. О.	
Репродуктивні права у системі конституційних прав та свобод людини і громадянина.....	117
Дуфенюк О. М., Кунтій А. І.	
Роз'яснення механізму реалізації конституційних прав у ході кримінального провадження на прикладі права на безоплатну вторинну правову допомогу.....	121
Єсімов С. С., Котова Д.	
Сучасні підходи в дослідженні сутності конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах реформування правової системи України.....	126
Забзалюк О. В.	
Державний устрій в Україні в контексті розробки конституційних проектів 1919–1920 років.....	131
Зубрицька О. В.	
Філософсько-правова концептуальність ювенальної юстиції.....	135
Іваха В. О.	
Джерела конституційного права України.....	140
Ілюшик О. М.	
Види конституцій: порівняльна характеристика.....	143
Ілюшик О. М., Дмитрук Р.-А. Р.	
Конституціоналізм в Україні: теоретико-історичний аспект.....	148
Ільків Н. В.	
Конституційні засади екологічної безпеки в Україні.....	153
Ільницький О. В.	
Конституційно-правове регулювання фінансово-правового забезпечення виконання державою соціально-економічних зобов'язань.....	156
Йосифович Д. І.	
До визначення змісту категорії «законність».....	161
Кісіль Р.-В. В., Денисюк М. А.	
Юридико-психологічні аспекти ідентифікації детермінант та методів протидії проституції.....	165

Кіселичник В. П.

Чи стала конституція України 1996 року основою для модернізації держави і реформування суспільства?	169
---	-----

Ковалів М. В., Назар Ю. С.

Етапи конституційного процесу України.....	174
--	-----

Ковалів М. В., Апетик А. М.

Особливості та юридичне значення конституції України	178
---	-----

Когут Я. М.

Правові аспекти реалізації конституційних прав людини щодо мирних зібрань.....	181
---	-----

Конопляник О. С.

Сутність конституційного ладу.....	184
------------------------------------	-----

Костовська К. М.

Концептуальна парадигма сучасного українського конституціоналізму.....	188
---	-----

Кузенко У. І.

Конституційно-правові засади політичної функції української держави.....	193
---	-----

Лепіш Н. Я.

Питання конституційного будівництва в Україні в кінці XIX – на початку XX століть.....	197
---	-----

Лещух А. Р.

Щодо питання про необхідність подальшого розвитку та вдосконалення інститутів і механізмів відповідальності у сфері конституційно-правових відносин.....	200
--	-----

Лозинський Ю. Р.

Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного українського конституціоналізму.....	204
--	-----

Лозинський Ю. Р., Пилипець М. Я.

Принцип верховенства права у сучасному українському конституціоналізмі.....	207
--	-----

Лук'янова Г. Ю.

Національна конституційна спадщина та сучасні тенденції розвитку правової культури в Україні.....	210
--	-----

Лук'янова Г. Ю., П'єх О. І.

Конституційно-правовий статус державного органу.....	214
--	-----

Максимів Л. В.	
Таємниця спілкування як одна із засад забезпечення конституційних прав громадян у кримінальному провадженні.....	218
Нестерцова-Собакарь О. В.	
Конституційні засади патронатного виховання в Україні.....	221
Олексюк М. М.	
Свобода та рівність як елементи сучасного конституціоналізму та їх тлумачення зарубіжною філософсько-правовою думкою.....	226
Онишко О. Б.	
Загально-правові основи конституційної відповідальності в Польщі.....	232
Орлов С. Ф.	
Вплив політичної культури громадянина на формування парламентаризму.....	236
Павлович-Сенета Я. П.	
Перебудова системи адміністративно-територіальних одиниць – основа розвитку українського конституціоналізму.....	240
Павлович-Сенета Я. П., Піщанська М. О.	
Становлення конституціоналізму в Україні.....	245
Панкевич О. З.	
Радикальна світськість – не на часі (конституційно-правовий аспект проблеми).....	248
Панкевич О. З., Скрит І. І.	
Судові системи європейських держав (деякі конституційно-правові аспекти функціонування.....	253
Панкевич К. О.	
Конституційно-правовий статус людини і громадянина як одна з центральних категорій сучасного правознавства.....	256
Папкіян А. Л.	
Становлення місцевого самоврядування в Україні після здобуття незалежності.....	261
Перепелиця А. В.	
Конституційно-правові відносини.....	265
Приймак Б. І.	
Проблеми реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців.....	269

Рабінович С. П.	
Закон від 21 лютого 2014 року: дисконтинуїтет у конституційному праві України?	274
Рудий Т. В., Кулешник Я. Ф., Руда О. І.	
Організаційно-правові засади захисту інформаційних систем підрозділів Національної поліції України	279
Сеник С. В., Сеник В. В.	
Конституційні права і свободи як умова інформаційної безпеки людини	284
Сіромська Г. М.	
В'язниці Галичини: правове регулювання і правила внутрішнього розпорядку (остання третина XIX ст.)	292
Сидор М. Я., Білецька Ю. В.	
Принципи відкритості та прозорості в діяльності Прем'єр-міністра України	296
Сидор М. Я., Степанюк Н. В.	
Історія становлення інституту конституційної відповідальності глави української держави	299
Собакарь А. О.	
Конституційні гарантії прав працівників на безпечні умови праці	302
Стахура І. Б.	
Конституційний контроль і конституційний нагляд	307
Струс В. М.	
Критерії та система джерел конституційного права України	309
Сукмановська Л. М.	
Конституція України як складова законодавства з протидії домашньому насильству	312
Тимчишин Т. М.	
Окремі аспекти реалізації правового статусу закордонного українця	316
Тимчишин Т. М., Островка П. П.	
Особливості реалізації прав людини в умовах військового стану	319
Хамула П. І.	
Окремі аспекти забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні	324

Хатнюк Ю. А.	
Важливість громадського контролю за діяльністю поліції у сучасних умовах.	328
Хитра О. Л., Васюк С. В.	
Становлення та механізм регулювання відносин влади і опозиції в Україні.....	332
Хитра О. Л., Гарват Т. В.	
Практика встановлення конституціоналізму в Україні.....	335
Чистоклетов Л. Г., Шкода М. І.	
Конституційні повноваження Верховної Ради України в сфері правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні.....	339
Шопіна І. М.	
Система правової охорони конституції України.....	343
Ярема О. Г.	
Фінансові повноваження органів місцевого самоврядування в Україні.....	347
Ярема О. Г., Височанська І. В.	
Право громадян на доступ до публічної інформації.....	351
Ярунів М. І.	
Загальна характеристика правової реальності в Україні.....	354
Ярунів М. І., Маланчук В.	
Гносеологічно-пізнавальні процеси соціалізації особистості у суспільстві.....	359

СУЧАСНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
(до 20-ї річниці Конституції України)

Матеріали наукового семінару

24 червня 2016 р.

У п о р я д н и к **М. В. Ковалів**,
кандидат юридичних наук

Тези підготовлено в авторській редакції

Макетування *Н. М. Лесь*

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 21,62.
Зам. № 94-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.